

LEXICONORDICA

LEXICONORDICA

24 · 2017

NAVNE I NORDISKE ORDBØGER

NORDISK FORENING FOR LEKSIKOGRFI

LexicoNordica 24 · 2017
Navne i nordiske ordbøger

Hovedredaktører

Henrik Lorentzen
Emma Sköldberg

Redaktionskomité

Christian Becker-Christensen
Sturla Berg-Olsen
Annika Karlholm
Mariann Skog-Södersved
Ásta Svavarsdóttir

© 2017 LexicoNordica og forfatterne

Omslag og sats: Laurids Kristian Fahl
Trykt hos: Tarm Bogtryk a-s, Danmark

LexicoNordica trykkes med økonomisk støtte fra
Nordplus Nordiske Sprog

ISSN 0805-2735
ISSN 1891-2206 (online)

Indhold

Henrik Lorentzen & Emma Sköldberg

Navne i nordiske ordbøger9

Tematiske bidrag

Ken Farø

Navnes funktionelle relevans i tosprogsleksikografien:
typologi og diskussion 17

Elina Heikkilä

Gamle Adam i Kobenheegan – person- och ortnamn
i finländska nätordböcker 35

Tor Erik Jenstad

Frå Bloksberg til Blåmyra – leksikografi i grenseland
mellom proprium og appellativ 53

Katharina Leibring

Att göra namnlexikon – tankar kring några aktuella
arbeten i Sverige69

Eva Thelin

Ortnamnen i J. E. Rietz *Svenskt dialekt-lexikon*89

Lars Trap-Jensen & Henrik Lorentzen

Navnestof i ordbøger – nye tider, nye måder 109

Þórdís Úlfarsdóttir

Proprier som opslagsord – kriterier for almenordbøger..... 131

Ikke-tematiske bidrag

Kristian Blensenius

Valens- eller konstruktionsoppgifter: redovisningar av
aspektuella konstruktioner i några svenska ordböcker
och i en dansk.....153

Henrik Køhler Simonsen

Den leksikografiske forretningsmodel173

Anmeldelser

Ruth Vatvedt Fjeld

En undersøkelse av bruk og brukere av
Lexins svenska lexikon..... 197

Bente Holmberg

Efternavne i Norge 207

Bent Jørgensen

Svenskt ortnamnslexikon 217

Hans Landqvist

Finlandssvensk ordbok – nu också på nätet 233

Nina Martola

Förvaltningshistorisk ordbok..... 253

Erik M. Petzell

Svenska Akademiens ordbok på nätet 267

Ole Kristian Våge

Den nyttige kontorordlista 277

Åse Wetås & Leiv Inge Aa

Museale betraktningar av eit moderne ordbokverk

– tilsvar til John Ole Askedal si melding av *Norsk Ordbok* 289

Meddelelser

Pär Nilsson

Nytt frå styrelsen för Nordiska föreningen för lexikografi 305

Mette-Marie Møller Svendsen & Jonas Jensen

Rapport fra den 14. Konference om Leksikografi i Norden,

Reykjavík 31. maj – 2. juni 2017 309

Redaktionelt 317

Navne i nordiske ordbøger

Henrik Lorentzen & Emma Sköldberg

Hermed præsenterer Nordisk Forening for Leksikografi (NFL) det 24. nummer af tidsskriftet *LexicoNordica*. Som sædvanlig indeholder tidsskriftet en tematisk del. De tematiske bidrag, syv i alt, bygger på foredrag som blev holdt ved *LexicoNordica*-symposiet i januar 2017 på Schæffergården nord for København. Derudover indeholder nummeret to ikke-tematiske bidrag, en sektion med anmeldelser samt to bidrag af mere blandet karakter. Sluttelig findes bagest i bindet, under overskriften Redaktionelt, oplysninger om tidsskriftet og anvisninger til kommende skribenter.

Som det fremgår af overskriften, er årets tema *Navne i nordiske ordbøger*. I den nordiske leksikografiske tradition har man haft en tendens til at nedprioritere navnestoffet og fokusere på beskrivelsen af det almensproglige ordforråd. Der er imidlertid stor interesse for navne, og navne er tæt knyttet til kultur og identitet: Personnavne danner mode, og de kobles til forskellige kulturer. Globaliseringen indebærer også et stærkt øget antal personnavne og et øget behov for at vide noget om steder og stednavne. I andre leksikografiske traditioner, fx den angelsaksiske og den franske, har navnestoffet da også haft en helt anderledes central placering i ordbøgerne.

Temaet rummer mulighed for at beskæftige sig med både specialiserede ordbøger som kun medtager navne, og med almenordbøger, hvor navne undertiden medtages i et vist omfang. Ved symposiet blev begge typer ordbøger belyst i de afholdte foredrag og i diskussionerne, ligesom den traditionelle arbejdsdeling mellem ordbøger, som tager sig af at beskrive sproget, og leksika, som beskriver verden, blev problematiseret. Disse emner går igen i de publicerede bidrag omend fokus ligger på almenordbøgerne.

Ken Farø lægger ud blandt de tematiske bidrag med at se på bilingvale ordbøger, mere specifikt mellem dansk og tysk. Han omtaler forskellen i behandlingen af navnestof i bi- og monolingviale ordbøger. Efter en kortlægning af forskellige typer navne konkluderer han at der er behov for både at forøge bestanden af navne i ordbøgerne og at udvide beskrivelsen af dem.

Elina Heikkilä diskuterer i sin artikel principperne for behandling af *proprier* i finske netordbøger udgivet af Institutet för de inhemska språken. Udover de generelle principper kommer hun også ind på hvilken rolle *proprier* kan spille i ordbøgernes sprogbrugseksempler.

Tor Erik Jenstad udforsker grænselandet mellem *proprium* og appellativ ved at se på ord der har struktur som stednavne, men bruges appellativisk. Eksemplerne stammer fra *Norsk Ordbok* og *Det Norske Akademis ordbok*.

Katharina Leibring stiller i sit bidrag skarpt på to specialordbøger med henholdsvis svenske stednavne og svenske fornavne. Derudover fremlægger hun planerne for arbejdet med et digitalt leksikon over efternavne i Sverige.

Eva Thelin giver i sin artikel indblik i forekomsten af stednavne i Rietz' *Svenskt dialekt-lexikon* fra 1862-67 og peger på mulige grunde til at forfatteren har valgt at inkludere denne type navne i ordbogen.

Lars Trap-Jensen og Henrik Lorentzen giver i deres bidrag en kortfattet oversigt over navne i store nordiske almenordbøger og diskuterer derefter inklusion af navnestof i *Den Danske Ordbog* i forhold til de muligheder en digitaliseret ordbog byder på. De antyder med en række eksempler hvordan ordbogen kunne udvides med artikler om for eksempel person- og stednavne.

Pórdís Úlfarsdóttir runder den tematiske sektion af med at sammenligne en række ordbøger med både engelsk, dansk, islandsk og andre nordiske sprog og konkluderer blandt andet at der er ganske store forskelle på de undersøgte ordbøgers behandling

af propriier. Hun argumenterer her for vigtigheden af at inkludere propriier i almenordbøger hvis bestemte kriterier er opfyldt.

Efter bindets tematiske del følger sektionen med ikke-tematiske bidrag. Kristian Blensenius indleder med at fokusere på såkaldt aspektuelle konstruktioner (for eksempel *sitta + och + VERB*) og hvordan de kan beskrives i ordbøger. Henrik Køhler Simonsen griber i sit bidrag fat i et helt andet emne, nemlig den leksikografiske forretningsmodel, og spørger om den helt er forsvundet, og om der skal udvikles nye modeller.

Ligesom i de foregående numre spiller ordbogskritik en vigtig rolle i tidsskriftet. I år bringer vi syv anmeldelser samt kommentarer til en tidligere. To af anmeldelserne knytter an til årets tema om navne i nordiske ordbøger, idet Bente Holmberg anmelder *Norsk etternamnleksikon* og Bent Jørgensen anmelder *Svenskt ortnamnslexikon*, begge værker der behandles i Leibnings tematiske bidrag. Ellers kommer anmeldelserne bredt rundt i det nordiske ordbogslandskab. Ruth V. Fjeld ser på Ann-Kristin Hults afhandling *Ordboksanvändning på nätet*, der undersøger brugen af *Lexins svenska lexikon*, og Ole Kristian Våge tager et blik på Karl Arne Utgårds *Juridisk og administrativ ordliste*. Den nye netversion af *Svenska Akademiens ordbok* på <saob.se> får et kritisk eftersyn af Erik M. Petzell. To finske netordbøger kommer også under behandling: Hans Landqvist anmelder *Finlandssvensk ordbok*, og Nina Martola ser på *Förvaltningshistorisk ordbok*. Begge ordbøger kom på nettet i 2016. Afslutningsvis bringes et bidrag af Åse Wetås og Leiv Inge Aa, hvor de kommenterer John Ole Askedals anmeldelse af *Norsk Ordbok* i *LexicoNordica* 23.

Under overskriften Meddelelser finder man i dette bind to bidrag. Den nye formand for NFL, Pär Nilsson, fortæller nyt fra bestyrelsen, og Mette-Marie Møller Svendsen og Jonas Jensen giver en veloplagt rapport fra den 14. Konference om Leksikografi i Norden, der blev afholdt i Reykjavík i foråret 2017.

Den sidste del af bindet vedrører selve tidsskriftet og dets re-

daktion. Ved NFL's generalforsamling i juni 2017 var følgende redaktører på valg: Henrik Lorentzen (hovedredaktør), Christian Becker-Christensen (dansk redaktør) og Sturla Berg-Olsen (norsk redaktør). Henrik Lorentzen og Christian Becker-Christensen ønskede ikke at fortsætte. I stedet træder Sturla Berg-Olsen ind som ny hovedredaktør sammen med Emma Sköldberg. Til ny norsk redaktør valgtes Kjetil Gundersen, og den nye danske redaktør bliver Anna Braasch. Emma Sköldberg (hovedredaktør), Annika Karlholm (svensk redaktør), Mariann Skog-Södersved (finsk redaktør) og Ásta Svavarsdóttir (islandsk redaktør) var ikke på valg og fortsætter således frem til 2019.

Redaktionen har besluttet at de førstkommende symposier skal behandle følgende temaer:

2018: Fagsprog i nordiske ordbøger

2019: Nordiske ordbøger med to eller flere sprog

I 2018 finder symposiet sted på Schæffergården fra den 11. til den 13. januar. Redaktionen modtager gerne forslag til mulige foredragsholdere i 2019, ligesom vi også modtager idéer til kommende temaer. Forslagene kan sendes til pågældende lands redaktør eller til hovedredaktørerne.

Afslutningsvis vil vi rette en stor tak til landsredaktørerne for godt samarbejde i det forløbne år. Vi takker også Rikke E. Hauge for stor hjælp i forbindelse med symposiet på Schæffergården i januar 2017, og vi retter en stor tak til Fondet for dansk-norsk samarbejde, som endnu en gang gjorde det muligt at gennemføre arrangementet til en overkommelig pris. Vi er desuden meget taknemmelige for det grundige arbejde som Laurids Kristian Fahl har ydet ved opsætningen af *LexicoNordica* og distributionen af dette nummer. Vi retter også en varm tak til Nordplus Nordiske Sprog, som har bevilget økonomisk støtte til såvel symposium som trykning af tidsskriftet. Og sidst, men ikke mindst vil vi gerne takke

NFL's afgående formand, Henrik Hovmark, for godt samarbejde og vigtig støtte gennem årene.

Henrik Lorentzen
seniorredaktør
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
hl@dsl.dk

Emma Sköldberg
universitetslektor, docent
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
emma.skoeldberg@svenska.gu.se

TEMATISKE BIDRAG

Navnes funktionelle relevans i tosprogsleksikografien: typologi og diskussion

Ken Farø

There are several good reasons for expanding the inventory of names included in dictionaries, both quantitatively and qualitatively. In some lexicographical milieus, the concept “name” is understood quite narrowly. However, for a thorough discussion of names and lexicography, we must recognize all possible categories of names. After a general introduction to lexicographical functions, dictionary types and name categories, I lay a specific focus on the relevance of the quite different name types that onomastic researchers have explored so far and on their individual relevance in a dictionary, especially of the bilingual type.

1. Navne og leksikografi

Navne er indiskutabelt et sprogleksikografisk relevant genstands-område. De er sproglige tegn og som sådanne understøttet med både en udtryks- og en indholdsside (jf. Wimmer 1995), som en bruger kan have behov for at kontrollere, sætte i relation til sit eget eller et fremmed sprog, forstå eller producere. Det er imidlertid nødvendigt at se nærmere på de enkelte kategorier af navne og overveje en mere differentieret tilgang end blot “ja” eller “nej” til navne i leksikografien som sådan. I dette bidrag vil jeg gå ud fra en grundlæggende onomastisk typologi med (modificeret) udgangspunkt i Nübling et al. (2013) og undersøge:

- (1) argumenter for in- eller eksklusion for hovedtypernes og en del af undertypernes vedkommende, og
- (2) den faktiske behandling af typerne i det danske marked

mig bekendt eneste to levende¹ tyskordbøger, nemlig: a) Gyldendals Online Ordbøger (= GO),² og b) Ordbogen.com (= OC).

Begge retninger (dansk-tysk og tysk-dansk) inddrages i undersøgelsen.

Der er gode grunde til, at netop den bilingvale leksikografi bør interessere sig særligt for den leksikalske kategori navne: Tosprogsordbøgerne er på mange måder en mere pragmatisk ordbogsgenre end de monolingvale. Det skyldes, at udfordringen i den bilingvale leksikografi er ulig større: I førstnævnte gælder det om at sætte to i princippet inkompatible systemer i relation til hinanden, ikke "bare" om at formidle et udvalg af et enkelt systems (del)inventar. Fordi det i tosprogsordbogen er sprogsammenligningen eller i hvert fald sprogrelationen, der er i centrum, træder alle andre aspekter lidt i baggrunden. Man kan sige, at den monolingvale ordbogs traditionelle krav til filologisk stringens og renhed spiller en ringere rolle i tosprogsordbøgerne, fordi der så at sige er rigeligt med andre problemer at løse. Pragmatismen er samtidig argumentet for, at i hvert fald visse navnekategorier kan spille en mere væsentlig rolle i tosprogsleksikografien, end de allerede gør – såvel kvantitativt som kvalitativt. Det ser vi nærmere på.

Metodisk er denne artikel en kombination af onomastisk og leksikografisk teori og empirisk analyse af udvalgte eksisterende ordbøger på markedet. Jeg vil med baggrund i en relativt differentieret onomastisk kategorisering diskutere relevansen af de enkelte navnekategorier for navnlig den bilingvale leksikografi. En ledetråd for undersøgelsen er en hypotese om, at der ikke nødvendigvis er nogen direkte sammenhæng mellem en navnekategori og dens eventuelle leksikografiske relevans. På den anden side er det

1 Det vil sige, som løbende opdateres.

2 For en ordens skyld: Jeg leverer af og til ordbogsartikler til GO.

formentlig urealistisk at gå ud fra, at navnekategorierne overhovedet ingen rolle spiller for ordbogsbehandlingen.

Bidraget beskæftiger sig med leksikografi som sådan, og skelner derfor ikke mellem videnskabelig, kommerciel og åben-kollaborativ leksikografi som fx *Wiktionary* (jf. Meyer 2017). Dels vil det være en vanskelig og måske umulig grænsedragning, fordi sidstnævntes redaktioner ofte er en blanding af lægmands- og ekspertskribenter. Dels er den ikke partout relevant.

2. Mono- og bilingval leksikografi

Er der grundlæggende forskel på en- og tosprogsordbøger? Med Funktionslæren burde vi måske have begravet genrefiksere(n)de forestillinger (jf. fx Tarp 2005). Der er ikke generelt nogen kombinationer, der ikke er mulige. Men lad os alligevel gøre os nogle jordnære tanker om prioritering og væsentlighed. Uanset om man kan kombinere fremmedsprogs- og modersmålsfunktioner med hinanden, så vil det nok fortsat være en relevant skelnen for en ordbogsbruger, om vedkommende vil vide noget om et fremmedsprogligt fænomen, eller om det er noget, der alene vedrører hendes eller hans modersmål. Men der er også en anden væsentlig organisatorisk grund til at operere med kategorierne fremmedsprogs- og modersmålsleksikografi, nemlig personalemæssige: Leksikografer, der besidder de nødvendige kompetencer til at udarbejde modersmålsordbøger, kan ikke uden videre udarbejde fremmedsprogsordbøger, hvis ikke de har et virkelig dybtgående kendskab til det involverede fremmedsprog og dets relationer til L1. Så jeg antager, at både brugere og producenter vil holde fast i denne grundlæggende genreopdeling (jf. fx Tarp 2004 for disse spørgsmål).

3. Navnetypologi

Der er generelt ikke stor bevidsthed om den relativt omfattende typemæssige differentiering, navneinventaret opviser. Det gælder både blandt lægfolk, lingvister og leksikografer. I lægmandsopfattelsen er “navne” i første omgang = *personnavne*. Men personnavne er i sig selv en polysem genstand. Onomastikken opererer med både *officielle* (fornavn, ekstra fornavn(e), mellemnavn, efternavn, (primært)³ patronym) og *uofficielle* (kælenavne, øgenavne, kunstnernavne, offentlige tilnavne, brugernavne, noms de guerre/dæknavne m.m.).

I selve navneforskningen er der naturligvis en bredere forståelse af kategoriens spektrum (jf. fx Eichler et al. 1995, Nübling et al. 2013). Men der hersker også her i praksis ofte en relativt snæver tilgang til området: På Afdeling for Navneforskning på Københavns Universitet er det i første omgang sted- og personnavne, der er genstand for både forskning og formidling. Det har historiske årsager og er tæt forbundet med institutionens officielle opdrag, nemlig at dokumentere Danmarks stednavne historisk-kritisk (jf. fx Jørgensen 1990) samt at rådgive myndigheder og private i forbindelse med fx navngivning af veje og personer.

Hvad angår leksikografien, navnlig metaleksikografien, så har Århuskolen i form af forskere som Bergenholtz, Tarp, Leroyer og Nielsen lagt stor vægt på at distancere sig fra lingvistikken i sit ihærdige forsøg på at etablere metaleksikografien som en selvstændig videnskab. Det er på sin vis et prisværdigt initiativ, som gruppen da også er kommet et langt og inspirerende stykke vej med. Og den har ret så vidt, som at der næppe heller er noget 1:1-forhold mellem navneforskningens prærogativer og ordbøgerenes indretning. Men på den anden side skal barnet heller ikke ka-

3 Det vil sige et navn, der er dannet direkte efter bærerens fars fornavn, jf. islandske *Hallsteinsdóttir* (‘datter af *Hallstein*’) og det russiske *ochestva* (fx *Nikolayevitj*).

stes ud med badevandet: Man kan kun via konkret analyse finde ud af, om de forskellige navnetyper spiller en rolle for den konkrete ordbogsvariant eller ej (jf. Farø 2005; Farø & Lorentzen 2009).

4. Navne i monolingval leksikografi

For bedre at kunne diskutere navneinventaret i forhold til de bilingvale ordbøger, har vi brug for en slags bagtæppe. Til det egner den monolingvale leksikografi sig glimrende, også selv om den altså ikke er hovedfokus i denne artikel. Formålet er bl.a. at undersøge, om der i praksis foreligger en form for arbejdsdeling mellem den monolingvale og den bilingvale leksikografi med hensyn til behandling af navne. Den monolingvale leksikografi kan i denne sammenhæng inddeles i to grupper: almenordbøger med integreret navnestof og onomastiske specialordbøger. Jeg vil her kun komme ind på førstnævnte.

Man kan i de fleste ordbøger finde *proprier* på et eller andet niveau: I Macmillan English Dictionary (2002) finder man fx frasemet *a doubting Thomas*, som betegner en meget skeptisk person. På tysk er *Hinz und Kunz* det samme som ‘enhver’ (*Duden Universalwörterbuch*), mens *hr. og fru Jensen* er personifikationen af de jævne danskere. Frasemet kunne og vel også burde med sine 25 realiseringer i KorpusDK have været beskrevet i *Den Danske Ordbog*.

Sådanne eksempler indeholder selvfølgelig *proprier*. Men *proprierne* er udelukkende konstituenten i appellativiske eller andre ikke-*proprie*lle størrelser. De er derfor ikke relevante for denne undersøgelse, der beskæftiger sig med, hvad jeg her kalder *funktionelle proprier*. Sidstnævnte lever op til den gængse videnskabelige navnefunktion, nemlig monoreferens: Navne udpeger én og kun én referent, det vil sige, på trods af at selve navneformen kan være stærkt homonym (fx *Nielsen*), så er navnet i sin gedigne pro-

prielle brug entydigt individuelt refererende. Navne er med andre ord strengt taget et (lingvistisk set) pragmatisk fænomen (Šramek 1995; Willems 1996), idet alle appellativer kan bruges proprielt. Omvendt kan alle tilsyneladende propriier anvendes ikke-proprielt, fx som eponymer. Navne er i denne udlægning lige så lidt en stabil kategori som fx eufemismer er det. Vi må nøjes med sprogbrugstendenser som grundlag.

Generelt har monolingvale almenordbøger ikke behandlet funktionelle propriier i stor udstrækning, ud over i dansk fx *Nu-dansk Ordbog*, der i perioder har behandlet både sted- og personnavne, primært med fokus på det etymologiske aspekt.

På ét mere generelt område er der dog undtagelser, nemlig i det, man kunne kalde den “udtryksorienterede” leksikografi. Det er de ordbøger, der som deres genstandsområde har tegnets udtryks-side. Det vil i praksis især sige udtaleordbøger og retskrivningsordbøger. Ganske vist er fx Dansk Sprognævns retskrivningsordbog (jf. Fahl et al. 2002) ret navnefattig: I 2012-udgaven er der mange sider uden nogen propriier overhovedet. De eksempler, jeg faldt over ved 5 minutters tilfældig gennemsøgning, var:

*Cambodja, Ejer Bavnehøj, Kaspiske Hav, Korea, Lilleasien,
Mocambique/Mozambique, Syrien*

– altså kun toponymer. Omfanget af opslagsord er i ordbogen 64.000. Sammenligner vi med dens tyske kusine, *Duden Rechtschreibung* (115.000 opslagsord, det vil sige omtrent det dobbelte antal lemmata), finder vi her en helt anderledes bredde i udvalget, fx:

*Attika, Audrey, Atlantikcharta, Berlinale, Bernhardinpass,
Tag der deutschen Einheit, Engels, Einescu, FIFA, Fin de Siècle,
La Habana, Khomeini*

Den tyske retskrivningsordbog er navnemæssigt sin danske kusine både kvantitativt og kvalitativt foran, idet den indeholder både a) antroponymer i form af for- og efternavne, b) institutionnymer (navne på institutioner), c) ergonymer (produktnavne), d) toponymer (stednavne) og (e) praxonymer (navne på begivenheder) – se nærmere nedenfor. Den er også anderledes international i sit sigte, både med hensyn til referenter og navnenes udtryksside: *Khomeini* er et eksempel på det første, *La Habana* på det sidste. Den danske retskrivningsordbog forekommer mere *inventar*-orienteret end den tyske, der i højere grad fremstår funktionalistisk, med fokus på den tyske *brugers opslagsbehov* i en globaliseret verden, snarere end på det snævert tyske onymiske inventar. Den tyske ordbog er et værktøj til allround retskrivningshjælp, hvad angår navne.

Ud fra en forestilling om, at onymer er indholdstomme tegn, så må deres relevans koncentrere sig der, hvor man netop ikke lægger vægt på indholdssiden, nemlig på den fonemiske eller grafematiske udtryksside.

5. Navne i bilingval leksikografi med tysk

Vi er nu nået til selve den empiriske del af undersøgelsen.

5.1. Tilgang

Undersøgelsens fokus er hverken rent lingvistisk eller rent leksikografisk. Derimod forsøger den at komme både onomastikken og leksikografien i møde, idet det antages, at løsningen må være et kompromis mellem de leksikografiske funktioner og den onymiske genstands empiriske mangfoldighed. Jeg går ud fra følgende forudsætninger: a) Der er tale om elektroniske ordbøger, så pladsen er principielt ikke noget problem. Og b) bilingvale ordbøger

er ikke født med noget bestemt formål, så svaret må leveres på baggrund af empiriske studier og ræsonnementer herudfra.

Jeg går ud fra de onymiske hovedkategorier, idet jeg har udsat hvert ordbogssite for et testbatteri af tilfældige⁴ eksempler på navne fra de væsentligste hovedtyper. Der er foretaget opslag i både retningen dansk-tysk og tysk-dansk, alt efter relevans.

Efter denne test diskuterer jeg resultaterne, både de generelle mønstre og forholdet mellem de to sites (henholdsvis GO og OC).

Skemaet ser efter udfyldningen ud som i tabel 1.

	GO	OC
1. ANTROPONYMER		
<i>Bismarck</i>	-	-
<i>Kohl</i>	-	-
<i>Djengis Khan</i>	-	-
2. TOPONYMER		
<i>Unter den Linden</i>	-	-
<i>Alex</i>	-	-
<i>Ku'Damm</i>	-	(hovedgade i Berlin) <i>Kurfürstendamm</i>
<i>Wiesn</i>	-	-
<i>Königsberg</i>	+	-
3. ERGONYMER		
<i>Lustiges Taschenbuch</i>	-	-
<i>Im Westen nichts Neues</i>	-	-
<i>Der Denver Clan</i>	-	-
<i>Brandenburger Tor</i>	(da-ty) i Berlin das Brandenburger Tor	<i>Das Brandenburger Tor steht in Berlin</i>
<i>Gedächtniskirche</i>	(ty-da) <i>mindekirke</i>	<i>mindekirke</i> (de opførte en mindekirke til ære for ham)

4 Jeg er bevidst om, at tilgangen har en subjektiv slagside, som jeg ville have erstattet med en mere objektiv metode og også en mere omfattende empiri, hvis tiden og kræfterne havde tilladt det. Denne opgave er hermed givet videre.

	GO	OC
<i>Zwei glorreiche Halunken</i>	-	-
<i>Tatort</i>	-	-
<i>Stille Nacht</i>	-	-
4. PRAXONYMER		
<i>Nacht der langen Messer</i>	<i>De lange knives nat; der Röhlm-Putsch</i>	-
<i>Das Wunder von Bern</i>	-	<i>(om den vesttyske sejr i fodbold-vm 1954) miraklet i Bern</i>
<i>Første verdenskrig</i>	<i>der Erste Weltkrieg</i>	<i>der Erste Weltkrieg</i>
5. INSTITUTIONYMER		
<i>Rigsrevisionen</i>	<i>oberste Dänische Rechenkontrollbehörde; rigsrevision sb;</i>	+
<i>Folketinget</i>	<i>das Folketing; das dänische Parlament</i>	+
<i>Melodigrandprix</i>	<i>Europäischer Schlagerwettbewerb m.</i>	+
<i>Der Prater</i>	-	<i>Prateren er en stor park i Wien</i>
6. HYDRONYMER		
<i>der Rhein</i>	<i>Rhinen</i>	<i>Rhinen</i>
<i>der Ärmelkanal</i>	<i>Den engelske kanal</i>	-
<i>die Donau</i>	<i>die Donau</i>	<i>Donau</i>
<i>der Bodensee</i>	<i>[tysk-østrigsk-schweizisk sø]</i>	<i>Bodensøen</i>
7. FIKTIONYMER		
<i>Pengetanken</i>	-	<i>(om Joakim von And's pengetank)</i>
<i>Grønspættebogen</i>	<i>das Schlaue Buch</i>	-
<i>Andeby</i>	<i>Entenhausen</i>	-
<i>Tintin</i>	-	-

Tabel 1: Undersøgte onymiske lemmata og sublemmata i GO og OC. Et plus markerer, at lemmaet er medtaget, men at de givne oplysninger fx af pladsgrunde ikke kan gengives her. Et minus betyder, at lemmaet ikke er inkluderet.

5.2. Analyse og diskussion

Som udgangspunkt kunne **antroponymerne** (personnavnene) synes irrelevante i den bilingvale ordbog. Det er de dog kun, hvis man går ud fra fornavnene og efternavnene og alene tænker i ækvivalens. Anlægger man derimod et historisk perspektiv, så bliver fx en række personligheder relevante: *Djengis Khan = Dschenghis Khan*⁵, hvor der er ortografiske forskelle mellem tysk og dansk. Men det har man ikke prioriteret i nogen af de to ordbøger. Heller ikke væsentlige navne som *Helmut Kohl*, *Angela Merkel*, *Marlene Dietrich*, *Johan Wolfgang von Goethe* og *Günter Grass*, der både kan volde stovevanskeligheder, og samtidig fint kunne give tyskbegynneren en kort "landeskundlich" introduktion, er med. Desuden er det ikke en utænkelig funktion, at danske brugere kunne være interesserede i tyske efternavnes etymologi, navnlig når skønsæmsigt 10-15 % af danskerne selv bærer tyske eller fortyskede navne (jf. Farø 2017). Hvorfor kan man fx hedde *Beckenbauer* ('Bækkenbygger'), *Teufel* ('Djævel') eller *Breitenbauch* ('Bredmave') i det tysksprogede område? Det er der gode navne- og kulturhistoriske forklaringer på.

Det er i øvrigt interessant, at *Bismarck* faktisk optræder på OC-portalen, men kun i *engelskordbogen* med to betydninger, hhv. det store historiske slagskib og byen i USA.

Toponymer (stednavne) i bredeste forstand omfatter både lande, kontinenter, øer, byer, regioner, landskaber, marknavne, og evt. også hydronymer (se nedenfor) m.m. I tosprogsleksikografisk sammenhæng er dette et relevant fokusområde, at nogle stednavne har eksonymiske varianter. Det vil sige, at de har en form på et fremmedsprog, der afviger fra den native (jf. Glück 2016). Det kan bestå i både ortografiske, orddannelsesmæssige og fonetiske forskelle:

At *Warszawa* på tysk hedder *Warschau*, med initialbetoning, er

5 Også på grund af et tysk grandprixhit fra 1979 af bandet med samme navn.

en nyttig oplysning, ligeledes at *Torino* hedder *Turin*, og at *Kalinin-grad* stadig omtales som *Königsberg*, uden at der nødvendigvis er revanchistiske intentioner indblandet. Det er også nyttigt, som OC gør det, at medtage jargonprægede kortformer som *Ku'damm* og oplyse om deres fuldformer (her: *Kurfürstendamm*). Men hvorfor ikke også fx *Alex < Alexanderplatz?* Og *Wiesn*, den metonymiske omskrivning af *Oktoberfest*,⁶ jf. *Dyrskuepladsen* om *Roskilde Festival?*

Ergonymer, det vil sige navne på produkter og andre artefakter – heraf synonymet *produktnavne* – fx bygninger (*Det skæve tårn i Pisa*, *Gedächtniskirche*, *Engelsborg*), kunstværker (*Den lille havfrue*, *Triumfbuen*) og andre kulturelle frembringelser (børnebogen *Der Struwpeter*, *Borte med blæsten*) er anden væsentlig kategori.

Gedächtniskirche behandles både i GO og OC som et appellativ (endda forsøges dette valg legitimeret i OC ved at bringe et redaktionelt eksempel: *de byggede en mindekirke for ham*), selv om de fleste nok vil associere ordet med en ikonisk kirkeruin i Vestberlin – *mindekirke* har da også en frekvens i KorpusDK på nul.

Begge ordbøger hjælper brugeren med produktion af *Brandenburger Tor*, som i lighed med en del andre proprier er morfologisk definit på tysk, mens definitheden i dansk er noget, som er proprier inhærent (jf. Hansen & Heltoft 2011: 513). Det gør de ved eksplicit at skrive *das* Brandenburger Tor.

Hverken bog- eller filmtitler spiller nogen nævneværdig rolle i de to ordbogskomplekser, selv om det kunne være en nyttig oplysning at kunne finde frem til, at fx *Zwei glorreiche Halunken* på dansk hedder *Den gode, den onde og den grusomme*. Det ville heller ikke være dårligt, hvis man i en bilingval ordbog kunne blive oplyst om, at der er en i hvert fald partiel ækvivalensrelation mellem *Stille Nacht* og *Glade jul*.

Praxonymer er navne på handlinger og begivenheder, som i sagens natur ofte vil være af historisk karakter. På denne måde bliver

⁶ *Wiesn* (bayersk 'eng') er det område, festen foregår på.

der en overlappning med kategorien **historionym**, der samler alle navne ud fra dette tema, uanset om de samtidig også er henholdsvis antroponymer, toponymer etc. (jf. nedenfor om fiktionym). OC medtager prissværdigt epitetet *Das Wunder von Bern* (ækvivalenten, *miraklet i Bern*, ville jeg dog skrive med stort). Man kunne i samme anledning nævne filmen af samme navn.

Institutionym regner Nübling et al. (2013) under ergonymerne, hvad der ikke er helt hensigtsmæssigt. Naturligvis er de kulturelle artefakter, men de er i højere grad immaterielle og organisatoriske størrelser end egentlige produkter. De omfatter bl.a. firma-, forenings-, parti-, ministerie-, bandnavne og mange andre navnetyper.

Med hensyn til netop *partinavne* er både GO og OC efterhånden godt med, muligvis som følge af den kritiske undersøgelse Farø (2011). Og de tre undersøgte danske institutioner i tabellen er alle behandlet. Navnlig *Rigsrevisionen* i OC vækker positiv opsigt: Der beskrives nemlig hele 3 forskellige betydninger: 1. en generel appellativisk betydning, 2. en betydning rettet mod L1 (den danske rigsrevision) og 3. en betydning rettet mod L2 (Bundesrechnungshof). Det er meget systematisk og samtidig uhyre nyttigt grebet an. I forhold hertil er GO's løsning mindre vellykket: her anvendes nemlig teknikken *afproprialisering*, det vil sige, lemmaet er et rent appellativ, *rigsrevision*, der dermed skal løse flere forskellige opgaver, som det ikke kan tilfredsstillende.

Hydronym kan med en vis ret betragtes som en art toponym, som behandlet ovenfor. Alligevel er de også interessante som selvstændig kategori: Begge ordbøger ser ud til at have øje for dem, om end kun GO har inkluderet det væsentlige *Ärmelkanal*, det tyske navn for *Den Engelske Kanal*.

Fiktionym: Som det fremgår af Farø (2005), har alle navnetyper potentielt en fiktiv pendant. Både **antroponymer** (*James Bond*; *Tarzan*), **zoonym** (Tintins hund *Terry*; uglen *Hedwig* i *Harry Potter*), **toponymer** (*Andeby*-parallelbyen *Gåserød*, *Batmans*

hjemby *Gotham City*; Astrid Lindgren-opfindelsen *Nangilima*), **institutionymer** (*Dødsstjernen* i *Star Wars*, *Big Brother* i romanen 1984), og **ergonymer** (*Pengetanken*, som *Joakim von And* opbevarer sine “fantasilioner” i; *Hal 9000*, den menneskelige computer i bogen og filmen 2001: *A Space Odyssey*) har en sådan pendant. En del af dem er relevant stof i bilingvale ordbøger. Det skyldes, at de har en tendens til følgende relationer, i hvert fald når de rækker ud over det kulturspecifikke niveau: a) at have fælles referens⁷, b) at have forskellig form i L1 og L2. Det sidste skyldes deres strategiske og ekspressive funktion, som ofte kræver et ikonografisk (billedligt) indslag. De to undersøgte ordbøger indeholder til en vis grad fiktionymisk stof. Men som det fremgår af tabellen, er der også her plads til forbedringer.

6. Sammenfatning og konklusioner

Proprier/onymer/navne som leksikografisk kategori med et bilingvalt aspekt er semantisk anderledes struktureret end appellativer. Hvor appellativer er kontinuerligt og mangefacetteret relateret interlingvalt, står proprier mere simpelt i forbindelse med hinanden.

Der er grundlæggende tre relationer, proprier kan indgå på tværs af sprog: 1) identitet, 2) parallelitet og 3) nul-relation. Det skal kort eksemplificeres:

Ad 1: Fuldstændig referenceidentitet (*København – Kopenhagen*).

Ad 2: Kulturspecifikke leksemer med parallelitet (*Rigsrevisionen – der Bundesrechnungshof*).

Ad 3: Vagt semantisk indhold uden referenceidentitet (*Thomas – Thomas; Ludwig – Ludwig*).

7 Man kan diskutere, om det stadig er den samme referent, hvis fx filmen i det ene sprog er synkroniseret, mens den i det andet er teksten. Begge dele, navnlig den første, er jo et temmelig markant semiotisk indgreb.

De leksikografiske funktioner, der i størst udstrækning kommer i spil i forbindelse med navne i bilingval sammenhæng, er tilsyneladende:

- (1) ækvivalentsøgning (“Hvad hedder *Tintin* på tysk?”)
- (2) ortografi (“Hvordan staves *Duisburg*?”)
- (3) udtale (“Hvordan udtales *Duisburg*?”)
- (4) encyklopædisk forklaring (“Hvem er Helmut Kohl?”)
- (5) syntaktisk information (“das Museum liegt *Unter den Linden* og ikke auf *Unter den Linden*”)

Navne – i fænomenets bredeste forstand, som det her forstås – adskiller sig en del fra andre typer opslagsord, navnlig i en tosprogsleksikografisk kontekst. Det skyldes, at de:

1) er semantisk specifikke og stærkt encyklopædiske størrelser. Det gør, at de på én gang er relativt nemme at ækvivalere med hinanden: At *die UNO* og *FN* er ækvivalenter, er der ingen som helst tvivl om. Til gengæld kan der godt være pragmatisk⁸ forskel på, hvilken status referenten har hos tysk- og dansktalende. Den entydige referens gælder dog ikke overalt.

2) Nogle navnetyper er omvendt yderst uspecifikke, i hvert fald uden deres kontekst. Det gælder fx for både for-, mellem- og efternavne. Hverken *Uwe* eller *Müller* udpeger nogen særlig præcis genstand, ud over at de henholdsvis er det offentlige navn på en bestemt person eller familie fra et (især)⁹ tysktalende land (*Müller*), henholdsvis mere privat udpeger en bestemt mand fra Forbundsrepublikken (*Uwe*).¹⁰

8 Nu i lingvistisk forstand.

9 Men netop ikke udelukkende: Der er fx i Danmark over 2.000 personer med efternavnet Müller (jf. *Danmarks Statistik*).

10 Ifølge *Variante nwörterbuch des Deutschen* (= Ammon et al. 2005) er fornavnet *Uwe* et eksempel på en *teutonisme*, det vil sige et sprogligt udtryk, der kun eller overvejende bruges i Tyskland, og ikke i Østrig og Tyskschweiz.

Som hovedobservation kan fastholdes, at navne i bilingval leksikografi er en veletableret genstand, og i modsætning til den monolingvale leksikografi sjældent systematisk fraværende. Det skyldes formentlig den indledningsvis nævnte tosprogsleksikografiske pragmatisme. Det onymiske element i denne ordbogstype er prisværdigt, fordi a) det er nyttig information, b) ækvivalensrelationerne faktisk ofte er mere præcise end ved appellativerne, og c) fordi de onymiske ækvivalenter tit er både svært forudsigelige og til dels opake. Endelig er der d) mange måder at håndtere navnene på.

Navne udgør derfor fortsat en stor udfordring for de bilingvale ordbøger. Den fremtidige opgave består bl.a. i følgende delopgaver:

- (1) *opdatering* af lemmalisten med nyere navne
- (2) systematisering og udvidelse af *beskrivelsesapparatet*
- (3) udvidelse af *navnekategorierne*
- (4) udvidelse af *omfanget* af opslagsord

Det er på det undersøgte grundlag desværre ikke muligt at konkludere noget overordnet om evt. systematiske forskelle mellem de to ordbogssites' tilgang til navne. Dertil er den interne variation for stor – eller måske rettere: den foreliggende undersøgelse er for lille og for usystematisk. De to ordbogskomplekser har imidlertid begge fortrin og plads til forbedringer, som vi har set. Omvendt er det tydeligt, at det pragmatiske syn på onymerne, som jeg indledningsvis nævnedede som et træk ved den bilingvale leksikografi, er til stede som grundlæggende tilgang. Det er et godt udgangspunkt for det fortsatte arbejde med ordbøgerne, som naturligvis er en uendelig opgave, også for genstanden navne.

Litteratur

Opslagsværker og databaser

Ammon, Ulrich et al. (2004). *Variantenwörterbuch des Deutschen, die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol*. Berlin: De Gruyter.

Danmarks Statistik/Hvor mange hedder... <www.dst.dk> (juli 2017).

Den Danske Ordbog, <ordnet.dk/ddo> (juli 2017).

Dudenredaktion (2013): *Duden Rechtschreibung der deutschen Sprache* 26. Mannheim: Dudenverlag.

Dudenredaktion (2016): *Duden Die Grammatik*. 9. Auflage. Mannheim: Dudenverlag.

Dudenredaktion (2017): *Duden Universalwörterbuch*. App. Mannheim: Dudenverlag.

Farø, Ken (2017): *Database over tyske efternavne i Danmark*. Tilgængelig via hjemmesiden <engerom.dk>.

Glück, Helmut (2016): *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart: Metzler.
GO = *Gyldendals Ordbøger Online*. <ordbog.gyldendal.dk> (forår 2017).

Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det Danske Sprog* 1-3. Kbh. Odense: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Syddansk Universitetsforlag.

Jørgensen, Bent (1990): *Stednavne i Københavns Amt, Smørum Herred – Nordlige Del*. Danmarks Stednavne nr. 20. København: Institut for Navneforskning, C. A. Reitzel.

KorpusDK <ordnet.dk/korpusdk>.

Macmillan English Dictionary (2002): *Macmillan English Dictionary for advanced learners*. Oxford: Macmillan.

Nudansk Ordbog = *Nudansk Ordbog*. Politikens Forlag. 1. udg. 1953. Seneste udgave 2010.

OC = Sprogteknologifirmaet *Ordbogen.com*. <ordbogen.com>. *Retskrivningsordbogen* (2012). Dansk Sprognævn. Alinea A/S.

Anden litteratur

- Eichler, Ernst et al. (Hg.) (1995): *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, Band 11: Namenforschung: ein internationales Handbuch zur Onomastik, Name studies: an international handbook on onomastic sciences*, Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Fahl, Laurids, Ken Farø, Jan Heegård & Henrik Lorentzen (2002): Tre retskrivningsordbøger – hvad skal vi med dem? I: *LEDA-Nyt* 33, 7-14.
- Farø, Ken (2005): Fiktionnymer i bilingval leksikografi. I: *Nordiske studiar i leksikografi* 7, 120-132.
- Farø, Ken (2006): Plurizentrismus – programmatisch und kodifiziert. Kommentar zum Variantenwörterbuch des Deutschen. I: *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 33, 310-325.
- Farø, Ken (2011): Partileksikografi dansk-tysk: Problemtyper og et koncept. I: *LEDA-Nyt* 52, 3-7.
- Farø, Ken & Henrik Lorentzen (2009): De oversete og mishandlede ordforbindelser – hvilke, hvor og hvorfor? I: *LexicoNordica* 16, 75-101.
- Meyer, Christian (2017): Kollaborative Lexikographie. [Foredrag på *Jahrestagung des Instituts für Deutsche Sprache* i Mannheim 2017. Udkommer i *IdS-Jahrbuch*].
- Nübling, Damaris et al. (2013): *Namen*. Tübingen: Narr.
- Šramek, Rudolf (1995): Eigennamen im Rahmen einer Kommunikations- und Handlungstheorie. I: E. Eichler, G. Hilty, H. Löffler, H. Steger & L. Zgusta (Hrsg.): *Namenforschung. Ein Internationales Handbuch zur Onomastik*. 1. Teilband. Berlin, New York: de Gruyter, 380-383.

- Tarp, Sven (2004): Hvad er en bilingval ordbog? I: *LexicoNordica* 11, 5-22.
- Tarp, Sven (2005): The concept of a bilingual dictionary I: Irmhild Barz (et al.): *Schreiben, Verstehen, Übersetzen und Lernen: Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. (Finnische Beiträge zur Germanistik, Vol. 14). Frankfurt a.M.: Peter Lang, 27-41.
- Willems, Klaas (1996): *Eigenname und Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie des nomen proprium*. Heidelberg: Winter.
- Wimmer, Reiner (1995): Eigennamen im Rahmen einer allgemeinen Sprach- und Zeichentheorie. I: E. Eichler, G. Hilty, H. Löffler, H. Steger & L. Zgusta (Hrsg.): *Namenforschung. Ein Internationales Handbuch zur Onomastik*. 1. Teilband. Berlin, New York: de Gruyter, 372-379.

Ken Farø
lektor, ph.d.
Københavns Universitet
Institut for Engelsk, Germansk og Romansk
Emil Holms Kanal 6
DK-2300 København S
kenfaroe@hum.ku.dk

Gamle Adam i Kobenheegan – person- och ortnamn i finländska nätordböcker

Elina Heikkilä

The lemma lists of the monolingual dictionaries published by the Institute for the Languages of Finland contain only such proper names that are used as common nouns either by themselves or in idioms. Some toponyms are included in the mutual lemma lists of bilingual dictionaries for immigrants. Proper names occur also in lexicographical examples. The editors need to make sure that the names used in these examples are included in the lemma list of the dictionary or are otherwise well-known. There is little need to add more proper names in the dictionaries published by the Institute for the Languages of Finland, because the Institute also publishes a lot of instructive material about names as such.

1. Inledning

I den här artikeln diskuterar jag de principer enligt vilka proprier behandlas i de ordböcker som redigeras på Institutet för de inhemska språken (härefter Språkinstitutet). Språkinstitutet är numera den enda organisation i Finland som ger ut ordböcker i större skala, eftersom de kommersiella förlagen har slutat publicera nya stora ordböcker.

Först ger jag en översikt över dels Språkinstitutets nätordböcker, dels annat webbmateriel som institutets namnvårdare har utarbetat. Sedan diskuterar jag de principer som redaktörerna följer när de upptar namn i ordböcker. I samband med detta tar jag också upp namn som för- eller efterled i sammansättningar. Avslutningsvis dryftar jag användning av namn i språkprov.

Jag koncentrerar mig på person- och ortnamn men tar i viss

mån också upp en del andra namntyper. Artikeln baserar sig dels på mina sökningar i de olika ordböckerna, dels på uppgifter som jag har fått av huvudredaktörerna genom en e-postintervju.¹

2. Namn i Språkinstitutets nätordböcker och webbresurser

Nuförtiden publicerar Språkinstitutet inte längre ordböcker i bokform; också de stora ordböckerna som påbörjades under 1900-talet har övergått till elektronisk publicering.

Pågående enspråkiga ordboksprojekt är *Vanhan kirjasuomen sanakirja* (VKS, Ordbok över äldre finskt skriftspråk), *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (FO) och *Suomen murteiden sanakirja* (SMS, Ordbok över finska dialekter).² Alla tre är stora ordböcker: VKS har uppskattats att som färdig omfatta över 80 000 uppslagsord, FO ca 125 000 och SMS ca 350 000 uppslagsord.

Också tre färdiga ordböcker finns tillgängliga på nätet: *Kieli-toimiston sanakirja* (KS, Ordbok över modern finska; över 100 000 uppslagsord), som regelbundet uppdateras, *Karjalan kielen sanakirja* (KKS, Ordbok över karelska språket; ca 83 000 uppslagsord) och *Finlandssvensk ordbok* (FSOB; ca 2 550 uppslagsord) samt en utvecklingsversion av *Stora finsk-svenska ordboken* (SURU; ca 97 000 uppslagsord).

Språkinstitutet har också två samarbetsprojekt på gång. Sedan år 2011 redigeras ordböcker för invandrare³ i samarbete med Utbildningsstyrelsen. De första avsnitten av *Suomi–somalisanakirja* (Finsk-somalisk ordbok) och *Suomi–kurdi (kurmandži) -sanakirja*

1 E-postintervjun genomfördes i december 2016. Svaren finns arkiverade hos skribenten.

2 De svenska namnen på de finska ordböckerna är bara förklaringar, inte officiella översättningar.

3 Dessa ordböcker kallas för *invandrarordböcker* i stället för *inläroordböcker*, eftersom de är avsedda såväl för lärare och tolkar som för inlärore av finska.

(Finsk-nordkurdisk ordbok) kommer att publiceras under hösten 2017, och det finns planer på att senare ge ut också en finsk-sydkurdisk ordbok. Invandrarordböckerna, som beräknas ha ca 28 000 uppslagsord, finansieras av Utbildningsstyrelsen men redaktörerna arbetar på Språkinstitutet i nära samarbete med redaktionen för KS.

Dessutom samarbetar Språkinstitutet med det estniska Eesti Keele Instituut på *Viro-suomi-sanakirja* (VISU, Estnisk-finsk ordbok) som beräknas komma ut år 2018 i sin helhet. Denna nätordbok är ett systemverk till *Suomi-viro-suursanakirja* (SUVI, Stora finsk-estniska ordboken) som publicerades i bokform år 2003.

Såväl redigering av ordböcker som finsk och svensk språkvård hör till Språkinstitutets huvuduppgifter. Språkinstitutet har publicerat flera handböcker om namn, bl.a. om invandrarnas namnsystem, finländska ortnamn och finska exonymer. Under de senaste åren har också namnvården övergått till webbpublikationer (se den svenska webbsidan Namnhjälp samt de finska webbsidorerna Nimijulkaisu ja Nimistösuunnittelun ohjeita). Även om tyngdpunkten i denna artikel ligger på namn i Språkinstitutets ordböcker, vill jag inledningsvis presentera några andra databaser och webbpublikationer över finska ort- och personnamn.

Det finska *Asutusnimihakemisto* (Bebyggelsenamnsregister) är ursprungligen ett systemverk till KS. Registret har tidigare publicerats av språkteknologiföretaget Kielikone i samband med den avgiftsbelagda versionen av nätordboken, men sedan december 2016 finns registret på Språkinstitutets webbsidor. Slår man upp t.ex. ortnamnet *Parainen*, får man reda på att Parainen är en stad, heter *Pargas* på svenska och ligger i landskapet Egentliga Finland, dvs. i sydvästra Finland. Man lär sig att namnet böjs i yttre lokalkasus, alltså *Paraisilla*, och att en pargasbo kallas antingen *paraislainen* eller *paraistelainen*. Om man inte själv bor på orten, har man nytta av dessa uppgifter, eftersom en del ortnamn böjs i inre och andra i yttre lokalkasus och det finns flera sätt att bilda avledningar av

ortnamn. Artikeln innehåller också en länk till Lantmäteriverkets digitala tjänst Kartplatsen.

Därtill finns det en del finska namn – både för- och efternamn – vars böjning kan vara problematisk, speciellt om det är fråga om mycket sällsynta namn. Därför ger webbpublikationerna *Sukunimien taivutus* (Böjning av efternamn) och *Etunimien taivutus* (Böjning av förnamn) flera kasusformer i singular och plural av de olika namnen. T.ex. efternamnet *Alku* har stadiesväxling precis som motsvarande appellativ *alku* 'början', så att genitivformen blir *Alun*.

3. Namn som uppslagsord

Det är svårt att beräkna hur många namn som finns som uppslagsord i Språkinstitutets nuvarande nätordböcker eftersom det inte finns någon sökfunktion för proprietier. Om man räknar uppslagsord med stor begynnelsebokstav, får man reda på att det i VKS finns 76 uppslagsformer i avsnittet *a–omainen* som börjar med en stor bokstav och i hela KKS bara två: *Atama* 'Adam' och *Iisus* 'Jesus' i första delen.

De två invandrarordböckerna har nästan identiska lemmalistor, som innehåller ca 320 proprietier, dvs. omkring en procent av uppslagsorden. I den estnisk-finska ordboken VISU kommer det att finnas ca 1 000 namn som uppslagsord.

3.1. Appellativ funktion är avgörande

När man jämför de principer som ligger bakom redigeringen av Språkinstitutets ordböcker VKS, SMS, FO och KS urskiljer man snart en gemensam redigeringsprincip: proprietier anförs som huvud- eller uppslagsord om de har fått appellativ funktion, antingen som sådant eller i idiom. Ett annat gemensamt drag – som nämns explicit enbart i FO – är att proprietier införs som led i sammansätt-

ningar av appellativ art. T.ex. dialektordboken SMS har följande principer för hur proprier behandlas:

Proprier tas med i ordboken endast i särfall när de har lexikal betydelse. Här kommer i fråga [...] minnesdagar för helgon, samt person- och ortnamn som förekommer i allmänna ordstäv, idiom eller väderleksspådomar [...] Efternamn anförs endast i särfall, närmast då namnet har fått appellativ funktion [...] Djurnamn kan medtas efter övervägande, t.ex. om de är intressanta som avledning eller innehållsmässigt eller om de belyser motsvarande appellativ [...]⁴

Några exempel på minnesdagar för helgon finns i avsnitt 3.3.

I KS kan man få fram en del av de uppslagsord som är proprier om man söker förkortningen *erisn*. (< *erisnimi* 'proprium'). En sådan sökning gav som resultat 68 träffar, av vilka 56 utgjordes av ett uppslagsord. Bland dem finns det ortnamn (t.ex. *Alpit* 'Alperna', *Pohjola* 'Norden'), namn på himlakroppar och stjärnkonstellationer (*Aurinko* 'Solen', *Linnunrata* 'Vintergatan'), namn på myndigheter (*Puolustusvoimat* 'Försvarsmakten', *Verohallinto* 'Skatteförvaltningen') samt benämningar på kristendomens Gud (*Herra* 'Herre', *Vapahtaja* 'Frälsare'). Alla dessa namntyper nämns också i redigeringsprinciperna.

Det finns fler namn som uppslagsord i KS, men för att hitta dem utan någon sökfunktion måste man helt enkelt veta vad man är ute efter. Jag har hittat bl.a. ortnamnen *charleston* och *chippendale* samt de fiktiva ortnamnen *kyöpeli* 'blåkulla' och *höyhensaaret* 'fjäderholmarna'. Efternamn finns det åtminstone bland måttenheter (t.ex. *kelvin* och *ångström*) och matord (*pavlova*, *stroganov*).

Förnamn finns det också gott om. I tabell 1 finns uppräknat

4 Mina utelämnningar och min översättning. Alla översättningar av finska exempel i den här artikeln är mina egna.

förnamn som i KS karakteriseras som vardagliga i appellativ funktion. Mansnamnen *urpo* och *uuno* kan användas som både substantiv och adjektiv. Av några namn kan man också göra avledningar som verben *ramboilla*, *urpoilla* 'bete sig som en rambo eller en urpo' och *yrjöttää* 'kvälja; få någon att kråkas' samt verbalsubstantiven *ramboilu* och *urpoilu* som alla finns med i ordboken.

Uppslagsordet *aatami* (eller *Aatami* 'Adam') har i KS fått epithetet *skämmts*. eftersom uttrycket *aatamin puvussa* 'i adamskostym' hör hemma i skämmtsam stilart. Detsamma gäller delvis också uttrycket *vanha aatami* (sv. *gamle adam*) 'den syndiga människonaturen; ilska, svårt humör'. I den historiska ordboken VKS finns *vanha aatami* med i artikeln *Aatami* och definieras som 'den syndiga människonaturen'; under äldre tid tog man *gamle adam* mycket allvarligt, så det fanns knappast någon skämmtsam nyans i uttrycket då. Enligt dialektordboken SMS hör uttrycket *vanha aatami* hemma i religiöst språkbruk, men utöver 'den syndiga människonaturen, arvsynnen' kan det – även utan adjektivattributet – betyda 'svårt humör, ilska' samt också tyda på 'däjuven' eller 'gammal vidskepelse'.

Förnamn	Betydelse som appellativ samt i idiom
hemmo (M)	man, pojke, typ
iikka (M)	<i>joka iikka</i> varena en, <i>iikka kuin iikka</i> vem som helst
jeesus (M); jeesus ~ jessus ~ jösses	<i>särsk. pejor.</i> om en världsförbättrare, bohem; <i>interj.</i> i milda svordomar
mimmi (K)	kvinn
pekka (M)	<i>pekkaa pahempi</i> sämre än de andra, <i>kolmeen pekkaan</i> på tre man hand, <i>pekkaa päälle</i> per skaft (man)
rambo (M)	om en man med hårda tag som glorifierar våld
sussu (K)	flicka, kvinna; flick- (eller pojk)vän
urpo (M)	fåne, dumbom, tölp
uuno (M)	fåne, dumbom, tölp
yrjö (M)	spya

Tabell 1: Förnamn med appellativ funktion och vardaglig prägel i KS.
(M = mansnamn, K = kvinnonamn.)

3.2. Från mytologiska varelser till myndigheter

Den historiska ordboken VKS anför bara några enstaka bibliska personnamn som uppslagsord. Däremot innehåller ordboken tiotals namn på gamla finska mytologiska varelser, t.ex. *Ahti*, *Ilmarinen*, *Louhi*. Detta beror på att det bland källorna till ordboken finns flera verk från 1700-talet som handlar om gammal finsk mytologi.

Ett intressant fall är bebyggelsenamnet *hyvölä*, som enligt 1700-talets stora finska lexikograf Christfrid Ganander är ”et gammalt mythologiskt namn på en ort, dijt de hänwijses, som ej kunna beswara tre gåtor”. Detta kunde man göra med ramsan *Hyis, hyis hywölään, hywölän koirat haukkumaan* ’Sjas, sjas till Hyvölä där hundarna kommer att skälla på dig’. (VKS, s. v. *Hyvölä*.) Men *Hyvölä* är också ett autentiskt bynamn: i Finland finns flera orter med namn som *Hyvölä*, *Hyvölänkylä*, *Hyvölänniemi*, *Hyvölänranta*.

Också dialektordboken SMS känner *hyvölä* i samma betydelse som Ganander och VKS, men enligt SMS hänvisas den som inte kan besvara gåtor oftare till *hymylä* (*hymy* ’leende’ + avlednings-suffixet *-lä*) eller *hymölä*, i några orter även till *hyrylä* eller *hytölä*, som också är riktiga bynamn. Alla dessa namn spelar på allitteration, eftersom den olycklige skickas iväg med orden *hyy hyy, hyys hyys, hys hys* eller *hyi hyi*.

Finlandismordboken FSOB är avsedd för dem som måste balansera mellan två språk och två samhällen som liknar varandra i många avseenden men kan ha olika namn för sina institutioner. I Finland har man t.ex. Museiverket eller Museovirasto, i Sverige är motsvarande myndighet Riksantikvarieämbetet; där man i Sverige har Skolverket, svarar i Finland Utbildningsstyrelsen eller Opetusvirasto i stort sett för liknande uppgifter. Dessa finska och (finlands)svenska namn på de finländska myndigheterna är ordgranna översättningar av varandra men i Sverige har motsvarande myndigheter andra namn.

Av Språkinstitutets tvåspråkiga ordböcker följer SURU samma principer för namn som KS, eftersom dess lemmalista baserar sig på KS företrädare. Däremot har VISU och invandrarordböckerna egna principer för proprier. I den estnisk-finska ordboken VISU kommer det att finnas estniska exonymer och endonymer som har en finsk ekvivalent, t.ex. *Hiiumaa*, fi. *Hiidenmaa* 'Dagö', namn ur grekisk och romersk mytologi samt namn ur estnisk barnlitteratur och folklöre.

I de två invandrarordböckerna finns det inga personnamn som uppslagsord men gott om andra slags namn. Uppslagsorden innehåller namn på kontinenter, världens största hav, sjöar, åar, öar, bergskedjor osv., europeiska stater och de största staterna i Amerika, Afrika och Asien samt europeiska huvudstäder (se tabell 2). Dessutom finns där namn på traditionella finska landskap samt några andra namn som ofta förekommer i massmedierna, t.ex. *Arkadianmäki* (*Arkadiebacken*) som syftar på riksdagshuset och *Mäntyniemi* (*Talludden*), presidentens tjänstebostad. Bland uppslagsorden finns också ett urval av namn på både internationella, europeiska och finländska organisationer, internationella domstolar och avtal samt några kulturellt viktiga namn som *Kalevala*, Finlands nationalepos.

Finska	Somaliska	Nordkurdiska
Alpit 'Alperna'	buuraha Albis	çiyayên Alpê
Belgia 'Belgien'	Biljam	Belçîka
Kööpenhamina 'Köpenhamn'	Kobenheegan, Kobenhaagen	Kopenhag

Tabell 2: Ortnamn i invandrarordböckerna.

Om t.ex. namnet *Kööpenhamina* får man veta att det är ett substantiv och hör till geografiska ord samt hur namnet böjs. Eftersom uttalet och ortografin av exonymer kan variera i det somaliska språket, ger Finsk-somalisk ordbok två alternativa översättningar för detta namn.

3.3. Namn som led i sammansättningar

Proprier, speciellt förnamn, används relativt ofta som för- och efterleder i sammansättningar. Här finns det en viktig skillnad mellan finskan och svenskan: där finskan har en sammansättning som börjar med genitivform av ett ortnamn (t.ex. *englannintauti* i VKS, ordagrant ”Englandssjukan”), har svenskan oftast ett huvudord med ett adjektivattribut (*englannintauti* betyder alltså ’engelska sjukvan, rachitis’).

I den nufinska ordboken KS finns det en hel del sådana sammansättningar som börjar med en nominativ- eller genitivform av ett ortnamn, eftersom de är ganska vanliga bland matord, t.ex. *emmentaljuusto* ’emmentalerost’, *parman-kinkku* ’parmaskinka’. Såväl VKS som dialektordböckerna SMS och FO har som uppslagsord många folkliga växtnamn som börjar med ett personnamn i genitivform, t.ex. *johanneksenkukka* ’johannisblomster’ (VKS och SMS; namnet hör samman med flera olika växtarter som blommkring midsommartid).

Förnamn kan också fungera som efterled i sammansättningar. När jag i dialektordböckerna SMS och FO sökte sammansättningar med några vanliga mans- och kvinnonamn som efterled, fick jag som resultat bl.a. 12 finska och 12 svenska sammansättningar som slutar med *maiija* respektive *Maja*. Betydelseerna varierar men substantiv med personreferens är i regel pejorativa: i SMS t.ex. *katumaiija* ’gatflicka’, *kelamaiija* ’skvallerbytta’ och *koiramaiija* ’gatflicka, hora’. Av FO:s sammansättningar med efterledet *Maja* är såväl *ball-Maja*, *hasa-Maja* som *lâp-Maja* pejorativa.

Jag påträffade också en hel grupp substantiv med ordet *kusi* ’piss’ som förled och ett folkligt helgonnamn som efterled. Dessa substantiv betyder ungefär ’regnig dag’. I SMS finns det t.ex. *kusimarketta* och *kusireeta* ’Margaretadagen’ (den 20 juli) och i FO både *piss-Magg* och *pisses-Greta*. – Alla sammansättningar av denna typ tyder ändå inte på regniga dagar. I dialektordböckerna finns

flera sammansättningar med *kusi* eller *piss* som förled och ett förnamn som efterled som betyder 'sängvätare'.

4. Namn i exempel

Även om en ordbok inte upptar proprier som uppslagsord, finns det ofta namn i exemplen. Då är det viktigt att särskilja om det används autentiska citat eller redaktionellt material i ordboken.

I den historiska ordboken VKS finns det autentiska citat ur källorna men de kan vara förkortade och försedda med redaktörens förklaringar och kompletteringar inom hakparentes. Också dialektordböckerna SMS, FO och KKS innehåller mer eller mindre autentiska språkprov.

Den allmänfinska ordboken KS har förkortade eller annars bearbetade citat men också många exempel som är skrivna av redaktörerna, i synnerhet talspråkliga exempel. Exempelen grundar sig ändå oftast på källor. Om citaten är tagna ur kända verk som Finlands nationalepos *Kalevala* eller *Bibeln*, nämns källan i ordboken. I invandrarordböckerna är största delen av exemplen konstruerade av redaktörerna, men de bygger oftast på källor (t.ex. tidningstexter).

Man kan fråga sig när det överhuvudtaget behövs språkprov som innehåller namn i ordböcker. I invandrarordböckerna skall redaktörerna enligt redigeringsprinciperna använda personliga pronomen i exemplen i stället för personnamn såvitt det är möjligt, eftersom den primära målgruppen inte nödvändigtvis känner finska förnamn. Ifall användaren inte vet om namnet är ett mansnamn eller ett kvinnonamn, kan den missa viktiga nyanser i språkbruket. Personnamn kan ändå förekomma i invandrarordböckernas exempel om det är nödvändigt för tydlighetens skull. I exempel (1) spelar det dessutom ingen roll om det är fråga om man eller kvinna:

- (1) Matti on lempinimeltään Masa ’Mattis smeknamn är Masa’ (s. v. *lempinimi*)

I den allmänfinska ordboken KS undviks personnamn i exemplen: hellre *hon* än *Maija*. Namn används bara i sådana artiklar där uppslagsordet förutsätter det. Då måste man avgöra om namnet i fråga är tillräckligt känt och om det kommer att vara det också i framtiden.

- (2) Kaikki suomalaiset tuntevat Lasse Virenin. ’Alla finländare känner Lasse Virén.’ (s. v. *tuntea*)
 (3) Akseli Virtasen perikunta. ’Delägarna i Akseli Virtanens dödsbo.’ (s. v. *perikunta*)

Det är ingen idé att ta med namnet på någon kändis som snart kommer att falla i glömska. Långdistanslöparen Lasse Virén i exempel (2) torde vara ett säkert val – honom har finländarna inte glömt, fast det nu har gått över 30 år sedan han slutade tävla på internationell nivå. I exempel (3) har redaktionen valt Finlands vanligaste efternamn *Virtanen*.

Redaktörerna för dialektordböckerna FO och SMS måste där-
 emot ofta avväga om ett personnamn är alltför känt i ett litet sam-
 hälle speciellt, om det sägs något negativt om namnbäraren. Ex-
 emplen (4)–(6) är tagna ur SMS:

- (4) Niihä Otto Laetsenniis sanovat sannee, että voe voe ku on hiehkeej ja korreen näkösiä ihmiset Suomessa sitä allaa ku Ameriikassa. ’Det sägs ju att Otto Laitinen också lär ha sagt att oj oj vad fina och granna folk ser ut i Finland jämfört med Amerika.’ (Kangasniemi; s. v. *hehkeä*)
 (5) Sii se Jusu kuupakoit kujal, ku hää ol nii juoksis täys ette päässyt tost toho! ’Där raglade han, Jusu, i gränden efter-
 som han var så full att han inte kom någon vart!’ (S:t Ber-
 tils; s. v. *kuupakoida*)

- (6) Minä kariaasin (eräälle naiselle) etteikähän olisi paree kun koiramaia levittääs ittens airalle kuivamahan ett olis sitte tulevan yönä reirus virkahansa. 'Jag skrek (åt en kvinna) att vore det inte bäst att den horan bredde ut sig över en gårdsgård för att torka så att hon igen var i skick för tjänstgöring till natten.' (Isojoki; s. v. *koiramaija*)

I exempel (4) berömmar Otto Laitinen finnarna – det finns alltså ingen orsak att utelämna hans efternamn. Exempel (5) däremot handlar om något mera ömtåligt: mannen i fråga har varit stupfull. Informanten har bara använt hans smeknamn, men på en så pass liten ort som Sankt Bertils kan folk antagligen känna igen vem det är fråga om. I exempel (6) berättar informanten om hur han har tilltalat sin granne med det starkt pejorativa *koiramaija* 'hora'. Hade informanten nämnt grannens namn, skulle redaktören säkert ha utelämnat det men i detta fall har ett personligt pronomen bara ersatts med en substantivfras.

En typisk kontext för personnamn är wellerismer, som vanligtvis består av ett mustigt citat och en anförings-sats med hänvisning till situationen. I wellerismer har namn på en och annan minnesvärd individ levt kvar, må det nu vara en prost eller en byfåne. Exempelen (7) och (8) är tagna ur FO:

- (7) hårdan kack sa Olssonskan då röven sprack⁵ (Nykarleby; s. v. *kack*)
 (8) bräk nu ock, sa Nabbala-Herman när han klämde fåren mellan grinden (Karleby; s. v. *mellan*)

I Nykarleby har säkert funnits flera kvinnor med efternamnet Olson, men sådana namnformer som *Nabbala-Herman* – alltså ett förnamn kombinerat med ett gårdsnamn – kan precisera namnbäraren mycket noggrant.

⁵ Dialektproven ur FO har normaliserats.

Exemplen i den historiska ordboken VKS innehåller rätt många personnamn. Följande två exempel är tagna ur artikeln *oikea*:

- (9) Auta Christe itziäsi, Murhe meistäkin pitäkö, Jos on oikia nimesi 'Hjälp dig själv, Kriste, Ta också hand om oss, Om du är värd ditt namn' (Matthias Salamnius 1690)
- (10) Me tahdome pitä Meidän oikiana Lailisest Crunatun Cuninganam Suuriwoimalisiman Cuningan Friederichin 'Att Wij skole för Wår rätta och Lagkrönta Konung hafwa och hålla den Stormächtigste Konung Friedrich' (Författning 1726; svensk originaltext)

På grund av att en stor del av källorna till VKS är andliga texter finns det många bibliska namn i språkproven. De bibliska namnen samt namn på kyrkofäder och andra lärda män förekommer ofta i latinsk form, såväl i nominativ som i andra kasusformer. I stället för den latinska kasusformen vokativ används det i modern finska nominativ (t.ex. *Kristus*) men i äldre finskt skriftspråk kan det förekomma latinska vokativformer som *Christe* i exempel (9).

Namnet *Friedrich* i exempel (10) representerar här namn på svenska kungar och andra regenter som förekommer särskilt talrikt i författningstexter och dikter. Språkdräkten kan variera från svenska, latinska och tyska namn till förfinskade namnformer som *Kyöstä* (Gustav den tredje) och *Kaisa* (Katarina den stora).

När man böjer ett främmande namn på finska och namnet slutar med en konsonant, behöver man sätta in bindevokalen *i* före kasusändelsen. Många gånger har skribenten lagt in vokalen *i* redan i slutet av den oböjda nominativformen:

- (11) Anckarströmi oli ladannut pistoolejansa, isoilla luodeilla 'Anckarström hade laddat sina pistoler med stora lod' (Författning 1792; s. v. *ladata1* 'ladda')

Några av källorna till VKS ger också en inblick i namnskicket för vanligt folk, som t.ex. Åbo lasarettets förteckning över utsläppta patienter för året 1766. Dessa namn kan redaktörerna utan vidare ta med i ordboken, eftersom det har gått så lång tid sedan patienternas vistelse på lasarettet. Det finns ändå ett undantag i patientförteckningen – och därmed också i ordboken: alla andra patienter nämns med både förnamn och patronymikon, men de patienter som hade fransosen, dvs. syfilis, är upptecknade utan namn.

I några fall måste exemplen kompletteras av redaktionen. Det är inte så sällan redaktörerna för VKS tillägger en liten förklaring eller omformulering inom hakparentes. Kompletteringarna skrivs på modern finska. Men hur insatt i Finlands historia måste användarna av VKS vara för att känna igen de personer som nämns i språkproven? Ska man välja [*Gezelius*], [*Johan Gezelius*], [*Johan Gezelius d.ä.*] eller [*biskop Gezelius*]? I de första tryckta delarna av VKS har redaktionen oftast valt minimala förklaringar av typen [*Gezelius*], antagligen för att spara utrymme, och samma linje följs i nätordboken, fast det där är möjligt att skriva litet längre och ge mera encyklopediska förklaringar när det känns motiverat.

Ofta ersätter kompletteringen ett personligt pronomen som i exempel (12). Det är också ganska vanligt att göra tvärtom, alltså ersätta ett personnamn med en mera allmän förklaring som i exempel (13).

- (12) [Uskon Jeesuksen] sijte puctasta neitzeste Mariasta ninquin oikiasta loonolisesta Eitiste syndynexi '[Jag tror på det att Jesus] föddes ur den rena jungfrun Maria som var hans sanna naturliga moder' (Mikael Agricola 1549)
- (13) [Lukkarin viran hakija] myös on Lazaretisä opetellut [...] parannuxen neuvoja ja läkityxiä ymmärtämään ja [...] toimittamaan '[Att en av dem som sökt tjänsten som klockare] också på lasarettet har lärt sig [...] att förstå sig på botemedel och mediciner och [...] att använda dem' (Anders Lizelius 1765; utelämningar enligt VKS)

I exempel (12) finns namnet *Jesus* i texten så långt ifrån det citerade avsnittet att det har varit nödvändigt att komplettera citatet med namnet inom hakparentes. I exempel (13) som är taget ur ett protokoll från en kyrkostämma är det irrelevant för en modern läsare att veta vad personen i fråga heter. Därför har namnet ersatts med en förklaring som säger litet mera om kontexten.

Det finns naturligtvis också ortnamn i exemplen i Språkinstitutets ordböcker. För en modern läsare verkar ortografin för både finska och utländska namn i VKS brokig och instabil, som följande exempel ur den första finska tidningen visar:

- (14) Gamla eli Wanha Karleby, on [...] Kaupungixi asetettu W. 1620 'Staden Gamla Karleby [...] grundades år 1620' (Suomenkieliset Tieto-Sanommat 1776; s. v. *kaupunki*, utelämnning enligt VKS)

Här kallas staden Gamlakarleby i Österbotten *Gamla eli Wanha Karleby* – alltså bara attributet *Gamla* är översatt till finska – trots att det finska namnet *Kokkola* användes i handlingar redan på 1600-talet (*Suomalainen paikannimikirja*, s. v. *Kokkola*).

I den allmänfinska ordboken KS finns det en hel del ortnamn i exemplen. Bland geografiska namn i KS språkprov intar *Suomi* 'Finland' utan tvivel topplaceringen med sina hundratals förekomster (89 i nominativform). Hurdan bild av Finland ger t.ex. följande exempel för en längre hunnen inlärare av finska?

- (15) Finland är ett av de rikaste länderna. (s. v. *eräs* 'en, ett; någon, något')
- (16) Vid prisjämförelser intar Finland en topplacering i Europa. (s. v. *kärkimaa* 'ledande land')
- (17) Finland hör till de länder som ger minst u-landshjälp. (s. v. *häntäpää* 'svans; slutända')

Man kan också fråga sig hur beständiga dessa språkprov är. De gällde kanske när de excerperades, men beskriver de också dagens Finland?

5. Slutord

Jag har i den här artikeln sammanfattat de principer enligt vilka proprier behandlas i Språkinstitutets nätordböcker. I de flesta ordböckerna ingår namn endast då de har appellativ funktion. De viktigaste undantagen för denna regel är de tvåspråkiga invandrarordböckerna och VISU som kommer att ha ortnamn som uppslagsord. Parallellt med ordböckerna publicerar Språkinstitutet handböcker för namnbrukare. De ger svar på frågor om bl.a. namnens etymologi och böjning.

Enligt min åsikt fungerar denna arbetsfördelning mellan å ena sidan ordböcker, å andra sidan handböcker och webbresurser i stort sett väl. Åtminstone de språkbrukare som skriver mycket i sitt arbete tycks ha lärt sig att använda de olika källorna, men det finns alltid några som behöver personlig rådgivning för att hitta de uppgifter de behöver.

Både som ordboksredaktör och användare av ordböcker skulle jag gärna ha en sökfunktion för namn i de olika nätordböckerna. Är det bara en bråkdel av uppslagsorden som utgörs av namn med appellativ funktion? Antagligen, men jag skulle gärna veta mer exakt.

Likaså tycker jag att det är hög tid att ägna några tankar åt de namn som förekommer i exemplen. I praktiken försöker redaktörerna välja exempel med sådana namn som är tillräckligt bekanta för ordbokens målgrupp men inte så bekanta att invånarna på en liten ort kan gissa vem det är fråga om i ett dialektprov. Men man kan också fråga sig vilken uppgift och betydelse dessa namn har i ordboken och vilka dolda budskap de kan bära.

Litteratur

Ordböcker

- FO (1976–2007) = *Ordbok över Finlands svenska folkmål I–IV*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Forskningscentralen för de inhemska språken. Nätordbok 2013–. <kaino.kotus.fi/fo/> (maj 2017).
- FSOB (2008) = *Finlandssvensk ordbok*. Sammanställd av Charlotta af Hällström-Reijonen & Mikael Reuter. Esbo: Schildts. (4 reviderade upplagan). Nätordbok 2016. <kaino.kotus.fi/fsob/> (maj 2017).
- KKS (1968–2005) = *Karjalan kielen sanakirja I–VI*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. Nätordbok 2009. <kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/kks_etusivu.cgi> (maj 2017).
- KS (2006) = *Kielitoimiston sanakirja I–III*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Nätordbok 2004, 2014. <kielitoimistonsanakirja.fi/> (maj 2017).
- SMS (1985–2008) = *Suomen murteiden sanakirja I–IX*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus/Edita/Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Nätordbok 2012–. <kaino.kotus.fi/sms/> (maj 2017).
- Suomi–kurdi (kurmandži) -sanakirja* (u. utg.). Helsinki: Opetushallitus & Kotimaisten kielten keskus. Nätordbok.
- Suomi–somalisanakirja* (u. utg.). Helsinki: Opetushallitus & Kotimaisten kielten keskus. Nätordbok.
- SURU (2004) = *Suomi–ruotsi-suursanakirja/Stora finsk-svenska ordboken*. 3., tarkistettu ja päivitetty painos, 2. laitos. Helsinki: WSOY. Nätordbok 2017–. <kaino.kotus.fi/suru> (maj 2017).
- SUVI (2003) = *Suomi–viro-suursanakirja 1–2*. Tallinn & Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Eesti Keele Instituut.
- VISU (u. utg.) = *Viro–suomi-sanakirja*. Tallinn & Helsinki: Eesti Keele Instituut & Kotimaisten kielten keskus. Nätordbok.

VKS (1985–1994) = *Vanhan kirjasuomen sanakirja I–II*. Helsinki:
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus.
Nätordbok 2014–. <kaino.kotus.fi/vks/> (maj 2017).

Annan litteratur

Asutusnimihakemisto. <kaino.kotus.fi/asutusnimihakemisto/>
(maj 2017).

Etunimien taivutus. <kaino.kotus.fi/etunimientaivutus/> (maj
2017).

Författning 1767 = *Seurawaiset owat Wuonna 1766 ulosmennet
Turun Lazaretistä*. [Följande har utsläppts från Åbo lasarett
år 1766]. Pipping 1151.

Kartplatsen. <[http://www.maanmittauslaitos.fi/sv/e-tjanster/
kartplatsen](http://www.maanmittauslaitos.fi/sv/e-tjanster/kartplatsen)> (maj 2017).

Namnhjälp. <[http://www.sprakinstitutet.fi/sv/sprakhjalp/
namnhjalp](http://www.sprakinstitutet.fi/sv/sprakhjalp/namnhjalp)> (maj 2017).

Nimijulkaisut. <<http://www.kotus.fi/julkaisut/nimijulkaisut>>
(maj 2017).

Nimistönsuunnittelun ohjeita. <http://www.kotus.fi/ohjeet/nimistonsuunnittelun_ohjeita> (maj 2017).

Sukunimien taivutus. <kaino.kotus.fi/sukunimientaivutus/>
(maj 2017).

Elina Heikkilä
ordboksredaktör, fil.dr
Institutet för de inhemska språken
Hagnäskajen 6
FI-00530 Helsingfors
elina.heikkila@kotus.fi

Frå Bloksberg til Blåmyra – leksikografi i grenseland mellom proprium og appellativ

Tor Erik Jenstad

This article compares the treatment of a certain kind of expression in two Norwegian dictionaries, *Norsk Ordbok* (NO) and *Det Norske Akademis ordbok* (NAOB). The expressions show place-name structure on the surface, but turn out to have appellative content. A group of them are used to denote places where some specific natural resource is customarily exploited (especially compounds with *-hø* ‘(cupola-shaped) mountain’ and *-haug* ‘hillock’). Many have a somewhat slangy stylistic value. NO includes more of these words and expressions than NAOB. This is due to the fact that the material in NO covers a lot more data from dialects.

1. Innleiing

Det er ein klar tendens til å nedprioritere namnestoffet i dei allmennspråklege (einspråklege) ordbøkene og forvise det til eigne namneordbøker (jf. Svensén 2004:91f.). I denne artikkelen ser eg på reglar og praksis for dette i begge dei to store ordbøkene eg har arbeidd i, *Norsk Ordbok* (NO) og *Det Norske Akademis ordbok* (NAOB). Eg tar spesielt for meg ein type ord som har stadnamnstruktur, men appellativisk innhald, og som eg tentativt har kalla «ordspel på stadnamn» (Jenstad 2013).

2. Redaksjonsreglar

Redaksjonsreglane for proprium er henta frå dei interne handbø-

kene til redaksjonen i høvesvis NO (Grønvik & Gundersen 2016) og NAOB (Henriksen udatert).

2.1. Redaksjonsreglar i NO

Om sernamn (proprium) heiter det kort og greitt: «Person- og stadnamn skal ikkje takast med som oppslagsord». Om personifiseringar seier handboka følgjande:

Noko som også står som underoppslag, er visse substantivfrasar med personnamn, som *Per nonsmat* (eit fuglenamn), *Per varmstein* (namn på ein merkedag) og *Per og Pål* ('kven som helst'). I slike ordsamband blir proprium brukte på ein annan måte enn elles, nemleg til personifiseringar av ting og fenomen, eigenskapar, merkedagar og anna.

Vi redigerer elles ikkje proprium, men dei må til som oppslagsord for å hysa slike underoppslag. (Av og til står proprium òg som personifiseringar åleine i oppslag, som i **Randi** med tydinga 'magesjuka'.)

2.2. Redaksjonsreglar i NAOB

For proprium lyder hovudregelen slik:

NAOB [skal] ikke ha artikler på egennavn [...], altså f.eks. ikke artikkel på NRK, Sambandsstatene, Salomon.

Det blir tatt følgjande atterhald:

I noen ganske få tilfeller trenger vi å ha artikkel på et egenavn som knagg for allmennspråklig innhold. Ett slikt tilfelle er *ola* (*Ola*), som er lemma for en artikkel som gjør

rede for «ola» som sammensetningsledd, og for uttrykk som *Ola nordmann*, *Ola dunk* og *Ola pottitt*.¹

3. Førings av uttrykk som inneheld proprium

Eksempla nedanfor er nedkorta av artikkelforfattaren. Først eit konsentrat av artikkelen **Per** i NO:

1.

i samb **Per og Pål**

kven som helst, kreti og pleti

Per inkjevetta

utnamn på ein viljelaus styving

2.

i namn på fuglar og insekt:

Per drikkar

1. teiste 2. alkekonge

Per nonsmat

gjerdesmett

Per peikefot

Per pinne, myhank, stankelbein

Per pinne

myhank

¹ *Ola nordmann* tyder 'gjennomsnittsnordmannen'. *Ola dunk* og *Ola pottitt* (*potet*) tyder 'godtruande, klønete nordmann'.

Per smygar

1. gjerdesmett
2. (fuglen) steindolp

3.

i namn på merkedagar:

Per heitstein

22. februar (det same som Per varmstein)

Per med gullnykelen

- Persok (29. juni)

Per skyttar

- Pålsmesse (25. januar, eigentleg til Paulus)

Per varmstein

- (òg Per varmastoldag) 22. februar, Peter stol

Per vinkel

- (òg Per vinkeldag) Peder vindfellsdag, 1. august

4.

i samb **Per flygar**

- Kastepil med styreflikar av papir; (òg:) unggut som spring meir enn turvande

Og slik er det løyst i NAOB:

Per substantiv (egennavn)

Etymologi: mannsnavnet Per, uttrykk og sammensetninger
henspiller på navnets utbredelse; jf. også Petter

Brukt i en rekke faste uttrykk og som sisteledd i sammensetninger for å betegne at personen kan være hvem som helst; jf. dovenper, nysgjerrigper, svarteper, viktigper, vis-senper.

Uttrykk:

pyt, sa Per til kongen brukt når man vil vise at noe ubehagelig eller uvelkomment ikke gjør inntrykk på en

Per og Pål (etter de utbredte mannsnavnene Per og Pål, norske varianter av apostelnavnene Peter og Paulus) gud og hvermann; kreti og pleti

fattig Per Eriksen
stakkars, fattig person

Per Nittengryn
Småskårent, gjerrig menneske; nøyeregnende, pedantisk person

Ein må her ta det atterhaldet at artikkelen i NAOB kan bli endra fram mot endeleg publisering, men i prinsippet er den ferdig. Alt her ser vi det sterkare dialektpreget i NO, noko som langt på veg gir seg sjølv ut frå prosjektopplegget og materialet. Det er å merke seg at berre **Per og Pål** er behandla i begge ordbøkene. Felles for begge er at sambanda er sortert ut i eigne sublemma, som «underoppslag» i NO og «uttrykk» i NAOB.

Proprium kan vera nemnt i andre artiklar, som del av faste uttrykk og talemåtar. Her eit eksempel frå NO:

geitskit: 1. avføring, lort frå geit. 2. brukt i skjemtande, gjørande vend(ingar): *reis på Hitra og stable geitskit* (Trh, Verdal, Sparbu); *reis på Tautra og stomp geitskit* (Leksvik).

Dette belegget er komme inn i tillegg, etter at artikkelen vart trykt: *reis på Hitra og stempel geitskit* (Rennebu). Her er det snakk om uvennlige oppfordingar, som tilsvarar «dra til Bloksberg».

Bloksberg er elles eit proprium som får oppslag i norske ord-bøker, først NO (artikkelen er redigert veldig tidleg, truleg på 1950-talet, i hefte fire av band 1):

bloksberg [av ty *Blocksberg*, namn på fjellet Brocken i NTyskland, ett ftrua² møtestad for hekser; jfr *blåberg*, *blå-koll*] i vend som *dra til Bloksberg* 'til helsike' 'dit peparen gror' o l [...]

Deretter kjem eit sitat som viser uttrykksmåten «det går til Bloksberg» utan eiga forklaring, men ein må gå ut frå at det tyder 'det går til helsike' e.l. Slik står det i NAOB:

blokksberg: Fra tysk *Blocksberg*, folkelig omdannelse av stedsnavnet Brocken, navn på fjell i Tyskland, hvor hekse-
ne etter folketroen samlet seg for å holde fest, særlig val-
borgsnatt

Især tidligere, nå sjeldnere i uttrykk for ergrelse (opprinne-
lig forbannelser): *dra til Blokksberg*; *Gud give hun sad paa
Blocksbjerg, det spektakel*

Sitatet er frå Henrik Wergeland. Vi kan merke oss forskjellen i nor-
meringa, som eg ikkje har noka god forklaring på. *Nynorskordboka*
har *bloksberg* i oppslagsforma (men *Blokksberg* i redaksjonell tekst
i artiklane *pisis* og *valborgsnatt*), mens *Bokmålsordboka* ikkje har
eige oppslag på dette (men *Blokksberg* i redaksjonell tekst i artik-
kelen *valborgsnatt*). I praksis kan det sjå ut som éin *k* er det mest
brukte (2823 treff på avistekstdata-basen Retriever, mot 591 for
blokksberg).

2 Etter folketraua.

Blåberg, som det er vist til i artikkelen i NO, er i same ordboka definert som ‘berg som ser blått ut på avstand’, med vendingar som *borti blåberget* ‘langt, langt borte’ og *dra ut i blåberget* eller *til blåbergs*. NAOB har ein tilsvarande artikkel med liknande tyding, og opplysning om at *blåberg* ofte er namn på Blok(k)sberg i folkeeventyr.

NO viser også til *blåkoll*, i den aktuelle samanhengen definert som ‘fjell der trollkjerringane møtest’, med eksempel som *far til blåkolls*, *reis til blåkolls*. Dette er tyding 5 av lemmaet **blåkoll**, dei fire første er plantenamn. NAOB har **blåkoll** som plantenamn og **blåkolle** om ‘blå, rundaktig fjelltopp’. Ingen av dei nemner det svenske *Blåkulla*, som ville vore naturleg.

NO har også ein artikkel **hekkelfjell** (norrønt *Hekkluffall*), i sambandet *til hekkelfjells* ‘til helvete, til bloksberg’. I oppslaget **hekkel** subst, med sambandet *til hekkels*, finn vi forklaringa: «smh med *Hekla* (vulkan på Island) som i folketrua var møteplass for fanden og trollkjerringane». NAOB har ingenting om dette.

Her har vi altså stadig å gjera med reelle stadnamn, men dei er brukte appellativisk og blir derfor behandla i ordbøkene. Vi kan seie at dei dannar ein overgang til typane som blir omtalt nedafor, i avsnitt 4 og avsnitt 5.2. Det same har vi i **hutaheiti**, i NAOB behandla slik:

Etter engelsk Otaheite, tidligere namn på stillehavsøya Tahiti, til tahitisk o (til markering av fokus) og stedsnavnet Tahiti. Sted som er langt borte, langt pokker i vold

NO har ein omtrent likeeins artikkel, utan fullt så detaljert etymologi, men med tillegget «(usivilisert)» i definisjonen.

4. Ordspel på stadnamn

Dermed flyttar vi oss over mot den ordtypen eg tok for meg i ein artikkel i *Namn og nemne* (Jenstad 2013), altså ord som har stadnamnstruktur på overflata, men som viser seg å ha appellativisk innhald. Vi kjem altså inn i eit slags grenseland mellom proprium og appellativ. Det appellativiske innhaldet blir avspegla ved gjenomgåande bruk av liten forbokstav i oppslaga.

La oss begynne med det fiktive «landet» *langtvekkistan*. NAOB-artikkelen er slik:

langtvekkistan dannet til *langt vekk* med endelse *-stan* etter navn som Afghanistan, Kirgisistan, Turkmenistan (spøkefullt) ikke nærmere angitt land eller sted langt borte (jf. *hutaheiti*).

NO definerer med «lite kjent land som ligg langt borte» og har ingen opplysningar om etymologien. Ingen av ordbøkene har artikkel på **langtbortistan**, som er danna heilt tilsvarende, med masse treff på Google og ikkje heilt få på Retriever (men langt færre enn for *langtvekkistan*), og som har fått artikkel i DDO (men der med stor L).

4.1. Rypehø og mosehø

I mitt opphavlege heimemiljø i Sunndal på indre Nordmøre er det eit kjent spørsmål når det lir mot rypejakttid om hausten: «ska du åt ryphø'n?» Dette kan sjå ut som eit stadnamn *Ryp(e)høa*, som ville passe godt inn i namnemiljøet i dette området. *Hø* er her eit mykje utbreidd grunnord i fjellnamn. Men det er altså ikkje noko proprium; det har tydinga 'rypefjell, rypeterreng'. Det har ført til denne korte artikkelen i NO:

rypehø rypefjell, rypelende (Sunndal).

Etter at denne artikkelen vart redigert, har det komme ut ei ord-samling frå Follidal med same uttrykksmåten: «han kjøm frå rup-hø'n» (Ryen 2012:200). NAOB har ikkje dette ordet.

Ein parallell til *rypehø* har vi i *mosehø*:

mosehø i bf, mosefjell (Follidal, Dovre, Lesja): (*fara*) ått må-såhø'n (NO).

Dette er heller ikkje eitt bestemt fjell, men område dei søkte til for den årvisse aktiviteten å samle reinlav (reimose). Ordet manglar i NAOB.

Inn i dette mønsteret fell også *reinshø*, men det er mykje meir sjeldan, og står fram som eit reint hapax i det tilgjengelege materialet: «Det er ofte hardt for meg å få sova natta før eg skal i reinshø om hausten» (Ola Setrom i Herby 1946:8; tidlegare på trykk i avisa Nordmøringen 6.3.1941). Her tyder *reinshø* 'reinterreng, reinfjell'. Ordet er ikkje oppført verken i NO eller NAOB, venteleg på grunn av for tynt kjeldegrunnlag.

Desse uttrykka må ha oppstått (eller er i alle fall styrkt) av at *hø* er eit så utbreidd grunnord i fjellnamn i området. Det syner at onomastikonet (namnedelen av ordforrådet) kan påverke det appellative ordtilfanget. Eit fellestrekk mellom *rypehø*, *mosehø* og *reinshø* er elles at alle desse orda syner til utnytting av ein naturressurstilgang, i form av vilt og fôr.

4.2. *Bærhaugen* og *torvhaugen*

I somme trønderdialektar, særleg langs kysten, har ein samansetningar med *-haugen/-haugan* med stadnamnliknande struktur, og som også står for terreng i samband med ei eller anna fom for ressursutnytting. Samansetningar av denne typen finst også på

Helgeland. *Haug* er som kjent eit vanleg grunnord i stadnamn. Eg har funne desse i setelarkivet til NO:

bærhaugen/-haugan ‘området der ein sankar bær’

gjetslehaugen ‘marka, terrenget der ein gjeter buskapen’

hjorthaugan (Hitra) ‘terrenget for hjortejakt’

langhaugan ‘utmarka, beitemarka langt frå garden’ (altså ikkje formasjonen ‘langstrekt haug’, slik ein kunne tru ut frå ledda *lang-* og *-haug*)

sauhaugen ‘beiteområdet for sau’

torvhaugen ‘området der ein tar torv (til brensel)’

tømmerhaugen ‘tømmerskogen’

vedhaugen ‘vedskogen’

Desse er delvis behandla i dei aktuelle ordbøkene, her med eit døme:

bærhaug haug der det veks (mykje) bær; bærskog (2): *vi skal åt (el på) ‘berahaugen’* (Roan, Flatanger, Foldereid) på bærplukking (NO)

NO har elles artikkel på *hjortehaug*, *langhaug* og *torvhaug*, og har med den aktuelle tydinga av *tømmerhaug* og *vedhaug*. I artikkelen *sauehaug* er ikkje denne tydinga fanga opp. Det er ingen artikkel på *gjetslehaug*. Det er mindre dekning på dei første bokstavane i alfabetet i NO, på grunn av tynnare materiale. NAOB manglar dei

fleste av desse. Det er artikkel på *tømmerhaug* og *vedhaug*, men utan den aktuelle tydinga. Artikkelen *torvhaug* ser slik ut i NAOB:

torvhaug haug av (brenn)torv under tørking (Magnhild Haalke: *Dagblinket* 140).

Her har eg sjekka sitatet, og den rette tydinga er ‘stad der det blir tatt torv’. Dette må såleis rettast opp i redigeringa.

Denne særtydinga av *haug* i samansetningar er ikkje nemnt i artikkelen **haug** verken i NO eller NAOB.

5. Rein slang

5.1. Slangprega ordspel på stadnamn

Døma under 4.1 og 4.2 må vel reknast som relativt nøytrale stilistisk sett. Andre liknande uttrykk er gjerne meir spøkefulle eller tydeleg slangprega, slik vi alt har sett ved **langtvekkistan**. Her følgjer nokre døme:

«Å gange grautebakkjen» er eit uttrykk om små ungar som prøver å føte seg oppover bringa på mora (Frå Nissedal kommune, Solheim 1985:6).³

Ordet *grautbakke* har ikkje artikkel i NO.

Rauvskørudal'n om ‘rauvskora, sprekken mellom rumpeballane’ har eg notert frå min eigen dialekt i Sunndal på Nordmøre (Jenstad 2007:17). NO har artikkel på dette, med belegg frå Rindal i tillegg til Sunndal.

Ordet *fylleholmen* har artikkel i NO:

3 *Føte seg oppover* tyder ‘gå, stabbe seg oppover’.

fylleholm m slaraffenland; stad der folk kjem saman for å drikka; i vend *fara til fylleholmen* gå til eit drikkelag.

Dette er belagt i ordsamlingar heilt tilbake til 1700-talet. Lagingsmåten minner om realityserien *Tjukkholmen*, som gjekk på TV-kanalen TV Norge hausten 2004. Deltakarane konkurrerte om å gå mest mogleg ned i vekt.

5.2. Ordspel på eksisterande stadnamn

I somme tilfelle kan ordspelet gå på stadnamn som faktisk finst: Med tanke på staden Bangdalen i Nord-Trøndelag kan det heite om ein uredd person at «han er ikkje fødd i Bangdalen» (sjå til dømes Stuevold-Hansen 1873:134). NO har dette med som eksempel i artikkelen **bang** (adj).

Frå Oppdal kjem uttrykket «ongann va på Lonåsen» – det vil seie at dei var range og i dårleg humør (Donali 2007:271). Lonåsen er ein stad som faktisk finst, på Tynset i Nord-Østerdalen. Dette ordet har ikkje artikkel verken i NO eller NAOB.

Til denne kategorien hører også **Roterud** brukt i spøk om verkøyrom, roterom. Dette er gardsnamn fleire stader i Austlandsområdet. Det er ingen artikkel på dette i NO og NAOB, og det er heller ikkje oppført i *Norsk slangordbok* (Tryti 2008).

5.3. Kort utblikk til dansk, svensk og engelsk

Dansk synest spesielt rikt på slike seiemåtar, som *at gå til Sovstrup* eller *Fjerholm* 'legge seg og sova' (jf. svensk *resa till Fjäderholmarna*), og *oversvømmelse i Ermelunden* 'sveitte under armane'. Mange godbitar er å finne til dømes i Anker-Møller & Stray Jørgensen (1997). Fleire døme herifrå er tatt med i Jenstad (2013).

La oss også unne oss eit par smakebitar frå engelsk og amerikansk slang, der vi også møter denne måten å danne ord og uttrykk på. Til dømes er det etter mønster av namn på *-ville* skapt

ein del uttrykk der leddet ikkje står for ein geografisk lokalitet, men eit tilhøve eller ein tilstand: «from that night on it was lonesomeville for me» ‘einsemd’ (Hudson 1983:188f.).

I britisk og amerikansk slang har ein nemningar som *arsehole street*, som sjølvstapt er ein ubehageleg plass å opphalde seg. Er ein *in* eller *up arsehole street*, da er ein i skikkeleg trøbbel. Likeeins kan ein vera *up shit creek*, eller enda verre: *up shit creek without a paddle*, eventuelt *up shit creek in a barbed wire canoe* (sjå til dømes Dalzell & Victor 2004).

Behandlinga av denne typen ord i danske, svenske og engelske (allmenn)ordbøker fell utanfor ramma akkurat her, men er absolutt eit mogleg emne for seinare granskning. Eg nemner det her berre for å vise at fenomenet på ingen måte er avgrensa til norsk.

6. Avrunding

Med dette er vi komne fram til siste ordet i tittelen, *blåmyra*. Det er med i begge ordbøkene vi har sett på, med nokså lik handtering (sitata er utelatne):

blåmyr 1 stor, svart myr som er mest voksterlaus 2 i bf havet (NO).

blåmyra: 1. DIALEKTALT svart, øde myr. 2 MUNTLLIG, I BESTEMT FORM hav: **pløye blåmyra** seile til sjøs, **dra over blåmyra** dra over Atlanterhavet (NAOB).

NO har også eit mindre kjent synonym:

storemyr i bf sg hav, osean (Vestlandet): *det pløgjer mange på storemyra*.

Stor(e)myra er elles svært vanleg som stadnamn.

Som vi har sett, har ein god del av dette stoffet funne plass i ordbøkene. Det har ikkje vore plass til ein uttømmende og systematisk gjennomgang av heile feltet her, men det bør likevel teikne seg eit nokolunde riktig bilde. Det er meir av slike uttrykk i NO enn i NAOB, noko som kan forklarast ved at dette i stor grad gjeld meir muntleg språk, og at NO byggjer på større dialektmateriale. I NAOB må det gjennom ein forfattar for å kvalifisere til artikkel. Gjennomgåande bruk av liten forbokstav avspeglar som nemnt det appellativiske innhaldet.

Ordtypen som vi har behandla her, og som eg har valt å kalle «ordspel på stadnamn», kan seiast å vera eit randfenomen i språket. Likevel er han med på å belyse samspelet mellom proprium og appellativ i det mentale leksikonet. Som vi har sett, har uttrykka ofte preg av slang. Og slang tøyser grensene i språket; i dette tilfellet grensa mellom proprium og appellativ.

Litteratur

Ordbøker

- Anker-Møller, Søren & Peter Stray Jørgensen (1997): *Politikens slangordbog. Dansk slang i brug fra 1955 til i dag*. 5. udgave. København: Politikens Forlag.
- Bokmålsordboka* (2005). Boye Wangenstein (red.). 3. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget. <<http://ordbok.uib.no>> (august 2017).
- Dalzell, Tony & Terry Victor (2004): *The new Partridge Dictionary of Slang and unconventional English I–II*. London/New York: Routledge.
- DDO (2003–2005) = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal. <<http://ordnet.dk/ddo>> (august 2017).

- Hudson, Kenneth (1983): *A Dictionary of the Teenage Revolution and its Aftermath*. London: Macmillan Reference Books.
- NAOB (til publisering i 2017) = *Det Norske Akademis ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- NO = *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Oslo: Det Norske Samlaget. <<http://no2014.uib.no>> (august 2017).
- Nynorskordboka* (2006). Marit Hovdenak et al. (red.). 4. utgåva. Oslo: Det Norske Samlaget. <<http://ordbok.uib.no>> (august 2017).
- Tryti, Tone (2008): *Norsk slangordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Annan litteratur

- Donali, Ingeborg (2007): *Oppdaling. Ord og uttrykk*. Oppdal: Mediehuset OPP.
- Grønvik, Oddrun & Helge Gundersen (red.) (2016): *Redigeringshandbok for Norsk Ordbok 2014*. Datert 28.2.2016. <<http://no2014.uio.no/eNo/tekst/redigeringshandboka/redigeringshandboka.pdf>> (august 2017).
- Henriksen, Petter (red.) (udatert): *NAOB-håndboken*. Til intern bruk i NAOB-redaksjonen.
- Herby, Leif (1946): *Trønderkveld*. Trondheim: Globusforlaget.
- Jenstad, Tor Erik (2007): *Sunndalsord*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Jenstad, Tor Erik (2013): Frå ryphøa til shit creek. Ordspel på stadnamn. I: *Namn og nemne* 30, 93–98.
- Retriever. Database for avistekst. <<https://www.retriever.no/>> (august 2017).
- Ryen, Jon Olav (2012): *Oss må tåla meir um detta. Ordbok for dialektane i Folldal*. Folldal: Folldal Mållag.
- Setelarkivet til Norsk Ordbok. <<http://usd.uib.no/perl/search/search.cgi?tabid=436&appid=8>> (august 2017).

Solheim, Torkjell (1985): *Ord, uttrykk og ordtak frå Nissedal*. Nissedal historielag.

Stuevold-Hansen, Ole (1873): *Bygdefortælling. Optegnelser fra Tydalen, Annex til Sælbu*. Tromsø: W. Holmboes Forlag.

Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Tor Erik Jenstad
ordbokredaktør og forskar, dr.art.
Antonie Løchens vei 6
NO-7020 Trondheim
tor.jenstad@ntnu.no

Att göra namnlexikon – tankar kring några aktuella arbeten i Sverige

Katharina Leibring

The first part of this paper studies two contemporary Swedish printed name dictionaries from a lexicographical viewpoint, one on place-names (*Svenskt ortnamnslexikon*) and one on personal names (*Förnamn i Sverige*). The problems concerning reader-friendliness vs space in printed name dictionaries is discussed, and a suggestion is made that online dictionaries could be a possibility where more information on etymology, geographical position etc. could be presented. In the second part, the sketch of a future online Swedish surname dictionary is presented. The help of crowdsourcing and the use of hypertexts are two potential areas where online dictionaries could have an advantage over the traditional printed volumes.

1. Inledning

Hur ser dagens svenska namnlexikon ut och hur kan de se ut i framtiden? Utifrån ett par moderna tryckta namnlexikon analyserar jag här deras lexikografiska struktur och principer för namn-urval. Jag vill också diskutera hur digital publicering av namnlexikon skulle kunna underlätta arbetet och ge fler sökmöjligheter. Ett påbörjat projekt kommer att presenteras som exempel.

Men hur ska företeelsen *namnlexikon* egentligen definieras ur ordbokssynpunkt? Bo Svensén (2004:44) kategoriserar den kortfattat som en underart av specialordbok, nämligen lexikon efter en viss lemmatyp (egennamn). I *Oxford Handbook of Lexicography* (2015) får vi lite mer kött på benen i dess två artiklar om namnlexikon. Här konstateras (Styles 2015:255–270; McClure 2015:272–277) att namnlexikon finns med många syften, som att ge upplysningar

om etymologi, motiv för namngivning eller om namn eller namnelements utbredning/frekvens, och att de därför måste innehålla encyklopedisk information. Eftersom egennamn finns av skilda denotatstyper behöver de behandlas och redovisas med olika metoder i lexikon. Därför är det funktionellt och nödvändigt att skilja på typerna *ortnamnslexikon* och *personnamnslexikon*.

De två befintliga verken som jag analyserar är *Svenskt ortnamnslexikon*, SOL (2003; 2. uppl. 2016), utgivet vid Institutet för språk och folkminnen, och Eva Bryllas *Förnamn i Sverige*, FS (2004), utgivet på Libers förlag i Svenska språknämndens skriftserie. Dessutom ska jag presentera ett nystartat projekt med ett nätbaserat släktnamnlexikon. En övergripande fråga för artikeln kan sägas vara att undersöka hur svenska namnforskare har använt lexikografiska metoder och tänkesätt på sina verk. För undersökningen har jag, förutom av själva lexikonerna, använt mig av de mötesprotokoll som hölls under arbetet med SOL. Jag fungerade också som läs- och samtalspartner för Eva Brylla under hennes arbete med FS och har även haft tillgång till delar av hennes korrespondens med det utgivande förlaget.

SOL tillkom i ett samarbete mellan namnforskare vid Uppsala universitet och Ortnamnsarkivet vid dåvarande Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala. Arbetet pågick under åtta år, från 1995 till 2003. Tio skribenter var engagerade och alla artiklar lästes och bedömdes av en redaktionskommitté om fem personer ur författargruppen (SOL 2003:7). Verket, som är det första landsomfattande ortnamnslexikonet för Sverige, har ca 420 sidor och behandlar närmare 6 000 ortnamn. Inspiration hämtades från Jørn Sandnes och Ola Stemshaugs *Norsk stadnamnsleksikon* (1997) och Bent Jørgensens *Dansk stednavneleksikon* (1981–1983). Första upplagan har sålts i över 14 000 exemplar och den andra upplagans första tryckning i september 2016 om 2 000 exemplar såldes slut på ett halvår. Den nya upplagan innehåller ca 60 nya namnartiklar och ett antal revideringar och uppdateringar. Några strukturella skillnader

mellan SOL 2003 och SOL 2016 finns inte och vid min fortsatta analys använder jag mig av termen SOL som då innefattar båda upplagorna.

Till skillnad mot lagarbetet SOL är FS i första hand *en* kvinnas verk, nämligen Eva Bryllas, då chef för Namnarkivet vid nuvarande Institutet för språk och folkminnen. De 240 sidorna av FS tar upp drygt 1 300 namn samt varianter. Upprinnelsen till projektet var inte minst att det tidigare enda förnamnslexikonet på vetenskaplig grund, Roland Otterbjörks *Svenska förnamn* (1964, 1979 men omtryckt t.o.m. år 2000) blivit mer och mer föråldrat. Många av de i Sverige nyare förnamnen fanns av naturliga skäl inte där och behovet av ett nytt lexikon var därför stort. Dessutom hade ny internationell namnforskning gjort en del äldre tolkningar inaktuella och en ny förnamnslängd i almanackorna hade tagits i bruk. Till skillnad mot SOL har FS haft konkurrens av populärt skrivna (och inte sällan mer opålitliga) förnamnslexika och utgivningen blev därför inte samma publika försäljningssuccé. Lexikonet används dock vid akademisk undervisning och finns på många bibliotek.

1.1. Betydande olikheter mellan ortnamn och personnamn

En viktig skillnad mellan ortnamn och personnamn, särskilt då förnamn, är att det för varje ortnamnsbildning ligger en egen namnsemantisk tolkning bakom, medan förnamnen oftast är hämtade från ett onomastikon (här i namnvetenskaplig mening, alltså ’namnförråd’) med färdigbildade namn. Eftersom just frågan om varför en viss plats fått sitt namn, och vad namnet betyder, är grundläggande vid studiet av ortnamn innebär det att ett ortnamnslexikon måste ge såväl språkliga som utomspråkliga upplysningar om varje namnbärare. En annan viktig skillnad gäller namnens utbredning: ett ortnamn kan lokaliseras till en kartfäst

plats medan ett förnamn kan bäras av X antal personer utan begränsningar. Däremot kan de individuella binamnen (smeknamn, öknamn) sägas påminna mer om ortnamn i det att de ofta ges till en individ utifrån någonting, t.ex. egenskaper, händelser, uttryck, som denna person förknippas med (Brylla 2012).

Efternamn är, i alla fall i Sverige, en egenartad kategori, såväl ur bildningssynpunkt som hur de används och hur de kan behandlas i namnlexikon. De befinner sig i ett område vid sidan av såväl ortnamn som förnamn. Något svenskt efternamnslexikon finns ännu inte. Jag ska ägna senare delen av artikeln åt dem och presentera ett nyare angreppssätt.

2. Lexikonens syfte och urval av namn

Syftet med SOL uppges i förordet till första upplagan (SOL 2003:7) vara att ”presentera kortfattade populärvetenskapligt hållna förklaringar till de mest kända ortnamnen i Sverige”. Formuleringarna upprepas i andra upplagan (SOL 2016). Redaktionen ser SOL som en uppslagsbok för hemmet, skolan och vid resor. (Se vidare recension i denna volym, Jørgensen 2017).

FS (s. 6) vill ”ge grundläggande upplysningar om ursprung, ålder, betydelse och frekvens för förnamn som bärs av flera än 400 personer i Sverige i dag samt för vissa andra förnamn.” Målgruppen är studerande från högstadium till universitet samt intresserad allmänhet. Lustigt nog nämns inte blivande föräldrar – en grupp som ofta är mycket intresserade av förnamn, deras betydelse och frekvens.

Urvalet i ett namnlexikon måste utgå från syftet och vad den tilltänkta målgruppen har intresse av. Inget av de här aktuella verken syftar till att redovisa alla befintliga egennamn i någon slutna korpus. Den fullständiga (hypotetiska) namnmängden utgörs i båda fallen av namn, ortnamn eller förnamn, som finns och/eller

används idag i Sverige. Namnurvalet har alltså både en rumslig och tidsmässig avgränsning. Det är värt att notera att det, till skillnad mot rent språkliga lexikon, inte finns några språkliga avgränsningar (jfr Styles 2015:265). Namnen behandlas oavsett språkligt ursprung som kan vara svenskt, samiskt, engelskt, tyskt, arabiskt, etc.

Vidare kan konstateras att i FS är urvalet främst kvantitativt, dvs. namn med en viss frekvens i befolkningen inkluderas, med undantag för dubbelnamn, t.ex. *Anna-Karin*, *Lars-Erik*, varav endast några få (*Ingalill*, *Liselott*) behandlas. Somliga kvalitativa kriterier tillkommer: alla namn i den svenska almanackans namnlängd (plus den finlandssvenska) samt vissa namn burna av idag kända personer tas med även om dessa namn har färre bärare än huvudkriteriet. Urvalet blir alltså i viss mån subjektivt.

I SOL har inkluderade ortnamn valts ut efter både kvantitativa och kvalitativa principer. Kvantitet har här innebörden såväl 'många invånare på en plats' som 'geografiskt betydande storlek/höjd/längd'. Kvalitetsmässiga kriterier är t.ex. att administrativa namn (län, härad, kommun) behandlas, men också vissa kända turistorter och byggnader.

Hade det funnits andra urvalsmöjligheter? Ja, naturligtvis. Fler historiskt kända, såväl förnamn som ortnamn, hade kunnat tas med, och bland ortnamnen kunde också fler naturnamn ha beretts plats. Att ta med fler namn skulle dock ha inneburit antingen att omfånget växt mot det svårhanterliga eller att det blivit mindre utrymme för att behandla varje namn.

3. Lexikografiska strukturer

Jag har analyserat verken efter deras megastruktur, makrostruktur och mikrostruktur (termerna efter Svensén 2004, kap. 20–22) för att få en bild av hur redaktörer och författare arbetat med dessa underliggande konstruktioner. Min inställning var på förhand att

det bland svenska namnforskare sällan har funnits någon medveten lexikografisk strategi, och jag ville undersöka om detta stämmer och även något diskutera vilka alternativa val som kunde ha gjorts.

3.1. Megastruktur

Megastrukturen är ganska likartad i SOL och FS. Båda innehåller ett förord och en inledning som ger översikter över respektive namnkategori's huvuddrag och historiska utveckling i Sverige, samt information om namnvård. I FS finns ett avsnitt om almanackans namnlängd och i SOL ett kapitel om finska och samiska ortnamn i Sverige. Dessa encyklopediska avsnitt är inte helt nödvändiga för att tillgodogöra sig namnartiklarna men sätter in de enskilda namnen i ett större sammanhang och fyller klart en pedagogisk funktion. Såväl SOL som FS innehåller också termförklaringar, litteraturförteckningar och register över namn som nämns i artiklarna med hänvisning till respektive uppslagsnamn.

3.2. Makrostruktur

Båda verken är alfabetiskt ordnade med lemman i en följd från A till Ö. I samma svit finns också uppslagsord med artiklar där återkommande namnelement förklaras, cirka 50 sådana i SOL och cirka 25 i FS. Exempel på dessa är artikeln *ryd* i SOL och artikeln *Hild-*, *-hild* i FS. Man kan notera att i FS är det endast nordiska och germanska namnelement som får särskilda artiklar. Varför förklaras inte men kan förstås ha sin bakgrund i att många namn i Sverige har sin grund i ord från dessa språkgrupper. I det senare verket finns också hänvisningar från namns sidoformer till huvudartikeln som *Nicholas* → *Nikolaus*. SOL har illustrationer, både svartvita vid respektive artikel och särskilda färgark. Att färgbilderna är samlade i första upplagan, men inte i den andra, illustrerar att

det blivit billigare att trycka i färg under 2000-talet. I FS finns inga bilder och inte heller några diagram eller tabeller.

Som alternativ till den rent alfabetiska ordningen hade man i SOL kunnat tänka sig en geografisk ordning efter landskap. I FS hade namnartiklarna kunnat vara uppdelade efter namnbärarnas könstillhörighet, eftersom de flesta namn i Sverige traditionellt är könskodade, eller kanske efter namnens språkliga ursprung. Att ha namnen i alfabetisk ordning framstår ändå som det mest neutrala och tillgängliga.

3.3. Mikrostruktur

Till mikrostrukturen räknas alla uppgifter som ingår i en namnartikel, både de rent språkliga och de encyklopediska (Svensén 2004, kap. 20). I ett ortnamnslexikon går dessa uppgifter ibland in i varandra, eftersom man för att kunna göra en namnsemantisk tolkning behöver ta hänsyn till utomspråklig information. För att förklara ett förnamns popularitet, och ibland bildning, är denna typ av upplysningar nödvändig.

3.3.1. Mikrostruktur i SOL

I varje namnartikel används i SOL den nuvarande officiella skrivformen som uppslagsform, i enlighet med god ortnamnsred (*Kulturmiljölagen*, 1 kap. §4). Som lokalisering ges en administrativ upplysning om socken, härad och landskap enligt den indelning som gällde i Sverige 31.12.1951, före de första stora kommunsammanslagningarna. Detta motiveras i inledningen (SOL 2003:9) med att denna indelning dels är vanlig i historisk forskning, dels ”genom lång hävd satt sin prägel på den allmänna uppfattningen.” Också Ortnamnsarkivets i Uppsala samlingar, som mycket av arbetet utgår ifrån, är indelat på detta sätt. Däremot ges ingen exakt lokalisering med geografiska koordinater. Inte heller ges uppgifter om kommuntillhörighet, något som kan försvåra för den nutids-tillvända läsaren.

Misterhult sn, tätort, Tunaläns hd, Småland. *Mistrult* 1417 (avser socknen). – Socknen har övertagit namnet från kyrkbyn. Ur denna har tätorten utvecklats. I förleden ingår ett nu försvunnet ord som hör samman med fvn. *mistr* 'ånga' och norska dialekters *mist(r)* 'duggregn, dimregn' (det svenska *mist* 'tätt fuktdis på sjön' är lånat från holländskan eller engelskan). Efterleden är → *hult*.

Figur 1: Artikel i SOL.

Ambitionen i lexikonet har varit att tolka varje behandlat namn både ordsemantiskt, alltså vad de i namnet ingående elementen betyder, och namnsemantiskt, alltså varför just detta namn givits till en viss plats. Att detta inte alltid varit möjligt är en självklarhet. Vissa av våra ortnamn är så gamla att de helt omändrats sedan de bildats och de sakliga förutsättningarna kan vara olika. Dessa svårtolkade namn redovisas därför med formuleringar som ”namnet är otolkat”, ”namnet är dunkelt”, ”namnet är flertydigt”. I många artiklar är inte den namnsemantiska tolkningen utskrivet i klartext utan det krävs av läsaren att hen ska kunna lägga ihop förledens och efterledens innebörd för att få fram ett namngivningsmotiv. Detta är kanske inte helt enkelt alla gånger, särskilt i de fall då man hänvisas till en särskild artikel för efterleden (se figur 1).

Artiklarna i SOL är kompakta och för att finna ett namns betydelse krävs inte sällan bläddrande mellan flera uppslag. Att ha hänvisningar till namnledsartiklar eller skriva ut tolkningarna vid varje namn är naturligtvis i hög grad en avvägningsfråga mellan tydliga förklaringar och befintligt utrymme så att inte volymen blir svårhanterligt tjock. I en framtida elektronisk version kan en del av hindren minimeras genom att t.ex. namnelementsartiklar framträder automatiskt vid alla lemman och att en kartfunktion med angivna koordinater införs.

3.3.2. Mikrostruktur i FS

Olikt enskilda ortnamn, som många gånger har namnsemantiskt

olika bakgrunder och därför redovisas separat i SOL, har många förnamn varianter med samma ursprung och betydelse, något som avspeglas i strukturen i FS. Förnamn är inte heller geografiskt bundna på samma sätt som ortnamn är, även om där självklart finns regionala variationer. Mikrostrukturen i en namnartikel i FS består därför delvis av andra uppgifter än de som ges i SOL. Se figur 2.

För uppslagsformen så finns där inte, som för ortnamnen i SOL, någon officiell skrivform att använda. I FS används något som på s. 24 rubriceras som ”normaliserad svensk stavning”. På s. 22 uppges dock att ”den vanligaste formen (enligt Förnamnsboken [Allén & Wåhlin 1995]) valts som uppslagsform”. Dessa former skiljer sig ibland från varann och oftast tycks den ”normaliserade” stavningen få råda. I praktiken innebär det bl.a. att om namn brukar stavas med både C och K, t.ex. *Christian* och *Kristian*, placeras de oftast under K, även om den formen skulle vara mindre frekvent. Just frekvensen år 1995 (över 400 bärare) var ju ett kriterium för att ett namn skulle inkluderas i FS, och frekvensuppgifter, som dock oftast gäller år 2003, ges också en framträdande plats i artikelns mikrostruktur.

Alvina <i>kvinnonamn</i>	Tidigast belagt	Antal	Starkaste tidsperiod
	1811	479	1900–09
<i>Alvina</i> är en femininform till mansnamnet <i>Alvin</i> , ett germanskt namn, sammansatt av → <i>Alf-</i> , <i>Alv-</i> och fornhögtyskt <i>wini</i> (→ <i>-vin</i>).			
Amalia <i>kvinnonamn</i>	Tidigast belagt	Antal	Starkaste tidsperiod
	1646	3 030	1885–1909
<i>Amalia</i> är en latiniserad form av gotiska namn på <i>Amal-</i> , möjligen med betydelsen ’flitig’. I den rikssvenska almanackan 20 april och i den finlandssvenska 19 maj.			

Figur 2: Artikel i FS.

Andra encyklopediska uppgifter är äldsta kända belägg i Sverige, starkaste tidsperiod, dag i de rikssvenska och finlandssvenska namnlängderna och, för sofliga namn, kända namnbärare. De

språkliga uppgifter som ges är, förutom mer frekventa stavningsvarianter och en ordsemantisk tolkning, namnets etymologiska ursprung och i vissa fall de kulturella vägar namnet tagit för att nå Sverige.

En upplysning som, liksom i SOL, är bortvald i FS är hur namnen uttalas. I den planerade nya upplagan kan sådana upplysningar möjligen bli mer efterfrågade eftersom Sverige fått många nya förnamn där uttalet inte är känt eller självklart bland majoritetsspråkstalare. Ett par exempel är *Majid* och *Chloe*. Uppgifter om huruvida enskilda namn ofta förekommer i sammansättningar saknas också. Förlagets hårda krav på ett begränsat omfång har bidragit till att namnartiklarna kan upplevas som väl kortfattade och kompakta. I många fall blir läsaren alltså hänvisad till andra artiklar för att få fram ett visst namns etymologi, ett pedagogiskt inte helt lyckat grepp.

4. Sammanfattande om SOL och FS

Ur lexikografiskt perspektiv är det ganska stora likheter mellan SOL och FS. Namnurvalet i båda är i första hand kvantitativt (efter ”omfång” respektive frekvens) men med vissa kvalitativa och subjektiva kriterier i tillägg. Fokus ligger i båda lexikonerna på dels namnens skriftliga samtida former, dels på namnens etymologi. Utomspråklig information ges gott om utrymme i båda verken. Tyngdpunkten i SOL ligger på historiska upplysningar medan någon kartkoppling inte ges. I FS kan, genom valet av ”svenska” uppslagsformer, möjligen anas ett försök att normera förnamns stavning.

Som jag redan nämnt finns långtgående planer på en digital version av SOL. Där kommer kartkopplingarna att bli tydligare och verket kommer möjligen att få större fokus på det samtida namnbruket och namnskicket. I den planerade nya upplagan av FS kommer de största skillnaderna mot första upplagan troligen

att vara i namnurvalet. Sverige har fått många nya invånare sedan 1995 och med dem har kommit många i landet tidigare okända eller ovanliga namn. I linje med den ökande individualiseringen har också många namn nybildats av kända namnelement. Tanken är att fortsätta inkludera alla de namn som uppnår en viss frekvens i Sverige men att även ge mer upplysningar om namn med annan kulturell bakgrund. Det är svårt att undvika fackterminologi i speciallexikon; en återkommande fråga är hur viktiga termer bäst förklaras på det begränsade utrymme som tryckta verk har. Vilka vinster skulle i detta avseende digitala namnlexikon kunna föra med sig?

5. Digitalt efternamnslexikon för Sverige

Till skillnad mot många andra europeiska länder saknar Sverige ett efternamnslexikon. I Danmark gav Georg Søndergaard år 2000 ut *Danske for- og efternavne*, och i Norge har Olav Vekas *Norsk etternavnleksikon* just kommit i sin andra upplaga. (Första upplagan publicerades år 2000.) Se recensionen i denna volym, Holmberg (2017). I Sverige har vi inte heller några samlade förteckningar över vilka efternamn som är eller har varit i bruk. En förteckning utgiven 1921 över då förekommande släktnamn finns (*Sverges [sic] familjenamn 1920*), och i förarbetena till den första svenska namnlagen är de då vanligaste efternamnen redovisade (*Förslag till namnlag 1960*, bilaga 1). Inte i något av dessa verk ges dock några språkliga eller etymologiska uppgifter om namnen.

Orsakerna till denna brist är flera, men en viktig anledning är att det svenska efternamnsskicket på en och samma gång är ungt och komplext och dessutom stätt i ständig omvandling. Före 1901 fanns över huvud taget ingen namnreglering i Sverige (Brylla 2009:52f.) med undantag för ett par samhällsklasser – adel och indelta soldater. Man var fri att anlägga (eller avstå från) efternamn

närhelst man ville. I samband med förordningen om bärande av släktnamn 1901 upphöjdes patronymika (faderns förnamn + *-son*) till fasta efternamn, och övriga befintliga efternamn blev svårare att byta bort, liksom att antagas av andra släkter. För bärare av *-son*-namn gavs dock redan tidigt möjligheten att byta till ett nybildat efternamn så länge som det passade in i det svenska namnsystemet (Entzenberg 2006). Svenska folket har också mycket rikligt varit flitiga namnbytare och namnbildare under de senaste 100 åren.

Till skillnad mot en del andra länder i Europa har vårt efternamnsförråd inte vuxit fram ur de gamla binamnen som ofta var antingen släkt-, yrkes- eller härkomstbetecknande (*Peters, Smith, Bayer* etc.) (Brylla 2009). Bortsett från patronymikonbildningarna med *-son*, som ju utgör en stor del av de svenska efternamnen (se om detta senast Frändén 2016), är dessa gamla namntyper inte särskilt frekventa i Sverige. Den stora utmaningen med att förklara de svenska efternamnen är därför den mängd namn med antingen arbiträrt sammansatta leder och/eller ortnamns-element som florerar. Vi har många släkter med samma namn, såväl *Lundberg* och *Lindberg* som *Berglund* och *Berglind*, efternamn där homonymerna kan ha mycket olika bakgrund, och alltså kräver långa utredningar.

Av den här bakgrundsteckningen hoppas jag att det framgår att ett efternamnslexikon för Sverige av traditionellt tryckt slag skulle vara svårt både att framställa och att göra tillgängligt. Som Peter McClure skriver om efternamnslexikon (2015:268): "online dictionaries look like an ideal model for the future." Ett digitalt efternamnslexikon med hypertexter och länkar är en lockande möjlighet och jag vill här presentera ett påbörjat projekt. Inspiration har jag främst hämtat från det gigantiska pågående långsiktiga projektet DFD (*Digitales Familiennamenwörterbuch Deutschlands*) som bedrivs vid Akademie der Wissenschaften und der Literatur i Mainz.

5.1. Syfte och målsättning

Syftet med projektet är att framställa ett nätbaserat lexikon över de vanliga efternamn och namnelement som används i Sverige och publicera det på Institutet för språk och folkminnets (ISOF) webbplats. Arbetsnamnet är *Digitalt efternamnslexikon för Sverige* (DELS). En målsättning är att lexikonet ska vara lätt att komplettera, en annan att det ska vara lätt att vandra mellan olika sökingångar. En tredje målsättning är att artiklarna ska publiceras löpande och att en typ av crowdsourcing ska användas där användarna får skicka in kompletterande uppgifter. Jag återkommer till detta i avsnitt 5.6.

5.2. Avgränsningar

Eftersom det i Sverige finns över 75 000 efternamn som har fler än 10 bärare (Folkbokförda 31.12.2013), och totalt kanske närmare en halv miljon efternamnsformer, kommer ett kvantitativt urval att göras. Målsättningen är att behandla alla efternamn som ett visst år (för närvarande 2013) hade fler än 100 bärare. I det datauttag till Institutet för språk och folkminnen som gjordes från Statistiska Centralbyrån avseende namnbeståndet 31/12 2013, omfattade denna grupp ca 6 200 namn (Folkbokförda 31.12.2013). Det kvantitativa urvalet ska kompletteras med ett antal mer ovanliga men välkända efternamn. Av integritetsskäl kommer namn med mycket få bärare inte att behandlas alls. Möjligen kan enstaka namn av historiskt intresse, men utan bärare idag, komma att medtas.

5.3. Makrostruktur

Makrostrukturen av ett digitalt lexikon går naturligtvis inte att jämföra med den i ett tryckt. Den är för det första mycket mer svår att överblicka – och svår att beskriva. I DELS ska använda-

ren mötas av en ingångssida där en allmän presentation av verket ges, länkar till historik och korta presentationer av svenskt efternamnsskick och lagstiftning ska finnas, och det viktigaste: en sökfunktion. Sökning ska kunna göras både på enskilt namn och del av namn. Eftersom lexikonet ska läggas ut successivt ska där också ges möjlighet att se vilka namn på en viss bokstav som är behandlade. Redan på ingångssidan ska också ett formulär finnas där användaren uppmanas att skicka in mer information om något visst namn.

5.4. Uppgifter om enskilda namn (mikrostruktur)

För varje enskilt namn ska ett antal uppgifter i möjligaste mån redovisas. De lexikografiska uppgifterna är namnform, språkliga beståndsdelar och språkligt ursprung. Som encyklopedisk information ska uppgifter om namnets ålder i Sverige, antal bärare idag och (för vissa namn) uttal ges. De olika namndelarnas betydelse och tänkbara namngivningsmotiv till namnet ska också finnas. Här kommer dock den tidigare påtalade svårigheten med att veta varför en person ursprungligen valde just detta efternamn fram, och det blir svåröverskådligt om alla olika möjligheter ska redovisas vid alla namn. Därför kommer klickbar information (i s.k. hyperfält) om olika vanliga namnelements betydelser att vara länkade till själva namnartikeln. Den som söker på namnet *Björklind* ska utan större ansträngning än ett pekarklick kunna läsa att *lind* i efternamn såväl kan åsyfta ortnamn på *Lind* som innehålla trädbenämningen *lind* eller vara valt som ett arbiträrt namnelement ur ett allmänt efternamnsonomastikon. På så vis behöver inte samma information ges för hundratals namn samtidigt som användaren inte, som i SOL och FS, måste finna fram till ett annat uppslag i boken.

För vissa namn ska också regional spridning och fördelning presenteras, idealt sett med hjälp av kartor. Ett antal facktermer

och företeelser, som används flitigt, ska också de vara förklarade ”ett klick bort”. Det kan t.ex. gälla etablerade namnvetenskapliga termer som *patronymikon* och *soldatnamn* men också företeelser som ’namn av borgerlig typ’. Vid alla sidor som behandlar enskilda namn ska också möjlighet finnas för användarna att skicka in kompletterande uppgifter.

5.5. Länkstruktur och gränssnitt

Lexikonet kommer datastrukturmässigt att vara uppbyggt av ett antal listor eller ”tabeller” med olika typer av information som ska vara möjliga att länka till varandra. Huvudrubriker för tabellerna ska vara:

- enskilda efternamn
- enskilda namnelement
- företeelser och termer
- källor
- litteraturhänvisningar

Hur inmatningsgränssnittet ska se ut är ännu inte bestämt. Ett mål är så lite dubbelarbete som möjligt. Detta är inte minst viktigt eftersom Namnarkivet har begränsade resurser. Information ska kunna återanvändas och om möjligt ska viss data kunna läsas in automatiskt.

Beträffande visningsgränssnittet är det naturligtvis önskvärt att det är självinstruerande för användarna. Sökbara namn och ord ska vara tydligt markerade i varje namnartikel och extra inskrivningar i nya fält ska inte behöva göras.

5.6. Hjälp från allmänheten

Som redan nämnts kommer crowdsourcing att användas i viss ut-

sträckning. Användarna ska kunna skicka in kompletterande uppgifter om enskilda namn. Det är sannolikt att många släktforskare har mer exakta uppgifter om när ett namn först börjat användas än de som finns tillgängliga i namnarkiven. De här uppgifterna kommer inte att bli synliga i databasen direkt efter insändandet, utan ska först granskas och kvalitetssäkras i dialog med meddelaren.

5.7. Arbetsgång och summering

Ambitionen är att en testversion av DELS omfattande cirka 500 namn och betydande namnelement och företeelser ska presenteras på ISOF:s webbplats under 2018. Både forskare och allmänhet ska uppmanas komma in med synpunkter och kommentarer. Därefter ska ett vidarearbete ske med löpande utläggning av nya namn. När cirka 2 000 namn är behandlade ska en riktig lansering ske. En levande databas blir aldrig komplett så något slutdatum kan inte ges.

DELS kan ses som ett sätt att föra in svenska namnlexika i 2000-talet. Med den successiva utläggningen av artiklar behöver ingen alfabetisk ordning följas, och resultaten kan presenteras snabbare. Eftersom det svenska efternamnsbeståndet är så komplext kommer hjälp från allmänheten att behövas för både namntolkningar och åldersbestämning. Detta tror jag också kan locka fler personer att använda lexikonet.

6. Avslutning

Egennamn engagerar och berör. De anses av många vara en egen grammatisk kategori och får ofta inte plats i vanliga lexikon. Trots, eller kanske tack vare detta, efterfrågas olika typer av namnlexikon. I den här artikeln har jag inledningsvis applicerat lexikograf-

iska synpunkter på två tryckta namnlexikon. Man kan konstatera att olika namntyper kräver olika inriktning på lexikonens utformning; SOL är mer historiskt inriktat medan FS behandlar samtidens namnförråd. Den intuitiva strukturen i dem skulle kunna kompletteras med mer reflektion och systematiskt bruk av lexikografiska förhållningssätt.

Det i artikelns andra del skisserade efternamnslexikonet (DELS) kan på sikt bli en svensk tillämpning av den tyska efternamnsdatabasen. För att kunna nå ut till fler brukare är det i framtiden både önskvärt och nödvändigt att använda digitala verktyg och plattformar. Det är också viktigt att kunniga namnforskare och lexikografer samarbetar i frågor om kunskapsspridning och inte låter internet domineras av oseriösa namnsajter.

Litteratur

Ordböcker och lexikon

DFD = *Digitales Familiennamenwörterbuch Deutschlands*. <www.namenforschung.net/dfd/projektvorstellung> (juni 2017).

FS (2004) = Eva Brylla: *Förnamn i Sverige. Kortfattat namnlexikon*. Stockholm: Liber.

Jørgensen, Bent (1981–1983): *Dansk stednavneleksikon. Øerne øst for Storebælt; Jylland – nordlige del; Jylland – sydlige del. Fyn med omliggende øer*. København: Gyldendal.

Otterbjörk, Roland (1964, 1979): *Svenska förnamn. Kortfattat namnlexikon*. Stockholm: Liber.

Sandnes, Jørn & Ola Stemshaug (red.) (1997): *Norsk stadnamnleksikon*. 4. utg. Oslo: Det norske samlaget.

SOL (2003) = Mats Wahlberg (red.): *Svenskt ortnamnslexikon*. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet.

- SOL (2016) = Mats Wahlberg (red.): *Svenskt ortnamnslexikon*. 2. rev. uppl. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Sverges [sic] *familjenamn 1920* (1921). Förteckning enligt nådigt uppdrag utarbetad av därtill förordnade sakkunnige. Stockholm.
- Søndergaard, Georg (2000): *Danske for- og efternavne. Betydning, oprindelse, udbredning*. Rødovre: Askholm.
- Veka, Olav (2000): *Norsk etternavnleksikon. Norske slektsnamn – utbreiing, tyding og opphav*. Oslo: Det Norske Samlaget. – 2. oppl. 2016.

Annan litteratur

- Allén, Sture & Staffan Wåhlin (1995): *Förnamnsboken. De 10 000 vanligaste förnamnen*. Tredje, utökade och reviderade uppl. Stockholm: Norstedts.
- Brylla, Eva (2009): *Andersson, Pettersson, Lundström ... och Beachman. Om nordiska efternamn i sin europeiska omgivning*. Uppsala: Bombus.
- Brylla, Eva (2012): Binamn i Norden. En översikt. I: Staffan Nyström (red.): *Binamn. Uppkomst, bildning, terminologi och bruk*. Uppsala: NORNA-förlaget, 9–22.
- Entzenberg, Sonja (2004): ”Det får ju vara någon ordning på torpet!” *Svenska personnamnsregler i ett historiskt perspektiv*. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet.
- Folkbokförda 31.12.2013 efter efternamn*. Riket totalt, fler än 10 bärare. Statistiska centralbyrån. Datauttag. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- Frändén, Märit (2016): *Hemmingsson och Thomsson. Lokalt vanliga efternamn. I: Studia anthroponymica Scandinavica* 34, 81–99.
- Förslag till namnlag*. Betänkande avgivet av Namnrättskommittén (1960). Statens offentliga utredningar 1960:5. Stockholm: Es-selte.

- Holmberg, Bente (2017): Efternavne i Norge. I: *LexicoNordica* 24 (denna volym).
- Jørgensen, Bent (2017): *Svenskt ortnamnslexikon*. I: *LexicoNordica* 24 (denna volym).
- Kulturmiljölagen*. Svensk författningssamling 1988:950 med senare ändringar. Stockholm.
- McClure, Peter (2015): Personal and Surname Dictionaries. I: Philip Durkin (ed.): *Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 271–291.
- Oxford Handbook of Lexicography* (2015). Ed. by Philip Durkin. 2015. Oxford: Oxford University Press.
- Styles, Tania (2015): Place-name Dictionaries. I: Philip Durkin (ed.): *Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 255–270.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Andra, omarb. och utök. uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Katharina Leibring
docent, förste forskningsarkivarie
Institutet för språk och folkminnen
Namnarkivet i Uppsala
Box 135
SE-751 04 Uppsala
katharina.leibring@sprakochfolkminnen.se

Ortnamnen i J. E. Rietz *Svenskt dialektlexikon*

Eva Thelin

In 1862–67 Johan Ernst Rietz published a dictionary of Swedish dialects, which comprised nearly 860 pages. In his dictionary, he included not only dialect words but also 450 place names. This article brings these names into focus and examines what reasons Rietz might have had for including them. How the names are defined and how information about their pronunciation and provenance is conveyed is also analysed.

1. Inledning

Sedan en tid arbetar jag med en doktorsavhandling om Johan Ernst Rietz *Svenskt dialektlexikon* (1862–67) (i fortsättningen kallat DL). En del av avhandlingen kommer att ägnas åt vilka urvalsprinciper Rietz tillämpat. En kategori av ord han uttryckligen valt att inkludera är ortnamn. Att ortnamn förekommer i en dialektordbok kan väcka både förvåning och nyfikenhet. Vad kan det egentligen finnas för skäl att medta ortnamn där? Rietz uttalar sig själv om detta:

Många af våra uråldriga ortnamn fångsla med rätta språkforskarens uppmärksamhet, hafva derföre ej här förbigåtts, men jag beklagar att jag ej varit i tillfälle att derom lemna utförliga uppgifter. (Inledning s. IV)

Huruvida det varit möjligt för Rietz att för varje enskilt namn avgöra om det är ”uråldrigt”, så att han kunnat använda det som kriterium för sitt urval, kan ifrågasättas. Spekulationer om våra

ortnamns ursprung och betydelse har gjorts sedan urminnes tider. Den vetenskapliga forskningen om ortnamn kom dock i gång först under sent 1800-tal genom insatser av enskilda forskare i framför allt Norge och Danmark. I Sverige skulle det dröja in på 1900-talet innan en organiserad forskning började ta form (Pamp 1988:13f.). Rietz möjligheter att göra en bedömning av namnens ålder eller att ”lemna utförliga uppgifter” om namnen har därför varit kringskurna och i endast två av sina artiklar om eller innehållande ortnamn (VINKÖL och ÅNGER) refererar han till ett verk med inriktning på namnforskning, Martin S. Arnesens *Etymologisk Undersøgelse om norske Stedsnavne*, som gavs ut 1865. Rietz formulering om ”uråldriga ortnamn” anser jag bör betraktas som en allmän utsaga tillkommen för att motivera namnens existens i DL, inte som en princip han tillämpat vid urvalet av de enskilda namnen.

Trots att Rietz uttalar sig mycket vittfamnande om hur han förfarit med ortnamnen, kan det inte bortses från att han ändå i praktiken tillämpat ett mer precist urval. Syftet med föreliggande artikel är att söka utröna om en eller flera specifika tankar funnits bakom Rietz urval av ortnamn. Undersökningen tar utgångspunkt i de positioner ortnamnen tilldelats i ordboksstrukturen. Dessutom studeras på vilka sätt Rietz upplyser om namnens betydelser, uttal och proveniens.

Andra perspektiv som vore värda att studera rörande ortnamnen i DL finns givetvis. Ett sådant är vilka landskap namnen härrör ifrån (jämfört med appellativen). Till detta ämnar jag återkomma i avhandlingen.

2. Namn i allmänna ordböcker

[It] is the policy of most general dictionaries not to include entries for place names, a convention which has prevailed

in the lexicography of most of the major European languages for the last two centuries. (Styles 2016:255).

Som regel förekommer namn idag bara i allmänna ordböcker när de har appellativiserats eller ingår i andra ord eller i fraser. Det vanliga är i stället att namn behandlas i separata lexikon (Fjeld & Vikør 2008:161, Styles 2016:255). I vilken utsträckning namn historiskt sett har ingått i allmänna ordböcker i Sverige har det inte varit möjligt att till fullo klarlägga. Michael Jacoby (1990:851–854, 860–862) redogör kortfattat för vilka svenska ordböcker som innehållit personnamn respektive ortnamn. Anna Helga Hannesdóttir (1998:207, 262, 314, 443) konstaterar att bland svenska ordböcker förekommer namn i P. Schenbergs *Lexicon tripartitum* (1742), A. Sahlstedts *Swensk Ordbok* (1773), E. W. Westes *Svenskt och fransyskt lexicon* (1807) samt C. J. L. Almqvists *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick* (1842–44). Den sistnämnda kom endast att nå fram t.o.m. *brambär* som sista fullbordade artikel. Förutom att inkludera både ortnamn och personnamn, har Almqvist även låtit relativt många dialektord ingå. De ortnamn han säger sig vilja inkludera är:

Geografiska ord eller namn på alla landskaper, öar, län, stift, härader, socknar, städer, köpingar, fästningar, äfvensom större eller genom sin historiska betydelse märkvärdigare gårdar; alla betydligare berg, sjöar, vikar och strömmar m. m. d. (1842–44:XV; kursiv i original)

Almqvists urvalsprinciper förtjänar att jämföras med dem som tillämpats för *Svenskt ortnamnslexikon* (SOL), som 2016 utkom i sin andra upplaga. I SOL ingår "[s]amtliga namn på landsdelar, landskap, län, socknar, städer och kommuner [...] liksom namnen på de flesta tätorter." Dessutom behandlas generellt namn på härad, liksom namn på "de största och mest kända sjöarna, åarna, fjällen

etc.” samt ”[v]issa kända namn i våra största städer” (2016:9). Som torde framgå är urvalsprinciperna för de bägge verken formulerade på relativt likartat sätt. För SOL:s del har principerna resulterat i att drygt 6 300 namn behandlats, vilket kan ge en antydning om vad Almqvist hade fått ta itu med om han hade nått förbi *brambär*.

När man väl beslutat sig för att inkludera ortnamn i en allmän ordbok eller dialektordbok, bör frågan om vad som ska berättas om namnen ha inställt sig. Ska man hålla sig till strikt språkliga uppgifter eller inkludera vissa encyklopediska data och i så fall vilka? Rietz är, som framgått, förtegen om hur han resonerat i fråga om detta. C. J. L. Almqvist, med sina vidlyftiga planer på att inkludera ortnamn, har mer att säga. Han visar sig i det här avseendet vara restriktiv:

Skulle jag vid alla dessa ord häftat någon geografisk eller historisk beskrifning, så hade jag utan tvifvel öfverskridit de sanna gränssorna för en språk-ordbok, och ingått på området af ett geografiskt lexikon. Men jag har icke gjort det. Jag har allenast anfört namnen, och vid dem fogat en kort anvisning hvart de höra. Jag tror mig härigenom hafva träffat en medelväg, för hvilken jag kan stå till svars (1842–44:XVI)

2.1. Ortnamn i dialektordböcker

Vad kan det finnas för skäl till att inkludera ortnamn i ordböcker över dialekter? Rietz har, som redan framkommit, inte formulerat några utmejslade regler för sitt urval av ortnamn och det kan därför vara på sin plats att ställa sig den frågan. Till att börja med kan man fundera över om ortnamn i något avseende kan uppfattas som dialektala och av den orsaken komma med i en dialektordbok. Det som ligger närmast till hands att betrakta som ”dialektala ortnamn” är lokala eller regionala uttalsformer av namnen. Är ortnamnen dessutom av den karaktären att de förmodas ha använts

mycket lokalt, kan den begränsade utbredningen ytterligare ha bidragit till att namnen påminner om dialektala appellativ. Ett annat skäl till att låta ortnamn ingå i en dialektordbok är måhända att de innehåller särdialektala ord. De får då i första rummet rollen som bärare av ett dialektalt ordförråd snarare än som namn.

3. Rietz och DL

3.1. Bakgrund

DL innehåller, på knappt 860 sidor, dialektord från hela Sverige samt svenskbygderna i Finland och Estland. I förordet beskriver Rietz varför han anser att dialekterna är viktiga. I korthet menar han att dialekterna dels kan ge viktiga upplysningar om fornspråket, dels användas för att förbättra eller ”rikta” riksspråkets ordförråd med. Rietz syn på dialekterna ska ses i ljuset av att han under lång tid hade hållit på med ett manus till en fornsvensk ordbok. När han arbetade med den, kom han att lägga märke till att många fornsvenska ord är bevarade i dialekterna. Så småningom fick det honom att i stället övergå till att utarbeta ett dialektlexikon. En närmare beskrivning av hur Rietz arbetade med DL finns i Reinhammar (1998).

3.2. Lexikografisk struktur i DL

Den lexikografiska strukturen i DL har tilldragit sig kritik från flera håll. En av kritikerna var Adolf Noreen, som i *Vårt språk* säger ”att den ytterst opraktiska ’etymologiska’ uppställningen – till på köpet med den förmodade ’äldsta’ dialektformen såsom uppslagsord – i hög grad försvårar användandet af boken” (1903:282). Rietz uppger själv att han som uppslagsord valt ”den ordform, som mest närmar sig fornspråket” (Inledning s. IV). För att förtydliga vad

detta inneburit i praktiken, kan som typexempel nämnas att (de även riksspråkliga) adjektiven *hel* och *hög* fått HEJL resp. HAUGAR som uppslagsord.

Vad gäller ordbokens lexikografiska struktur, framgår den av figur 1, där ett något förkortat utdrag ur DL återges. (Hela DL finns även i elektronisk utgåva på nätet, dels som faksimil, dels i OCR-behandlad version, inom Runeberg-projektet.)

FNYKA, 1) v. imp. a) flyga omkring (om damm), damma, ryka. Ög.; b) snöa smått, småsnöa. ”Snön fnyker ner”. ”Dä fnyker å snöar”. Ög., sm., kl., bl. *Fnyga*. Bhl.; c) regna smått, småregna. Sm. *Fnyga* el. *fnåga*, id. Bl. (Gemshögs s:n); 2) v. n. röra sig. ”Om du fnyker, ska ja slå sönder dej”. Sm. Anm. *Fnyka* är troligen samma ord som *fyka*; fn. *fjúka*, v. n. vento ferri, [...]

FNYK, n. 1) damm, grand, smula. ”Ja fekk all dri fnyk”. Nk., ög., sm., bl. *Fnyk*, *fnyg*, id. ”Inte ett fnyk”. Sk., hl., bl. *Fnåk*, n. damm, dammkorn. Kl. *Fnög*, *fnåg*, n. damm eller fin smuts vid harpning af spannemål. Sk. (Ox.); 2) litet snökorn. Kl. *Snöfnåg*, n. Bl.; 3) tyst rykte, spaning i tysthet om något. *Fnyk*, *fnök*, n. Vb. D. *fnug*, smula, grand.

DRÖFTE-FNÅG, n. småregn. Bl. (Gemsh. s:n).

FNYKARE, m. rask, dugtig arbetare. ”Han ä en hel fnykare”. Sk. (Onsjö).

FNYK-SVAMP, m. *Lycoperdon Bovista*. Ög.

Figur 1: Artikeln FNYKA med sublemman.

Makrostrukturen är uppbyggd utifrån det Rietz anser vara stamord och ättlingar till dem; de bildar alltså den av Noreen nedgjorda uppställningen baserad på ”etymologi”. Orden är grupperade i nästen med stamorden, i det här fallet FNYKA, uppförda som huvudlemman. Ättlingarna FNYK, DRÖFTE-FNÅG, FNYKARE och FNYK-SVAMP följer därunder som sublemman i indragen posi-

tion.¹ Sublemmana är inte alfabetiskt ordnade.² I artikeln FNYK nämns bland andra orden *Fnåk* och *Snöfnåg*, som det inte finns någon hänvisning till från alfabetisk plats. Detsamma gäller för sublemmat DRÖFTE-FNÅG.

Andra svårigheter som möter användare av DL är det stora antalet förkortningar, vilka dock finns förklarade i en förkortningslista.

4. Undersökning

För att finna fram till ortnamnen i DL har jag gått till väga på flera sätt. De två viktigaste har varit att genomgå dels det tryckta ordregister till DL som utgavs 1955 av Erik Abrahamson, dels ett ämnesmässigt uppdelat kartotek över samtliga ord i DL, vilket förvaras vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ett av ”ämnen” i kartoteket är Ortnamn. Efter att ha uppdagat relativt stora diskrepanser mellan de två registren, har jag även gjort kompletterande datasökningar i den OCR-behandlade versionen av DL på ”namn”, ”benämning” o.d. Resultatet har blivit att DL innehåller 450 ortnamn.³ Namnen återfinns på olika platser i ordbokens struktur. Mycket få av dem, 26 stycken, är uppförda som huvudlemman. 53 ortnamn står som sublemman och hela 371 namn nämns inuti artiklar över andra ord. Dessa ”andra ord” är i normalfallet appellativ. Även de ortnamn som utgör sublemman har vanligen ett appellativ som sitt huvudlemma.

-
- 1 Liksom i DL återges huvudlemman med versaler och sublemman med kapitäl. Ordformer i artiklar återges även de som i DL, vilket oftast innebär kursiv stil.
 - 2 Möjligen är sublemmana ordnade på något annat systematiskt sätt än alfabetiskt, men det återstår att undersöka.
 - 3 Endast namn på orter i Sverige, Finland eller Estland eller namn som använts inom detta område har räknats. Fiktiva ortnamn ingår inte, inte heller namn som ingår i regelrätta definitioner av andra namn. I de fall samma namn nämns på flera ställen har varje instans räknats.

4.1. Namn – hur framgår det i DL?

När egennamn förekommer i allmänna ordböcker eller dialektordböcker kan man förvänta sig att det på något sätt tydliggörs vilka ord som är namn. Att ett ord är ett ortnamn kan i DL framgå på flera sätt. I endast tre fall anger Rietz att det rör sig om ett nomen proprium, vilket han förkortar på lika många vis: ”n. pr.”, ”n. propr.” och ”nom. propr.”. En av de tre artiklarna är PUKA-STRÖM:

1. PUKA-STRÖM, n. pr. eg. djefvuls-ström; namn på en fors, nu ett qvarnhemman

Det vanligaste sättet är annars att det, liksom i artikeln ovan, uttryckligen sägs i definitionen att det är ett namn. I allmänhet görs det även i formuleringar som föregår nämmandet av ett eller flera ortnamn inuti en artikel:

2. RIS 1, n. liten skogslund; blott i namn på dylika t. ex. *Lya-ris*, *Ris-hultet*. Kl.

Ett fåtal gånger finns ingen uttrycklig upplysning om att det handlar om ett namn. Man behöver dock sällan tveka om ett ord i DL är ett namn eller ej. Även om konsekvens inte är Rietz starkaste sida, framgår det ändå på det ena eller andra sättet hur det ligger till. Inte sällan är det dessutom redundans i hans framställning, så att man på mer än ett vis får klart för sig att det handlar om ett namn.

4.2. Ortnamnen i DL

Som nämnts fördelar sig ortnamnen i DL på alla de typer av placeringar som är möjliga för ord som behandlas i lexikonet: som huvudlemma, som sublemma och inuti artiklar. Utifrån denna fördelning undersöks nedan vad som karakteriserar namnen inom respektive grupp.

4.2.1. Ortnamn som huvudlemman

26 av ortnamnen i DL är placerade som huvudlemman. Det gäller: AUSÅS, CIMBER-MARKEN, FALAN, FIDDEVÅNGEN, LISTER, NAU'ET, SKARKALN, SKAUNE, SVERGET, SÄBY, TIBBLE, ULLERÅKER, UT-BÅDA, UT-LAND, VAL-HALL, VARAN, VEMMENHÖG, VENNGARN, VILLSTAD, VINKÖL, VINNERUP, VIRSERUM, VISKAN, VÅMHUS, ÅSNEN och ÖSTER-LE(D)EN. Det kan konstateras att så gott som samtliga av dessa namn saknar dialektal anknytning, exempelvis i form av lokala uttalsformer av namnen eller genom att namnen uppges innehålla ord av dialektalt ursprung. Det enda undantaget utgörs av några få namn, t.ex. SKAUNE och SVERGET, där uppslagsordet återges i dialektal form.

Någon övergripande förklaring till varför Rietz valt att placera just dessa ortnamn som huvudlemman har jag inte lyckats finna. Att de ovannämnda SKAUNE och SVERGET placerats som huvudlemman har dock sannolikt att göra med det de betecknar. Rietz har inte velat placera landskapet och landet han bor i som underordnade något annat ord.

En annan grupp jag kunnat urskilja består av de sju namnen SÄBY, TIBBLE, VEMMENHÖG, VENNGARN, VILLSTAD, VINNERUP och VIRSERUM. Dessa namn har det gemensamt att Rietz för dem återger deras fornsvenska namnformer hämtade ur *Svenskt diplomatarium*, band 4 (1853–1856). Som framgår har detta skett endast för namn från och med SÄ- och framåt.⁴

För de återstående 17 huvudlemman tycks orsakerna till att de står som huvudlemman variera för de enskilda namnen. Inom ramen för denna artikel är det inte möjligt att redovisa skälen för vart och ett av dem. Dock kan sägas att namnen ofta fått sin placering på grund av att de inte kunnat inpassas i det mönster som

4 Rietz förefaller dessutom i hög grad ha reserverat användningen av diplomatariet till ortnamn. I endast fyra artiklar, O-FELUGER, SMYR, SÄDDÄN och VAR 1, har fornsvenska diplomatarietformer för appellativ angivits.

majoriteten av ortnamnen följer – att stå som sublemman eller inuti artiklar – eftersom det inte funnits någon lämplig artikel att föra namnen till.

4.2.2. Ortnamn som sublemman

53 av ortnamnen är placerade som sublemman. Namnen knyter här an till ett överordnat ord, huvudlemmat, som så gott som alltid är ett appellativ, men den kopplingen uttrycks aldrig explicit. När det överordnade appellativet har flera betydelser upplyses man exempelvis inte om vilken av betydelsena som är aktuell för (en del av) ortnamnet.

Något som kan ha bidragit till att namn placerats som sublemman är om antalet appellativiska sublemman till samma huvudlemma varit högt. Att namn som SOL-GLÄNTAN, STOR-FALAN och VANSTATORP fått en position som sublemman till SOL, STOR resp. VATTEN, beror antagligen på att de då följt mönstret för cirka 30–80 andra sublemman. Antalet namnsublemman som förts in under ett och samma huvudlemma är generellt sett litet. I drygt hälften av fallen är det endast ett och det är aldrig fler än fyra.

För andra namn kan utförligheten av de upplysningar som förmedlas om dem ha gjort att en placering som sublemma, i stället för inuti den överordnade artikeln, tett sig lämpligast.

Liksom fallet var för sju av de ortnamn som är huvudlemman har Rietz för åtta sublemman använt sig av *Svenskt diplomatarium*⁵ som källa. Det gäller namnen VANSTATORP, VARBERG, VESTER-ÅS, VÅRD-SÄTRA, FRIGGER-ÅKER, FRÖS-ÅKER och VING-ÅKER (alla tre till artikeln ÅKER) samt ÖSLÖF. Även dessa namnartiklar föreligger inom det parti där huvudlemman befann sig, SÄ- och framåt.

4.2.3. Ortnamn inuti artiklar

371 av de 450 ortnamnen återfinns inuti artiklar som i regel behandlar appellativ. Namnen är oftast knutna till en specifik be-

5 Rietz har hämtat namnen ur band 3–5 (1842–1850; 1853–1856; 1858).

tydelse hos appellativet genom att nämnas i anslutning till den. Förbindelsen mellan betydelse och namn uttrycks ofta explicit, i synnerhet med formuleringar innehållande ”deraf”:

3. KÅG el. *kåk* (pl.-*ar*), m. liten enmastad segelbåt. Bhl. Deraf på Nukkö i Estland flera ortnamn: *Kogg-näs*, en landtude, *Kogg-ham(n)*, ett landningsställe, *Kogg-kro*, *kogg-stain*.
4. SKATE 1 [...] 4) stenig landtude, som skjuter ut i havvet. Ög., fl. (NL). *Skata*, m. id. Nb., vb., mp.; deraf många ortnamn, t. ex. *Bókk-hólms-skatan*, *Hes-viks-skatan*, Vb., *Brind-skatan*, *Härsö-skatan*, Nb., *Elgsjö-skatan*, Fl. (Ingo); *He(d)-skatan*, Sdm., *Båffal-skådan*, *Krubbo-skådan*, Wormsö;

De betydelser som namnen förhåller sig till är ofta försedda med uppgift om proveniens och därmed att betrakta som dialektala. Så är fallet i artiklarna KÅG och SKATE. För KÅG är betydelsen ’liten enmastad segelbåt’ betygad endast från Bohuslän (Bhl.), medan den betydelse av SKATE som nämns i moment 4 föreligger från Östergötland samt Nylands län i Finland (Ög., fl. (NL)). Därutöver finns formen *skata* med samma innebörd från Norrbotten, Västerbotten och Medelpad (Nb., vb., mp.). Inte så sällan saknas dock uppgift om proveniens, som i artiklarna ORT och ÅNGER nedan. I sådana fall är det tänkbart att betydelseuppgiften några gånger har tillkommit genom att den extraherats ur ortnamnet.

5. ORT, m. ändpunkt, yttersta stället eller udden af en trakt; förekommer nu i denna bemärkelse blott i namnet *Landsort*.
6. ÅNGER, m. trång fjord, vik. Ordet förekommer ej sällan i ortnamn, t. ex. *Häggdånger*, *Ullånger*, i Ångermanland,

Harmånger (fsv. *Harmanger*), *Lönanger* i Helsingland, *Hammarånger*, *Enånger*, *Njutånger* i Gestrikland, *Silånger* (fordom *Sillanger*) i Medelpad, *Löfånger* (fsv. *Lefanger*) i Vesterbotten.

På enstaka ställen nämns ortnamn (vanligen i slutet av en artikel), utan att tillhörighet till någon specifik betydelse utpekas. Spordiskt uppges även om ett appellativ att det förekommer i ortnamn, utan att det specificeras vilka dessa namn är.

Som nämnts är det i regel ett appellativ som står i spetsen för artiklarna som innehåller ortnamn, men det förekommer även att namnändelser eller -efterleder utgör uppslagsord. Det gäller ERUP, -IE, -ING, LÖV 2, MÅLA, -TERUP och UP.⁶ Hur dessa artiklar ter sig kan illustreras av artikeln MÅLA:

7. MÅLA, slutändelse i många namn på ställen, som genom *målning* (afmätning) eller *klyfning* blifvit åtskilda t. ex. *Persmåla*, *Siggemåla*. Bl. sm., hl. m. fl.

Även för tio av de namn som står inuti artiklar har Rietz återgett fornsvenska former ur *Svenskt diplomatarium*⁷: *Håslöv* (i LÖV 2), *Vestra Ar-os* (i OS), *Älje-ryd* (i RYD), *Barksäter* (i SÄTER 2), *Unna-ryd* (i UND 2), *Närda-vi* (i VI 1), *Vindberga* (i VINKÖL), *Vomb* (i VÅMHUS) samt *Åhl* och *Ålhem* (båda i ÅL 2). Noteras kan att de artiklar som ortnamnen hör till, med undantag för LÖV 2, OS och RYD⁸, också de återfinns inom partiet SÅ- och framåt. Samtliga namn, utom *Älje-ryd* och *Barksäter*, uppträder i artiklar utan dialektala anknytningar.

6 I dessa artiklar säger Rietz uttryckligen att uppslagsorden är ändelser eller efterleder i ortnamn.

7 Rietz har hämtat namnen ur band 3 och 4 (1842–1850; 1853–1856).

8 För namnen som nämns i LÖV 2, OS och RYD finns dock tydliga förbindelser till namn inom partiet SÅ- och framåt. Västerås är där medtaget även som sublemma (VESTER-ÅS) och namn med *-löv* och *-ryd* som efterleder återfinns i form av ÖSLÖF och *Unna-ryd*.

Antalet namn som nämns i en och samma artikel varierar kraftigt. Relativt många artiklar innehåller bara ett eller några få namn. I andra änden av skalan finner vi emellertid artiklar där ett stort antal namn omnämns. Allra flest namn (mellan 10 och 25) finns i artiklarna (i alfabetisk ordning): HAMMAR 1, KIND 2, MALM, SIL, SKATE 1, SÄTER 2, THOR, TUN, UND 2, VI 1, VINKÖL och ÅNGER. Samtliga av dessa, utom VINKÖL, är vanligt förekommande leder i ortnamn. Artikelns om socknen *Vinköl* behandlar dock i huvudsak namnleden *vin*. Namnens anknytning till dialekt varierar, vilket de ovan återgivna artiklarna SKATE och ÅNGER är exempel på. Medan ortnamnen i SKATE innehåller ordet i en dialektal betydelse, gör namnen i ÅNGER inte det. Det senare gäller även för namnen i KIND 2, THOR, UND 2, VI 1 och VINKÖL och för TUN är endast 2 av dess 25 namn kopplade till en dialektal betydelse. Värt att notera för dessa sju artiklar är att samtliga, utom KIND, befinner sig inom det parti av DL, SÄ- och framåt, där vi funnit att Rietz hämtat vissa namn ur *Svenskt diplomatarium*.

4.3. Namnens uttalsuppgifter, betydelsebeskrivning och proveniens

4.3.1. Uttalsuppgifter

En uppgift som skulle kunna anges är hur namnen uttalas. Vore det så att Rietz lagt stor vikt vid namnens uttal vid urvalet, förefaller det rimligt att det också på något sätt hade kommit till synes i artiklarna.⁹ Uttal anges emellertid mycket sparsamt och när det sker är det i regel genom att själva namnen är återgivna i en form som ska efterlikna uttalet. Som nämnts förekommer det för ett fåtal huvudlemman, men även sublemman och namn inuti artiklar kan utgöras av uttalsformer, så exempelvis ”Pelle hejl” om en inhägnad äng i Blekinge, GUTLAND för Gotland och *Wesgnajp* om

9 Rietz använder i huvudsak det vanliga alfabetets tecken för att beteckna uttal. De få specialtecken som förekommer beskrivs i DL i förordet s. IVf. och i inledningen s. V.

en hög bergsklint i Älvdalen i Dalarna. För två sublemman, BALS-ÅKERS-BAKKEN och SYNNER-LE'N, återges (variant)uttal separat med kursiv stil inom parentes direkt efter uppslagsorden. Sammantaget är dock intrycket att Rietz inte betraktat namnens uttal som särskilt viktigt.

4.3.2. Betydelsebeskrivning

I DL definieras ortnamnen på flera sätt. När namnen utgör huvud- eller sublemman är det vanligaste att de har försetts med beskrivande definitioner. I definitionerna får man som regel veta vilken typ av plats (by, socken, sjö, berg etc.) det handlar om och var platsen ligger:

8. KALLBÅDAN, m. def. så kallas det yttersta skäret i Ingo s:n af Nyland.
9. LISTER, namn på ett härad med en i hafvet utskjutande udde (*Listers-huvud*) i Blekinge.

När uppslagsordens namnformer är dialektala, har Rietz dock i tre fall låtit definitionen utgöras endast av namnets standardspråkliga form. GUTLAND är översatt med 'Gotland', SKAUNE med 'Skåne' och SVERGET med 'Sverige'. För ytterligare två namn åtföljs den standardspråkliga formen av en uppgift om ortens belägenhet (och typ). Det gäller definitionerna av SILIN, 'Siljan, en sjö i Dalarne' och ÖV-DALN, 'Elfdalen i DI.' Samma sak har skett när ett lokalt namn motsvaras av ett annat, etablerat namn på riksnivå. FALAN översätts exempelvis med 'Falbygden i Vestergötland'. Denna typ av definitioner påminner om dem som används för ortnamn i tvåspråkiga ordböcker.

Namn inuti artiklar har ofta beskrivande definitioner, men nästan uteslutande innehåller artikeln då endast ett eller två namn. Rör det sig om fler namn är tendensen tydlig att namnen inte defi-

nieras, utan att en appellativ betydelse ska läsas in, såsom framgår av artiklarna SKATE (4) och ÅNGER (6) ovan.

Sporadiskt händer det att Rietz ger upplysningar som ska ge en bakgrund till namnet. De kan vara av både sakligt och övernaturligt slag:

10. RAV-LUNDA, en socken i Albo härad af Skåne nära Östersjön. Namnet erinrar om att der fordom varit ett ställe för insamling af *rav*.
11. ELLE-MÅSEN, m. def. namnet på en stor torfmosse vid Hallandsås. Hl. Den gamla föreställningen antager att elfvorna uppehålla sig vid floder, i mossar och på höjder.

4.3.3. Proveniens

Såsom brukligt är i dialektordböcker som beskriver dialekter i ett större område, anges det i DL vilken proveniens olika uppgifter har. Rietz har inte mycket att säga om sina geografiska angivelser, förutom att han nämner vilka typer av områden som anges:

Ställena, der orden äro hörda och upptecknade, äro angifna, icke blott landskapet utan vanligen häradet, socknen och stundom byen¹⁰ (Inledning s. V)

Han ger inga upplysningar om hur uppgifterna är utformade eller vilken typ av information som försetts med geografiska angivelser. Som dock framgår av figur 1 anges proveniens efter betydelse (inkl. språkprov) och ordformer, i form av landskap (eller län) i förkortad form. Uppgift om socken eller härad kan följa inom parentes. Att proveniens anges i form av förkortade landskap efter definitioner är vanligt också för ortnamn. Minst lika vanligt är dock att landskap nämns inuti definitionerna, då i de flesta fall utan att vara förkortade:

¹⁰ Även län förekommer enligt listan över förkortningar i DL.

12. *Bryssarpa sånn*, m. sandfältet vid Brösarp. Sk.
13. *Knaberhyttan*, f. def. namnet på ett hemman vid foten af Hallandsås, Hjernarps socken i Skåne.

När landskap nämns inuti definitionen syftar det otvivelaktigt på var orten ligger. Landskapsangivelser efter definitionen skulle då i stället kunna avse var namnen, med Rietz ord, ”äro hörda och upptecknade”, såsom säkerligen är fallet när det gäller appellativ. Att en sådan tydlig boskillnad har upprätthållits för ortnamnen är dock svårt att tro. *Bryssarpa sånn* och *Knaberhyttan* ligger båda i Skåne och namnen har sannolikt också, såsom varit brukligt, blivit upptecknade inom landskapet. Båda typerna av angivelser kan mycket väl bära på dubbel information. Vad som för de enskilda namnen har avgjort vilken typ av landskapsangivelse som använts, har jag dock för närvarande inget svar på. Utöver landskap förekommer även mer preciserade uppgifter, såväl i form av uppgift om socken eller härad som av friare formuleringar.

När ortnamnen inte är definierade, är det inte ovanligt att proveniensuppgift saknas (jfr ORT (5)), och när landskap nämns varierar det till synes regellöst om det är utskrivet eller förkortat:

14. MAL, m. [...] 2) en sådan stenig strand eller plats vid sjö eller flod; deraf *Båstads-mal*, m. i Sk., *Nordmaling* i Vesterbotten.

På det hela taget är Rietz ganska fri när han anger proveniens och kan variera framställningen även för namn som står intill varandra. Ett belysande exempel utgör de tre ortnamnen i artikeln HÅ 1:

15. HÅ 1, adj. hög. Ordet förekommer i ortnamn, t. ex. *Håtuna* i Uppsala län, *Håby*, Bhl., och i namn på höga berg, t. ex. *Hå-fjell*, n. i Ödeborgs socken på andra sidan Ellnesjön af Dalsland.

5. Varför finns det ortnamn i DL?

Undersökningen har visat att de 450 ortnamnen i DL verkar fylla olika funktioner. I relativt hög grad har funktionerna visat sig korrelera med var namnen återfinns i ordboksstrukturen.

De 26 namn som utgör huvudlemman har, med få undantag för namn med dialektala uppslagsformer, ingen koppling till dialekter, utan verkar finnas med i egenskap av just namn. Huvudlemmana framstår närmast som en udda företeelse eller avvikelse, både med tanke på deras ringa antal och namnens så gott som totala avsaknad av dialektanknytning.

De 53 namnsblemmana är en heterogen grupp. En del av namnen verkar ha fått sin placering efter mönster från ett stort antal appellativiska sublemman. För andra namn tycks karaktären på det som beskrivs ha gjort att namnet passat bättre som sublemma än inuti huvudlemmat.

Huvuddelen av namnen, 371 stycken, är placerade inuti artiklar som behandlar appellativ eller, i några fall, efterleder eller ändelser. I namnen ingår uppslagsformen eller en variant av den och namnen är vanligen placerade i anslutning till en eller flera betydelser hos appellativet, vilka ofta, men långt ifrån alltid, har dialektal proveniens. Namnens främsta uppgift tycks vara att utgöra konkreta exempel på appellativ i en viss betydelse.

Ett drag som återkommer, oavsett namnens inplacering, är att Rietz hämtat sammanlagt 25 namn ur *Svenskt diplomatarium*. Namnen återfinns eller kan kopplas till namn inom partiet SÄ- och framåt. För dessa namn uttrycks, med ett fåtal undantag, ingen förbindelse till dialekt. Inom samma parti återfinner vi också de sex artiklar om ortnamnselement som innehåller det största antalet (tio eller fler) namn och där dialektal anknytning så gott som alltid saknas. Detta sammanträffande kan knappast vara en slump, men vad som ligger bakom är inte uppenbart. Möjligen kan det förklaras av att Rietz en kort tid efter att ordboken var

färdig insjuknade i cancer. Då hade han enligt Gulli Ekholm ”länge [...] känt krafterna avta” (2001:65). Kanhända tvingade det honom att söka nya, enklare vägar i redigeringsarbetet för att färdigställa lexikonet så snabbt som möjligt. I det skedet kan kraven på dialektal relevans hos namnen ha fått vika för artiklar där ett större antal namn kunde radas upp eller hämtas direkt ur diplomatiet.

Sammanfattningsvis har jag kunnat urskilja två huvudsakliga funktioner hos ortnamnen i DL. De är att namnen:

- utgör konkreta exempel på att dialektala appellativ (i en viss betydelse) ”finns”. Ibland gäller det även för appellativ som inte är dialektala samt efterleder eller ändelser.
- mot slutet av DL utgör ett slags utfyllnad, sannolikt för att verket skulle kunna slutföras på kortare tid.

En del av namnen uppvisar dialektala uttalsformer, vilket i enskilda fall kan ha varit avgörande för att de kommit med. Namnen kan dock ofta samtidigt fungera som exempel på appellativbetydelser. Även andra mer svårångade urvalsmekanismer kan ha spelat in. Tänkbart är exempelvis att den typ av sakliga eller övernaturliga upplysningar som förmedlas i (10) och (11) har bidragit till att namn medtagits.

Att jag kunnat urskilja två huvudfunktioner betyder självfallet inte att Rietz arbetat exakt utifrån dessa linjer. Man bör dock ändå kunna dra slutsatsen att det funnits fler tankar bakom valet att inkludera ortnamn än Rietz avslöjat i ordbokens inledning.

Litteratur

Ordböcker

- Almqvist, Carl Jonas Love (1842–1844): *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick*. Örebro.
- DL = Johan Ernst Rietz (1862–67): *Svenskt dialekt-lexikon: ordbok öfver svenska allmogespråket*. Lund. Register och rättelser av Erik Abrahamson, 1955. Uppsala: Lundequistska bokh. Även: <<http://runeberg.org/dialekt/>> (april 2017).
- Sahlstedt, Abraham (1773): *Swensk ordbok*. Stockholm.
- Schenberg, Per (1742): *Lexicon tripartitum in hanc formam redactum ut tironum imprimis usibus inserviat*. Norcopiæ & Lincopiæ.
- SOL = Mats Wahlberg (red.) (2016): *Svenskt ortnamnslexikon*. 2 rev. uppl. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Weste, Erik Wilhelm (1807): *Svenskt och fransyskt lexicon*. Stockholm.

Annan litteratur

- Arnesen, Martin S. (1865): *Etymologisk Undersøgelse om norske Stedsnavne*. Fredrikshald.
- Ekholm, Gulli (2001): Johan Ernst Rietz – en lundensisk språkforskare: I: *Personhistorisk tidskrift*. 2001:1, 57–65.
- Fjeld, Ruth Vatvedt & Lars S. Vikør (2008): *Ord og ordbøker: ei innføring i leksikologi og leksikografi*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Hannedóttir, Anna Helga (1998): *Lexikografihistorisk spegel: den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Dissertation. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hildebrand, Bror Emil (red.) (1842–1850; 1853–1856; 1858): *Svenskt diplomatarium*. Bd 3, Åren 1311–1326, D. 1–2; Bd 4, Åren 1327–1340, D. 1–2; Bd 5, Åren 1341–1347, D. 1. Stockholm.

- Jacoby, Michael (1990): *Historische Lexikologie zum nordgermanischen Raum: Lexika als Kultur- und Sprachdokumente zwischen Mittelalter und Neuzeit : Einflüsse von Toledo bis Paris, von London bis Berlin*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Noreen, Adolf (1903): *Vårt språk: nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Första bandet. Lund: Gleerup.
- Pamp, Bengt (1988): *Ortnamnen i Sverige*. 5 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Reinhammar, Vidar (1998): Om J. E. Rietz och Svenskt dialektlexikon. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv 1997, 7–57*.
- Styles, Tania (2016): Place-name Dictionaries. I: Philip Durkin (ed.): *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 255–270.

Eva Thelin
forskningsarkivarie, fil. kand.
Dialekt- och folkminnesarkivet
Institutet för språk och folkminnen
von Kraemers allé 21
SE-751 04 Uppsala
eva.thelin@sprakochfolkminnen.se

Navnestof i ordbøger – nye tider, nye måder

Lars Trap-Jensen & Henrik Lorentzen

Description of names in general language dictionaries has always been an area of dispute. A small survey of the most popular dictionaries in the Nordic countries shows that, with a few exceptions, the overall policy has been not to include names except where they are used metaphorically or in set phrases. However, since the main argument against inclusion is space-saving considerations dating from the paper era, maybe the time has come to attempt another approach. In this article we give an account of the aspects involved and suggest possible solutions if The Danish Dictionary should decide to include names on a larger scale.

1. Baggrund, tradition og begrebsafklaring

Vi vil i denne artikel alene beskæftige os med navnestoffets behandling i almenordbøger, dvs. i étssprogede betydningsordbøger der dækker almensproget, og altså ikke fag- og specialordbøger der specifikt behandler navnestof. Gennemgangen er baseret på vores erfaringer fra *Den Danske Ordbog* (DDO) og den måde navnestof er blevet behandlet dér. De redaktionelle principper der vedrører navnestoffet, blev udarbejdet til den trykte udgave af ordbogen og følges endnu i dag, men spørgsmålet er om forudsætningerne er de samme for den digitale udgave af DDO.

Vi undersøger først problemstillingen alment, herunder hvordan navnestoffet behandles i andre nordiske almenordbøger. Derefter fokuserer vi mere specifikt på behandlingen i DDO og de muligheder der byder sig for at inddrage navnestof hvis vi ønsker at gøre det i et større omfang end hidtil.

At der er stor interesse for navnestoffet blandt ordbogens brugere, kan vi se på flere måder. Vi får direkte henvendelser fra brugerne hvori de efterlyser navnestof. Og af vores logfiler fremgår det at brugerne forsøger at slå navne op i ordbogen. Man kan spørge sig hvorfor navnestoffet ikke fylder mere i almenordbøgerne end det er tilfældet. Traditionelt har det været manglen på betydningsmæssigt indhold der har været den vigtigste årsag til at navne ikke medtages. Almenordbøger er primært betydningsordbøger, og da proprier overvejende er monoreferentielle, dvs. individudpegende, er deres semantiske beskrivelse hurtigt udtømt. Et specifikt navn kan tilordnes én af en begrænset række underkategorier: mandel. kvindenavn, stednavn, vare- eller firmanavn osv. Dermed er den semantiske beskrivelse udtømt.

Når det derimod gælder andre typer oplysninger, frembyder navnestoffet samme problemer som alle andre opslagsord, ikke mindst på udtrykssiden: Hvordan staves og udtales Mongoliets hovedstad: *Ulan Bator* eller *Ulaanbaatar*? Hedder det *Kampuchea* eller *Cambodia*? *Kirgisistan* eller *Kirgistan*? Hvordan staver man til *Bruxelles*? Er *Egypten* med E eller Æ? Ligeledes er etymologierne ofte særligt interessante for brugerne fordi navne ofte har en lang historie og dermed er blevet slidt af tidens tand så de kan være svære at gennemskue.

Ud over det teoretisk forankrede semantiske argument er der mere pragmatisk begrundede argumenter mod at medtage navnestoffet: Det er et overordentlig omfangsrigt materiale der i givet fald åbnes op for – tænk fx blot på verdens stednavne – som ydermere kan være vanskeligt at prioritere. Materialet er desuden i mange tilfælde flygtigt og vil på grund af sin encyklopædiske karakter kræve en del vedligeholdelse efterfølgende; det gælder eksempelvis firma- og produktnavne eller film- og bogtitler. Det nok mest tungtvejende argument for den trykte ordbog har dog utvivlsomt været hensynet til den sparsomme plads. Dette argument spiller til gengæld nærmest ingen rolle for den digitale ordbog, og

det er da også den væsentligste grund til at redaktionen nu har fundet anledning til at genoverveje beslutningen.

Leksikografihistorisk er holdningen til navnestoffet præget af variation og manglende konsensus:

There does not seem to be any agreement among lexicographers, however, whether and in what proportion to include such personal names in general dictionaries (Hartmann 2013:387)

Hartmann udtaler sig her om personnavne, men udsagnet gælder ligefuldt det øvrige navnestof. Der er heller intet der tyder på at situationen skulle være anderledes i Norden.

I Danmark er Moths ordbog (ca. 1700) ganske rig på navnestof, både personnavne og stednavne (se figur 1). Det er faktisk noget af det der gør ordbogen kulturhistorisk interessant også for moderne brugere.

Ny Jork Indig. Manhatan. Belg. Niew Amsterdam. Er en by i kanade, i Nördre Ameriken. Har et got kastel, og en gôd hafn. hørte før til Holland, nu til Engelland.

Eboracus novum.

Rapportér et problem

fra Moths Ordbog. Leksikonet, se håndskrift

Mari eller **Marie** eller **Marre** eller **Maje** Er et kvinde nåun. *Maria.*

Så, mari.

per sanctam mariam et omnes sanctos.

så, hielpe mig Gud fader og Mari, den rene mø.

ita me deus et Sancta Maria adjuvet.

var en êd i de pavelige tider. Helsen med gud og Mari.

Salutem tibi precor à deo et Sancta Maria. //

Rapportér et problem

fra Moths Ordbog. Verbalordbogen, se håndskrift

Figur 1: Opslagene *Ny Jork* og *Mari*, Moths ordbog, fra leksikondelen hhv. verbalordbogen, ca. 1700.

Navne i almenordbøger er altså på ingen måde noget nyt. I nyere tid synes der at være en tendens til at henføre navnestoffet til encyklopædier. Men det er altså bare en konvention, og der råder en vis tilfældighed på området, jf. Hartmann (op.cit.). Som man også kan se af figur 1, opdelt Moth ordmaterialet i en ordbogsdel og en leksikondel, men han behandler interessant nok navnestoffet begge steder.

På samme måde kan man se at andre lande har udviklet andre konventioner. Fx er der i England og ikke mindst Frankrig en langt større tradition for at inkludere navnestof. Larousse var fx en stor beundrer af Diderot og de franske encyklopædister og blev om nogen grundlæggeren af den franske tradition da Larousses første ordbog udkom midt i 1800-tallet (jf. Pruvost 2002).

Omvendt er de færreste ordbøger helt og aldeles fri for navnestof, hvilket hænger sammen med hvordan man definerer egenavne, og grænsen mellem proprium og appellativ er ikke skarp. Faktisk giver det god mening i denne sammenhæng at beskrive substantiver på et kontinuum fra rent proprium til rent appellativ. De rene proprier er strengt monoreferentielle, dvs. de har ikke noget egentligt semantisk indhold, men tjener alene til at udpege et individ. Eksempler på rene proprier er *Donau, Fido, Fuji, Helge, Island, Madrid, Sofie* og *Vänern*. Men navne er også kontekstbundne og kan derfor bruges appellativisk eller som proprier afhængigt af situationen. Nogle proprier bærer fx konnotationer som det kræver kulturkendskab at forstå til bunds. Det kan være metonymisk brug som i “Kreml udtaler ...”, “Pentagon mener ...”, “det forlyder fra Elysée-palæet ...”, det kan være person- og stednavne der forbindes med en bestemt social kontekst (*Svensson, Holte, Brian, Per og Pål*) eller bruges overført (*Brynhilde, Klods-Hans, Tivoli*). På overgangen mellem proprium og appellativ finder vi ord der kan bruges proprialt i nogle sammenhænge og appellativisk i andre: *Borgen/borgen, Kontoret/kontoret, Månen/månen, Renæssancen/renæssancen, Volvo/volvo*. Endelig findes der navne som er helt

leksikaliserede som appellativer. Det er dem der benævnes eponymer, og som helt har mistet deres navnekarakter: *adonis*, *cardigan*, *hertz*, *jacuzzi*, *mekka*, *sandwich*, *spencer*, *stradivarius*. Deres fortid som proprier tjener alene som etymologisk oplysning og er for en synkron betragtning semantisk overflødig. En interessant mellemform udgøres af varemærker som er på vej til at blive appellativer: *albyl*, *jeep*, *kleenex*, *neskaffe*, *spinning*. De opfattes og bruges af mange sprogbrugere som appellativer, men varemærkeejerne (og deres advokater) forsøger stædigt at fastholde dem som en særlig type navne.

2. Navnestof i nordiske almenordbøger

Fordi der ikke hersker enighed om principperne, kan det være nyttigt med en oversigt over behandlingen af navnestof i de vigtigste almenordbøger i Norden. I Danmark er *Nudansk Ordbog* (NDO) usædvanlig ved at medtage navnestof i stor stil. Denne ordbog indeholdt i førsteudgaven (1953) ca. 2.000 navne, mens der i 15. udgave var 4.400 primært person- og stednavne. Da ordbogen blev gennemrevideret midt i 1990'erne, forsvandt noget af navnestoffet i første omgang, ikke som et aktivt fravalg, men fordi 1996-udgaven ikke indeholdt etymologier, og denne information var den væsentligste for navnestoffet. Det blev dog i et vist omfang genoptaget i senere udgaver, ligesom også de etymologiske oplysninger kom tilbage. Personnavnene kom dog ikke med, hvilket er årsagen til at mange stadig må ty til den gamle udgave af NDO fra tid til anden (Becker-Christensen 2013:75f.).

Den Danske Netordbog (DDNO) har også i et vist omfang taget navnestof med. Ordbogen oplyser ikke om sine kriterier for lemmaselektion på dette område, så beskrivelsen beror alene på stikprøveopslag. Vi kan se at DDNO medtager mange stednavne (*Berlin*, *Filippinerne*, *Nilen*, *K2*, *Ladoga* osv.), men tilsyneladende

ikke almindelige personnavne. Vi har desuden fundet navne inden for fx religion (*Apollon, Isis, Jesus, Muhamed, Vishnu*) og motorfabrikater (*Kawasaki, Saab, Skoda, Toyota*), desuden: *De Olympiske Lege, Tivoli, Paradis* (proprium), mens varemærker angives enten som substantiv uden varemærkeangivelse (*barbie, lego, segway*), som substantiv med varemærkeangivelse (*antabus, flexlån, plexi-glas*) eller som proprium – uden varemærkeangivelse i de eksempler vi har kunnet finde (*iPhone, Facebook, Instagram, YouTube, Twitter, PlayStation*).

Svenska Akademiens ordbok (SAOB) nævner eksplicit at proprium (person- og stednavne) som hovedregel ikke medtages; dog kan man godt finde visse proprium, men altid i tilfælde hvor der er mere at sige om navnet udover det individudpegende.

Som det fremgår af figur 2, beskrives det egentlige proprium også, i hvert fald undertiden, når det først er lemmatiseret. I dette tilfælde gælder det dog kun det mytologiske navn, ikke det almindelige pigenavn *Diana*. I andre tilfælde har SAOB en overordnet beskrivelse, efter den etymologiske beskrivelse, men udenfor de nummererede betydninger hvor proprium beskrives, fx *Erik*: “manligt personnavn (under forntiden o. medeltiden ofta buret av svenska konungar)”.

<p>DIANA <i>di̯a³na²</i>, sbst.¹, f.</p> <p>+ Etymologi</p> <p>1) i den romerska mytologien: namn på månens o. jaktens jungfruliga gudinna; särsk. i bildl. o. öfverförd anv.</p> <p>a) i förb. <i>Dianas öra</i>, ss. namn på en snäcka; se under ÖRA.</p> <p>b) i ssgn DIANA-APA, se nedan.</p> <p>2) [jfr holl. <i>boom van Diana</i>, t. <i>dianenbaum</i>, eng. <i>tree of Diana</i>, fr. <i>arbre de Diane</i>, mlat. (möjl. först nylat.) <i>arbor Dianæ</i> (äfv. <i>arbor philosophica</i> l. <i>philosoph(ic)alis</i> l. <i>philosophorum</i>). Benämningen är föranledd dels af ifrågavarande bildnings trädlika utseende (jfr DENDRIT), dels däraf att silfver inom alkemien o. den ä. kemien kallades <i>diana</i> (jänte <i>luna</i>, som är vanligare ätm. hos ä. sv. kemister; jfr <i>sol</i> om guld, <i>mercurius</i> om kvicksilfret). Möjl. har den urspr. personliga bet. hos ordet också något spelat in] <i>kem.</i> i förb. <i>Dianas träd</i>, namn på medelst zink l. koppar l. kvicksilfver ur silfversalters lösningar utfälldt metalliskt silfver, resp. silfveramalgam; jfr DIANA-TRÄD samt SILFVER-TRÄD. Silfret och kvicksilfret i <i>Dianas träd</i> äro i den proportion, att om båda oxiduleras, så uptaga de lika qvantitet syre. BERZELIUS i <i>VetAH</i> 1811,</p>
--

Figur 2: SAOB, udsnit af artiklen *Diana*.

Svensk ordbok (SO) er den mest konsekvente af de ordbøger vi har undersøgt. Egennavne nævnes ikke i omteksten, og ordklassen bruges ikke i ordbogsdelen. Redaktionen er med andre ord gået langt for at undgå navnestoffet. Selv de få egennavne det er lykkedes os at finde, bliver kaldt substantiver, også når de skrives med stort begyndelsesbogstav, fx *Svensson*, mens andre navne alene beskrives i appellativisk funktion, fx *eva*, *tivoli*, *paradis*.

Overordnet set følger de norske ordbøger samme mønster som de svenske: *Norsk Riksmålsordbok* (NRO) indeholder få rene proprier, og de medtages kun hvis der er noget ekstra at oplyse om, fx konnotativ betydning eller brug i faste udtryk, fx *Kristi blodsråbe*, *Kristi legemsfest*, *Kristi himmelfart*. Navne der medtages, beskrives i appellativisk funktion og behandles som substantiver. Derimod viser stikprøveopslag at almindelige proprier som *Erik*, *Birgitte*, *Buddha* osv. ikke er taget med.

Norsk Ordboks (NO) lemmatiseringspraksis er fyldigt dokumenteret, idet hele den interne redigeringshåndbog ligger frit tilgængelig på ordbogens hjemmeside¹. Heraf fremgår det at NO følger stort set samme principper som NRO: Som generel regel medtages navnestoffet ikke, kun afledninger og sammensætninger med navne, og det navnestof der er med, beskrives alene i appellativisk funktion, som personificering og for så vidt navne indgår i faste udtryk. En række stikprøvevis foretagne opslag bekræfter dette: Vi har fundet få rene proprier, en del navne i appellativisk funktion, men derudover har ordene ikke kunnet slås op.

Nynorskordboka og *Bokmålsordboka* følger samme praksis som beskrevet ovenfor ifølge vores stikprøveopslag.

1 <<http://no2014.uio.no/eNo/tekst/redigeringshandboka/redigeringshandboka.pdf>>

3. Navnestof i *Den Danske Ordbog*

3.1. Praksis i *Den Danske Ordbog* – kategorier

Efter denne rundtur i de nordiske almenordbøger vender vi tilbage til status for *Den Danske Ordbog* (DDO) og behandlingen af navnestoffet deri. Ved projektets begyndelse i starten af 1990'erne blev det diskuteret om der skulle være navne i ordbogen. Redaktionen var delt i spørgsmålet: Nogle mente at der "absolut ingen propriier" måtte være i ordbogen, andre mente at man skulle medtage "et bredt udvalg af danske og udenlandske stednavne samt danske personnavne", og en tredje gruppe mente at man skulle have lister med "de almindeligste pige- og drengenavne i Danmark" (jf. Hjorth 1994:81). En række faglige eksperter havde lige så divergerende synspunkter, hvorefter redaktionen spurgte et bredt udsnit af ordbogens kommende brugere (og bidragydere), de såkaldte spORDhunde. Blandt de 227 besvarelser var der et snævert flertal imod navne, og konklusionen blev så at der ikke skulle tages propriier med i DDO. Dette fremgår af DDO's interne redaktionsregler:

Den Danske Ordbog medtager i princippet ikke propriier. Ikke desto mindre giver propriier af og til problemer for DDO. I enkelte tilfælde skal vi nemlig alligevel have propriier med, og i andre tilfælde er det nødvendigt klart at kunne afgrænse gruppen propriier fra andre ordklasser (substantiver). Vi har altså to hovedproblemer: *hvilke propriier skal alligevel behandles i DDO, i hvilke situationer og på hvilke måder? Og hvordan definerer vi propriier?*

I reglerne følger et mange sider langt ræsonnement om hvad der kan regnes som propriier, og om den dobbeltstatus som mange substantiver har, fx *Volvo* om bilmærket (proprium) og *volvo* om et enkelt eksemplar (appellativ).

Hvor mange proprier er så kommet med i DDO? I den nugældende onlineversion på nettet (april 2017) er der kun 31, og de er kun taget med fordi de har en udvidet betydning, betegner fiktive steder eller indgår i faste udtryk. Eksempler er *Langtbortistan*, *Pærekøbing* ('indbegrebet af en lille dansk provinsby'), *vente på Godot*, *ad Pommern til*, *fra Herodes til Pilatus*.

Til sammenligning indeholder *Ordbog over det danske Sprog* (ODS) 242 proprier, ca. 8 gange så mange, svarende til at ODS i lemmabestand og detaljeringsgrad er meget større end DDO. Principperne lader til at være nogenlunde de samme som ved DDO og NO. Et par eksempler: *Bloksbjerg* er taget med på grund af det ældre faste udtryk *at gå til Bloksbjerg* ('gå pokker i vold'). *Danevang* er et poetisk, spøgende eller ligefrem ironisk navn for Danmark, især dets natur, og *Grønnegade* er taget med som navnet på en gade i det indre København hvor der boede folk fra de jævnere samfundslag.

I afsnit 1 omtalte vi forskellige typer af proprier indenfor et kontinuum fra de mest appellativiske til de mest propriae med en midtergruppe af grænsetilfælde. I det følgende ser vi på hvordan de er behandlet i DDO.

Gruppen af eponymer, altså ord der oprindeligt er person- eller stednavne, men nu bruges med ringe eller slet ingen bevidsthed om navnet, er principielt uproblematisk for DDO. Ordene tages med efter de sædvanlige kriterier for bl.a. udbredelse, og oplysningen om navnet bliver således en rent etymologisk oplysning som fx *Jacuzzi*, der er navnet på opfinderen af boblebadet *jacuzzi*. En måleenhed for meget korte længder hedder på dansk *ångström* opkaldt efter den svenske fysiker Anders Ångström. Ordet er et appellativ der staves med lille å, og det svenske ö er fordansket til et dansk ø.

I eksemplet i figur 3 rykker vi nærmere en proprial brug. *Måne* er i udgangspunktet beskrevet som et appellativ der staves med lille m, men den første definition udpeger ét og kun ét objekt, nemlig

Jordens måne. Derfor er det også naturligt at opfatte det som et proprium og skrive det med stort M – som det er beskrevet under rubrikken “Grammatik” – og også uden pluralis. Den ikke viste betydning 2 er en udvidet betydning om lignende himmellegemer, og så er der ikke længere tale om propriel brug.

The screenshot shows the DDO entry for 'måne'. At the top, it is identified as a 'substantiv, fælleskøn' (noun, common gender). Below this, it lists the inflection 'BØJNING' as '-n, -r, -rne', the pronunciation 'UDTALE' as ['mɔ:nə], and the etymology 'OPRINDELSE' as 'norrønt *máni*, gotisk *mena* • af en rod med betydningen 'måle' • beslægtet med *måned*'. The main heading is 'Betydninger' (meanings). The first meaning (1.) is 'det himmellegeme som kredser i en fast bane omkring Jorden' (the celestial body that orbits in a fixed path around Earth). It includes sub-sections for 'BESLÆGTEDE ORD' (related words), 'GRAMMATIK' (grammar: 'uden pluralis; opfattet som egennavn: *Månen*'), and 'EKSEMPLER' (examples: 'månens bagside', 'månens overflade', 'månens diameter'). Two example sentences are provided: 'Næppe nogen fjernsynsudsendelse har været set af så mange som Apollo 11's landing på Månen i juli 1969' and 'Månen tilbagekaster Solens lys'. The second meaning (1.a) is 'månen på himlen som den ses og opleves på Jorden' (the moon in the sky as seen and experienced on Earth). It also includes 'BESLÆGTEDE ORD', 'GRAMMATIK', and 'EKSEMPLER' (examples: 'månen skinner', 'månen lyser'). Two example sentences are provided: 'Solen stod lavt nu og en bleg måne var begyndt at dukke frem' and 'Månen står op i dag kl. 20.52 og går ned i morgen kl. 8.43'.

Figur 3: Udsnit af artiklen *måne* i DDO.

Et lignende tilfælde, men med tydeligere karakter af proprium, har vi i *Folketinget*, der er navnet på det danske parlament og dermed klart et egennavn. Samtidig kan det også bruges i analogi om andre parlamenter, fx “Knesset er det israelske folketing”. Leksikografisk er problemet løst ved at gøre appellativformen *folketing* til opslagsord og behandle propriet *Folketinget* som et underopslagsord. Den samme model er brugt ved bl.a. *bibel* og *koran*, hvor de hellige skrifter Bibelen og Koranen beskrives, idet de optræder som underopslagsord.

Vi nævnte i afsnit 1 at to andre grupper af navne kan være interessante for ordbogsbrugere, men sjældent eller aldrig optræder i almene sprogordbøger. Den ene gruppe er navne hvortil der knytter sig konnotationer, udvidede betydninger osv. For eksempel er *Kreml* et symbol på den russiske stat og magtelite, og *Klods-Hans* er en klodset, men alligevel meget heldig figur – efter H.C. Andersens eventyr. Den anden gruppe (*Donau*, *Sofie* m.m.) må betegnes som “rene” navne, hvor opslagsinteressen måske mere går på at få noget at vide om floden *Donau*, hvor den løber, hvor lang den er, osv. Ved personnavne som *Sofie* kunne det være navnets betydning eller berømte bærere af navnet.

Men hvad oplyser vores sædvanlige kilde til lemmasektion, dvs. korpus? I figur 4 ser vi de mest frekvente navne i vores korпустekster fra 2016, og når man lader øjet glide nedover dem, bemærker man hurtigt hvor tidsbundet materialet er.

Brexit, Trump, Corbyn, Uber, Hareide, Aleppo, PSO, Ridersholm, DR3, Bernie, Leicester, Donald, Instagram, Froome, Mosul, Erdogan, Theresa, Panama, Netflix, Gudmundsson, Bowie, Cruz, Støjberg, Yahya, Europol, Nets, Glenn, Rio, Magnussen, Pape, Hillary

Figur 4: De mest frekvente navne i DDO's korpus 2016.

Navnene i figur 4 tegner faktisk et lynhurtigt portræt af året der gik. De første par stykker taler for sig selv, og længere nede ser vi *Aleppo* og *Mosul* som triste påmindelser om krige i Mellemøsten. For de sportsinteresserede er der *Hareide* med fornavnet *Åge*, landstræner for herrelandsholdet i fodbold, *Bowie* var blandt årets døde musikere, og så videre. Alt i alt et broget og svært billede hvis man forestiller sig at nogle af disse skal tages med i ordbogen.

En måske mere relevant kilde er nomatches, altså de søgninger der ikke giver et svar i DDO. Et udsnit af de mest frekvente nomatches indenfor navnestoffet ses i figur 5.

Rasmus, Danmark, Europa, Lars, København, Jylland, Facebook, Jan, Grønland, Sjælland, Tyskland, Århus, Ole, Aarhus, Christian, Anders, Nexus, DJØF, Odense, Emil, Mikkel, Roskilde, Politiken, Middelhavet, Østrig, Erik, YouTube, Martin, Playstation, Rasmussen, Kirsten, Oliver, Hanne, Marie, Anne, Niels, Rikke, Thor, Kasper, Mette, Jack, Jonas, Simon, Lene, Lone, Thomas, Lynne, Berlingske, Henrik, Jensen, Jes ...

Figur 5: Navne blandt de mest frekvente nomatches ved søgninger i DDO.

For at få et bedre overblik har vi inddelt listen efter navnekategori, i første omgang personnavne. I figur 6 ser vi de mest frekvente pigenavne og i figur 7 de tilsvarende drengenavne.

Kirsten, Hanne, Marie, Anne, Rikke, Mette, Lene, Lone, Drude, Camilla, Jette, Charlotte, Dorte, Heidi, Sanne, Bente, Kristine, Christine

Figur 6: Pigenavne blandt de udbredte nomatches.

Rasmus, Lars, Jan, Ole, Christian, Anders, Emil, Mikkel, Erik, Martin, Oliver, Niels, Thor, Kasper, Jack, Jonas, Simon, Thomas, Henrik, Jes, Axel

Figur 7: Drengenavne blandt de udbredte nomatches.

På begge lister finder vi overvejende almindelige danske fornavne (måske med undtagelse af pigenavnet *Drude*), men vi ved jo ikke hvorfor navnene slås op: Vil man vide noget om navnet *Rasmus* eller noget om sangeren Rasmus Seebach? *Lars* er et meget almindeligt drengenavn, men også fornavnet på vores statsminister, og interessant nok optræder hans efternavn *Rasmussen* også på listen over udbredte nomatches. Vi har ikke analyseret nomatches bestående af flere ord, men det kunne afdække den mulige interesse for at slå kendte personers navne op, altså en mere encyklopædisk tilgang til lemmaselektion.

Det encyklopædiske er netop relevant ved den næste kategori af nomatches, nemlig stednavne (figur 8).

Danmark, Europa, København, Jylland, Grønland, Sjælland, Tyskland, Århus, Aarhus, Odense, Roskilde, Middelhavet, Østrig, Levanten, Ringsted, Kosovo

Figur 8: Stednavne blandt de udbredte nomatches.

Ikke overraskende indeholder listen steder der ligger tæt på Danmark og Danmarks hovedstad, og derudover steder der omtales i medierne som fx *Kosovo*, men det er meget svært at bruge listen til udvælgelse af nye opslagsord. En farbar vej kunne være at opfatte listen som udtryk for relevante kategorier, fx verdens lande, kontinenter, have, danske øer, danske byer.

Endnu sværere bliver det når vi ser på nomatches indenfor en kategori vi her kalder institutioner, firmaer og produkter (figur 9).

Facebook, Nexus, DJØF, Politiken, YouTube, Playstation, Berlingske, Wikipedia, Decca, Dansk Kvindesamfund, TV2, Amarone, Rigshospitalet

Figur 9: Udbredte nomatches i kategorien institutioner, firmaer og produkter.

Her mærker man klart flygtighedens præg: Facebook og YouTube kan være kommet for at blive, men det mest sandsynlige er vel at de er væk om 10-20 år og erstattet af noget andet vi endnu ikke kan forestille os. Berlingske (Tidende) er den ældste danske avis med mere end 260 år på bagen, men som avismarkedet udvikler sig i disse år, kan den forsvinde.

En særlig spændende kategori er fiktionmyer (jf. Farø 2005). Listen fra figur 5 indeholder ikke mange eksempler, men de er alligevel interessante på grund af deres konnotationer: *Rødhætte* (den unge uskyldige pige), *Lazarus* (den fattige og syge mand), *Løvehjerte* (mod og dristighed hos Astrid Lindgrens figurer Brødrene Løvehjerte) og *Superman* (overnaturlig styrke). I bilingvale ord-

bøger er denne kategori i særdeleshed relevant – hvad hedder fx Disneys figurer på forskellige sprog, *Anders And*, *Kalle Anka*, *Onkel Skrue* osv.? (se også Úlfarsdóttir 2017 og Farø 2017, dette bind).

Listen over frekvente nomatches indeholder også en restgruppe med navne der vanskeligt lader sig rubricere, men den antyder kategorier som historiske og politiske fænomener (*Gulag*, *Brexit*), skuespillere og musikgrupper (*Monthy Python*, *Shu-bi-dua*).

I det foregående har vi været lidt inde på kriterier for udvælgelse, og det vil vi gerne uddybe. Hvis vi i første omgang ser på muligheden for at medtage personnavne i DDO, melder der sig en række spørgsmål: Hvilke typer navne – fornavne og/eller efternavne? Hvor mange skal med? Hvis man eksempelvis vil dække de 100 mest udbredte fornavne, er det så i henhold til antal bærere af navnet, til korpusfrekvens eller til forekomst på nomatchlisten? Et særligt spørgsmål er om indvandrernavne evt. skal have positiv særbehandling for bedre at afspejle mangfoldigheden i den danske befolkning i dag. Går man til statistikken over fornavne i Danmarks befolkning¹, finder man følgende pigenavne: *Selma*, *Jasmin*, *Fatima*, *Fatma*, *Yasmin*, *Ayse*, og følgende drengenavne: *Ali*, *Mohammad*, *Mohamed*, *Ahmad*, *Ahmed*, *Hassan*, *Ibrahim*. De ligger mellem nr. 150 og 500, men hvor langt skal man gå ned i statistikken – de 1000 mest udbredte?

Når man først har udvalgt de personnavne der skal tages med, må man tage stilling hvilke oplysninger der skal gives om dem. Det virker rimeligt i hvert fald at oplyse om kategorien (fornavn, efternavn, pigenavn, drengenavn) og om etymologi. Mindre sikkert er det om man skal oplyse om fx statistik (antal bærere af navnet) og “gode historier” om kendte bærere. Og skal kendte personer som fx H.C. Andersen, Karen Blixen og Helle Thorning-Schmidt have deres egne artikler med encyklopædiske oplysninger?

1 <<http://www.danskernesnavne.navneforskning.ku.dk/Topnavne.asp>> (januar 2017).

3.2. Prøveartikler

Vi vil i det følgende præsentere nogle eksempler på hvordan DDO i fremtiden ville kunne behandle nye kategorier af navnestoffet; til sammenligning vil vi indledningsvis se på hvordan *Nudansk Ordbog* (NDO) tidligere har behandlet personnavne.

Sofia el. **Sofija** – [efter *Sofiakirken*, af kvindenavnet (helgennavnet) *Sophia* (se under *Sofie*)]
So'fie KN – [fra tysk *Sophie* af latin og græsk *Sophia* = græsk *sophía* visdom (jf. *filosofi*)]

Figur 10: Artiklerne *Sofia* og *Sofie* fra NDO (1990).

I figur 10 ser vi at NDO (1990) medtager kvindenavnet (KN) *Sofie* og giver etymologiske oplysninger. I figuren får vi desuden artiklen *Sofia/Sofija*, som er navnet på hovedstaden i Bulgarien, men det får vi altså ikke at vide i denne udgave af NDO (denne oplysning er medtaget i NDO 2000, hvor *Sofie* til gengæld er udeladt).

Sofie egennavn - også i formen **Sophie**

UDTALE [so'fiə]

OPRINDELSE via tysk *Sophie* af græsk *sophia* 'visdom', jf. *Sofus*; almindeligt helgennavn

Betydninger

kvindenavn – båret af 18.104 kvinder i Danmark (2016); almindelige varianter: *Sofia*, *Sophia*; almindelig kortform: *Fie*; almindelige dobbeltnavne: *Anne-Sofie*, *Ann-Sofie*, *Sofie-Amalie*; Se også [Wikipedia](#), [Danmarks Statistik](#)

Hos pigerne er *Sofie* det hyppigst hørte navn: – *Sofie* er ét af de dér hundrede år gamle navne, der nu er kommet tilbage

Efter kun to år på førstepladsen er *Emma* blevet afløst af *Sofie* som det mest populære pigenavn. 30 ud af 1.000 piger født i 1. halvår 2000 fik navnet *Sofie*, oplyser [Danmarks Statistik](#)

Dagen er årets 135. og hedder *Sophie*. Den har navn efter den hellige *Sofie*, som blev dræbt som martyr engang i kristendommens tidlige tid

Sofia – eller variationer af navnet såsom *Sophia*, *Sofie* og *Zsófia* på ungarsk – er det mest populære pigenavn i ni lande, deriblandt *Rusland*, *Mexico*, *Estland*, *Chile* og *Italien*

Figur 11: Prøveartikel for *Sofie* i DDO.

I figur 11 ses et bud på hvordan pigenavnet *Sofie* kunne behandles i DDO. Vi prøver at følge den generelle model for DDO-artikler med ordklasse og en meget almindelig variantform først. Dernæst følger udtale og etymologi under overskriften “Oprindelse”. Overskriften “Betydninger” kan måske virke misvisende her, for er ‘kvindenavn’ en betydning? For de fleste brugere er oprindelsen vel svaret på hvad fx *Sofie* betyder. I forhold til artiklen i NDO (1990) har vi suppleret med faktuelle oplysninger om antallet af bærere, almindelige varianter, en kortform og nogle almindelige dobbeltnavne med *Sofie*. Der er også indsat links til Wikipedia og Danmarks Statistik for de brugere der vil vide mere, og man kunne derudover tænke sig andre links. Citaterne afspejler her ikke

Lego © egennavn – også i formerne **lego**, **LEGO**
UDTALE [*ˈleɡo*]
OPRINDELSE 1934 – dannet ved sammentrækning af ordene *leg* og *godt*, sammenfaldet med latin *lego* ‘jeg samler’ blev man først opmærksom på senere.

Betydninger

1. (erh) privat, familieejet virksomhed med hovedsæde i Billund, grundlagt af Ole Kirk Kristiansen i 1932 og især kendt for produktion af legoklodsen, som blev lanceret i 1958; SE OGSÅ [Wikipedia](#)

For ti år siden var LEGO truet på livet. I dag er selskabet den mest succesfulde og beundrede legetøjsproducent i verden

Lego går efterhånden hånd i hånd med Star Wars. Fire videospil og adskillige byggesæt hvert år siden samarbejdet med George Lucas startede i 1999 er det blandt andet blevet til for den danske legetøjsproducent

I modsætning til IKEA forstår LEGO at lave anvisninger, man kan finde ud af

1a. byggeklodser af plastic der i forskellige former og farver kan bygges sammen vha. et særligt system af knopper og rør; SYN legoklodser

lege med lego

Du kender det sikkert: Du kommer hjem fra en lang dag på arbejdet og finder drengeværelset druknet i Lego. Røde, gule, grønne og blå klodser flyder over det hele

Han kan også passe sig selv med lego, togskiner og puslespil

Der er også Felippa på ti år, der satte alt sit LEGO til salg for at få råd til en elektrisk guitar.

Figur 12: Prøveartikel for *Lego* i DDO.

typisk sprogbrug (hvad de ellers oftest gør i DDO), men giver primært supplerende oplysninger om fx navnemode og helgeninden Sofie.

Figur 12 viser som eksempel et bud på hvordan en artikel på firmanavnet *Lego* kunne se ud. Dele af den (betydning 1) ligner en leksikonartikel med oplysninger om hovedsæde, grundlægger og diverse årstal, mens betydning 1a viser den udvidede og appellativiske brug om byggeklodserne, og her har vi et sprogligt argument for at tage ordet med i en ordbog, jf. de tidligere anførte eksempler *Klods-Hans* og *Kreml*.

Som et sidste eksempel på denne type “nye” ordbogsartikler i DDO giver vi et stednavn, landet *Sierra Leone* (figur 13).

Sierra Leone egennavn
UDTALE [sɪ.ə.ri.ə.ˈleɔ̃.nə]

OPRINDELSE via spansk *sierra leona* fra ældre portugisisk *serra lyoa* ‘løvebjergene’ af *serra* ‘bjergkæde’ og *lyoa* ‘løvinde’; navngivet af portugisiske opdagelsesrejsende i midten af det 15. århundrede, angiveligt pga. den brølende torden de hørte i bjergene.

Betydninger

(geg) land ved den vestafrikanske kyst, med Freetown som hovedstad og omkring 6 mio. indbyggere (2013); SE OGSÅ [Wikipedia](#), [Gyldendals Store Danske Encyklopædi](#)

Sierra Leone er et land med et ungt demokrati, guld i undergrunden og en udbredt fattigdom, som på hver sin måde udfordrer befolkningen

Sierra Leone ligger i Vestafrika ud til Atlanterhavet og grænser mod nord og øst op til Guinea og mod sydøst mod Liberia

Figur 13: Prøveartikel for *Sierra Leone* i DDO.

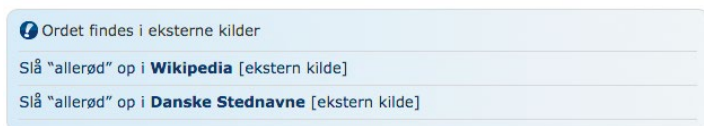
Artiklen er forsynet med en fyldig etymologi; til gengæld er definitionen kort med få, men ret præcise oplysninger, fx om indbyggertal, en oplysning der som nævnt i afsnit 1 kræver vedligeholdelse. Også i denne artikel er der indsat links til eksterne kilder og et par velvalgte citater med supplerende oplysninger. Vi forestiller os at

denne skabelon vil kunne bruges til et afgrænset felt som fx alle verdens lande.

De eksterne kilder er noget vi i det hele taget er ret interesserede i, og vores holdning til dem har nok ændret sig (se Sørensen, Lorentzen & Trap-Jensen 2015). Tidligere mente vi at det gjaldt om at beholde “kunderne” inde på vores eget site, men i takt med den øgede sammenkædning af resurser, også på vores egne sider, er tiden måske moden til at hjælpe brugeren videre til forhåbentlig relevant information. Når vi for eksempel ikke har en artikel på stednavnet *Allerød* (mindre by i Nordsjælland), kan vi i stedet henvise til nogle eksterne kilder som vi har tillid til – og hvor vi i forvejen har adgang til lister over inventaret, så vi ikke henviser forgæves (se figur 14).

Eksterne kilder

Figur 14: Henvisning til de eksterne kilder Wikipedia og Danmarks Stednavne.

4. Afsluttende bemærkninger

Som afrunding på de ovenstående undersøgelser og betragtninger vil vi gerne understrege at der i skrivende stund ikke er truffet nogen beslutninger om at inkludere mere navnestof eller henvise til relevante eksterne kilder. Men det er et ønske i redaktionen, og data fra afsnit 3.1 viser også at brugerne lader til at have en forventning om at finde navne i *Den Danske Ordbog*. Måske bliver det en realitet i en kommende projektperiode.

Litteratur

Ordbøger og andre opslagsværker

Bokmålsordboka: <ordbok.uib.no> (august 2017).

Danmarks Stednavne: <<http://danmarksstednavne.navneforskning.ku.dk/>> (august 2017).

DDNO = *Den Danske Netordbog*. Online under <ordbogen.com> (august 2017).

DDO = *Den Danske Ordbog*. Online: <ordnet.dk/ddo> (august 2017).

Moths ordbog. Online: <mothsordbog.dk> (august 2017).

NDO (1990) = *Politikens Nudansk Ordbog*. 14. udgave. København: Politikens Forlag A/S.

NDO (2000) = *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*. 1. udgave. København: Politikens Forlag A/S.

NO = *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* (1966-2016). Oslo: Samlaget. Online: <no2014.uio.no> (august 2017).

NRO = *Norsk Riksmålsordbok I-VI* (1937-95). Oslo: Kunnskapsforlaget.

Nynorskordboka: <ordbok.uib.no> (august 2017).

ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. Online: <ordnet.dk/ods> (august 2017).

SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. Online: <saob.se> (august 2017).

SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009). Stockholm: Norstedts (i distribution).

Wikipedia: <da.wikipedia.org> (august 2017).

Anden litteratur

Becker-Christensen, Christian (2013): *Nudansk Ordbog 1953-2010*. I: *Nudanske Studier* 2013, 66-96.

Farø, Ken (2005): *Fiktionnymer i bilingval leksikografi*. I: *Nordiske studiar i leksikografi* 7. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 120-132.

Farø, Ken (2017): *Navnes funktionelle relevans i tosprogsleksikografien: typologi og diskussion*. I: *LexicoNordica* 24 (dette bind).

Hartmann, R.K.K. (2013): *Mixed Dictionary Genres*. I: Rufus H. Gouws, Ulrich Heid, Wolfgang Schweickard & Herbert Ernst Wiegand (red.): *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography: Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*, Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 381-393.

Hjorth, Ebba (1994): *Hvilke konsekvenser har brugersociologien for Den Danske Ordbogs udformning?* I: *LexicoNordica* 1, 77-87.

Pruvost, Jean (2002): *Du lexicographe Pierre Larousse (XIXe s.) à la Maison Larousse (XXe-XXIe s.)*. I: *International Journal of Lexicography*, 15:1, 38-54.

Sørensen, Nicolai Hartvig, Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen (2015): *Dealing with “unwanted words” in an online dictionary – a non-invasive strategy*. Foredrag ved *eLex 2015 – electronic*

lexicography in the 21st century: Linking lexical data in the digital age <<https://elex.link/elex2015/videos>> (august 2017).

Úlfarsdóttir, Þórdís (2017): Proprier som opslagsord – kriterier for almenordbøger. I: *LexicoNordica* 24 (dette bind).

Lars Trap-Jensen
ledende redaktør
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
ltj@dsl.dk

Henrik Lorentzen
seniorredaktør
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
hl@dsl.dk

Proprier som opslagsord – kriterier for almenordbøger

Þórdís Úlfarsdóttir

Normally, names have not got much attention in lexicography, where their selection very much depends upon the vision of each author or editor. Proper names can be divided into several categories: 1. personal names, 2. names of historical figures, famous people etc, 3. place names, 4. named entities such as institutions, trademarks, pop groups etc. Different criteria may apply to each category of names regarding their treatment in dictionary articles. There may be a great difference in the sort of information the dictionary provides depending on its type, i.e. whether it is a monolingual or bilingual dictionary, an online dictionary or a printed book. Here it is argued that proper names should have a place in the lemma list of general language dictionaries, given that some basic criteria are met.

1. Indledning

Når talen falder på ordforråd og arbejdsmetoder i almen leksikografi, støder man sjældent på diskussion af proprier i ordbøger. Til trods for dette udgør navne af forskellig slags en stor del af sprogenes ordforråd, og mange tekster indeholder tit et stort antal navne; man behøver f.eks. kun at læse eller høre en typisk nyhedstekst for at konstatere dette. Der tales om at ordbøger beskriver sprog, og derfor er det nærliggende at spørge hvilken status proprierne har i ordbøger. I denne artikel undersøges dette nærmere, og der fokuseres kun på ordforrådet i almenordbøger, men ikke specialordbøger. Der findes særskilte opslagsværker med personnavne, stednavne, navne på kendte personer, videnskabsmænd og historiske begivenheder, men disse værker falder udenfor denne

artikels tema, såvel som behandlingen af personer og steder i særskilte encyklopædiske værker.

Når en forfatter eller en redaktør forbereder tilblivelsen af en ordbog, er propriernes andel i ordforrådet en af de ting som skal tages i betragtning. I den forbindelse spiller det ikke en hovedrolle om ordbogen er trykt eller elektronisk. Det spiller derimod en rolle hvilken slags ordbog det drejer sig om, om det er en etsprogsordbog eller en tosprogsordbog, hvor dette kan være bestemmede for ordbogens metode og valg af ordforråd. På et eller andet tidspunkt skal ordbogsredaktøren bestemme hvor mange og hvilken slags proprier der tages med i ordbogen, og hvordan de bedst bliver præsenteret. I værker som behandler almen leksikografi, finder man ikke mange oplysninger om dette, og generelt har der ikke været meget fokus på proprier (se Landau 2001, Hartmann 2004). Andre steder får proprier lidt mere opmærksomhed, f.eks. i Atkins & Rundell (2008:186-189) og Svensén (2004:91-93).

Man kan argumentere for at proprier ikke spiller en mindre vigtig rolle i sprogenes ordforråd end andre ord. I det følgende undersøges dette, og der gives eksempler fra ordbøger for at skaffe indblik i valg af proprier og deres behandling. Eksemplerne stammer fra fire ordbøger, to etsprogsordbøger og to tosprogsordbøger. Det drejer sig om følgende værker: *Den Danske Ordbog* (DDO), *English Oxford Living Dictionaries* (EOLD), *Concise Oxford-Hachette French Dictionary* (COHFD, fransk-engelsk og engelsk-fransk ordbog) og ISLEX, som er en flersproglig skandinavisk ordbog.

2. Proprier som opslagsord i ordbøger

Ordbøger kan stort set give to slags oplysninger om proprier, for det første er navnene bestemte etiketter på blandt andet mennesker og steder (encyklopædiske oplysninger), og for det andet er

de sproglige enheder (ligesom alle andre ord) som kræver grammatiske oplysninger (f.eks. ordklasse og udtale, og ækvivalent for tosprogsordbøgernes vedkommende). Almenordbøger gør rede for og forklarer sprogets ordforråd, og ved udarbejdelsen af en ordbog skal der tages stilling til propriér og spørgsmålet om der er en grund til at tage dem med i pågældende værk. Her må der tages hensyn til forskellige spørgsmål, bl.a. om det overhovedet hører til almenordbøgers opgaver at forklare propriér, og det forholder sig faktisk sådan at ordbøger er meget forskellige i deres behandling af propriér. Argumenter for at tage propriér med er bl.a. følgende:

- Propriér er i realiteten en vigtig del af sproget. Ifølge en frekvensanalyse baseret på et ret lille, men balanceret tekstkorpus for islandsk (Pind et al. 1991) udgør navne (af alle typer) 16,2 % af navneordene i løbende tekst. Dette er en stor del af sprogets ordforråd, og man kan regne med at tallene er lignende for andre beslægtede sprog når tilsvarende tekster i samme tekstkategorier analyseres.
- Ordbøger er ofte tiltænkt en speciel brugergruppe (f.eks. elever), og de skal tjene brugernes behov. Og det kan af forskellige grunde være meget nyttigt at inkludere bestemte propriér i ordbøger, f.eks. navne på lande og have (*Frankrig, Congo, Afrika, Stillehavet*). Dette gælder især for tosprogsordbøger, men etsprogsordbøger kan endvidere give oplysninger om retskrivning af navne, deres bøjning osv.

På samme måde kan der også argumentes imod at medtage propriér i ordbøger, i hvert fald i et stort omfang, af følgende grunde:

- Personnavnenes antal er nærmest uendeligt, både fornavne og efternavne. Hvis disse navne medtages i en almen ordbog, må de afgrænses på en eller anden måde. Det er heller ikke sikkert at de bliver til meget gavn som opslagsord.

- For mange proprier kan skygge for de almindelige opslagsord. Dette gælder både for personnavne og stednavne. Et stort antal af ord skrevet med stort bogstav ville stikke ud af det almene ordforråd, og så ville det være nødvendigt at begrænse proprierne på en eller anden måde, og de skulle vælges omhyggeligt. Disse argumenter gælder især for trykte ordbøger, men delvis også digitale ordbøger, især i de tilfælde hvor ordbogsbrugeren ser en alfabetisk ordnet ordliste.

Det er forskelligt hvor stor en rolle proprier skal spille som opslagsord i ordbøger. Nogle proprier er vigtigere end andre, bl.a. dem hvor man forventer at brugeren skal undersøge deres retskrivning og bøjning. Ordbogstypen (etsprogs- eller tosprogsordbog) spiller således en stor rolle. Og sidst men ikke mindst vejer det tungt hvor stor en interesse pågældende værks redaktør har for forskellige proprier: personnavne, stednavne og andre typer proprier, fordi her må det også dreje sig om redaktionel politik.

3. Kategorier af proprier

Der er ikke altid et klart skel mellem navneordforrådet og det almene ordforråd (jf. Landau 2001:211-213). Proprier kan inddeles i nogle hovedkategorier som enten har meget eller lidt til fælles. Den inddeling som bruges her, er lidt forskellig fra den der beskrives i Atkins & Rundell (2008:186-189), men de vigtigste kategorier er:

1. Almindelige personnavne: døbenavne, patronymer og slægtsnavne.
2. Andre personnavne: a) navne på historiske personer (*Platon, Nero, Napoleon, Stalin*); b) navne på mytologiske og religiøse væsener (*Zeus, Hera, Odin, Thor, Freja*); c) nav-

ne fra litteratur og eventyr (*Rødhætte, Robin Hood, Anders And*).

3. Stednavne: De strækker sig over et bredt spektrum, helt fra de mindste fænomener, f.eks. navne på kirker, landsbyer, større byer og floder, til navne på verdensdele og oceaner (*Borgarnes, Afrika, Stillehavet*).
4. Andre navne, f.eks. popgrupper, banker, institutioner og lignende, ofte som akronymer (*UNICEF, NATO*).

Dette er meget forskellige kategorier af propriier, og det er ikke sikkert at de samme principper gælder for dem alle, dvs. om pågældende ord er relevant som opslagsord i almenordbøger. Her bliver der set nærmere på kategorierne og deres kendetegn.

3.1. Almindelige personnavne

Personnavne er navne på individer som man ser dem i en telefonbog. Der er tale om døbenavne, familienavne og patronymer (især i Island). Alment medtages sådanne navne ikke i ordbøger eftersom antallet nærmest er ubegrænset.² Selv om personnavne udgør en forholdsvis stor del af ordforrådet, såvel det talte som det skrevne sprogs (se Pind et al. 1991), er det næppe realistisk at fylde ordbøger med dem, og det ville næppe betale sig i forhold til omfanget og de oplysninger som normalt gives i almindelige ordbogsartikler. Som også Kvaran (2005:242) har påpeget, er personnavne uden tvivl bedst præsenteret i specialiserede opslagsværker som er bedre egnet til formålet end almindelige ordbøger. Specielle navnebøger kan give et klart overblik over navnenes historie, deres udbredelse osv., men den slags oplysninger hører sædvanligvis ikke hjemme i almindelige ordbogsartikler. Et eksempel på et sådant skrift er *Nöfn Íslendinga* ('Islændernes navne') (Kvaran & Jónsson 1993).

2 ÍO-2007 medtager dåbsnavne, patronymer og kælenavne blandt opslagsordene. Dette er dog ikke almindeligt i islandske ordbøger.

3.2. Andre personnavne

a) Navne på historiske personer. Der er mange navne som man kan vælge imellem for at lave en liste over historiske personer, f.eks. *Platon, Nero, Napoleon, Marx, Lenin, Stalin* og *dronning Victoria*. Her er der tale om en helt anden udfordring end når det drejer sig om almindelige personnavne da disse navne kræver en encyklopædisk beskrivelse. I etsprogsordbøger støder man nogle gange på detaljerede oplysninger, men selv om der ganske vist kan forekomme encyklopædiske oplysninger, er det dog undtagelsen i almenordbøger men forekommer dog mere i bl.a. angelsaksiske og franske ordbøger. Også her er det vigtigt at begrænse antallet af de opslagsord som medtages, og de udvalgte ord afhænger selvfølgelig af den kulturkreds hvor ordbogen udgives. I denne kategori finder vi også kendte videnskabsfolk som *Marie Curie, Thomas A. Edison* og *Nikola Tesla*. Emnet er dog traditionelt bedst egnet til encyklopædiske værker eller specialleksikoner, hvor der gøres rede for hver enkelt person i en særskilt artikel, som ikke behøver at være lige så kort som en almindelig ordbogsartikel i en almenordbog.

b) Navne som stammer fra religioner og mytologi. Om dem gælder det samme som om historiske personer, der bedst beskrives i encyklopædiske værker. Her er der nogle eksempler på sådanne navne (den islandske udgave i parentes): *Jesus Kristus (Jesús Kristur)*, *Buddha (Búdda)*, *Muhamed (Múhameð)*, *Zeus (Seifur)*, *Athena (Aþena)*, *Thor (Þór)* og *Odin (Óðinn)*. Her drejer det sig om navne som gerne tilpasses de enkelte sprog, og de kan uden tvivl være oplagte opslagsord i tosprogsordbøger. I dette tilfælde kan encyklopædiene dog give en del bedre oplysninger om disse fænomener end det er muligt i en almenordbog.

c) Navne fra litteraturen. Litterære navne forekommer nogle gange i ordbøger, og dette er især nyttigt i tosprogsordbøger. Disse

navne er i mange tilfælde internationale da klassisk litteratur og eventyr gerne bliver oversat til andre sprog, noget som indebærer en vis tilpasning af proprierne. Her kan det være af betydning at pågældende sprog er en del af samme kulturkreds. I tabel 1 gives nogle eksempler på navne på personer og historier.

Dansk	Islandsk	Engelsk	Fransk
Robin Hood	Hrói Höttur	Robin Hood	Robin des Bois
Hans og Grete	Hans og Gréta	Hansel and Gretel	Hansel et Gretel
Snehvide	Mjallhvít	Snow White	Blanche-Neige
Tornerose	Pyrnirós	Sleeping Beauty	La Belle au bois dormant
Askepot	Öskubuska	Cinderella	Cendrillon
Romeo og Julie	Rómeó og Júlía	Romeo and Juliet	Roméó et Juliette

Tabel 1: Nogle navne fra eventyr og litteratur på fire sprog: dansk, islandsk, engelsk og fransk.

På islandsk bruges disse navne aldrig på originalsproget, men bliver derimod altid oversat eller tilpasset, og det samme gælder uden tvivl for flere sprog. Man kan for eksempel nævne den kendte tegneseriefigur *Anders And*. Figuren stammer oprindeligt fra USA, hvor han hedder *Donald Duck* på engelsk, men han har fået sit eget navn på de fleste nordiske sprog. På dansk hedder han *Anders And*, på islandsk *Andrés Önd*, på svensk *Kalle Anka*, på finsk *Aku Ankka* og på norsk *Donald Duck* (med norsk udtale). Her drejer det sig om meget forskellige oversættelser, men spørgsmålet er om det er tilstrækkeligt til at tage Anders And med som opslagsord i en almenordbog.

Et andet navn fra litteraturen som ændres efter sprog, er *Pippi Langstrømpe* (på originalsproget, svensk, *Pippi Långstrump*, islandsk *Lína Langsokkur* og engelsk *Pippi Longstockings*). Et navneordforråd af den type afhænger selvfølgelig i høj grad af tid og

sted for pågældende litteraturs popularitet; se også Farøs (2005) behandling af dette emne.

3.3. Stednavne

Stednavne forekommer som opslagsord i mange ordbøger, men hovedsagelig drejer det sig om større områder, som kontinenter, oceaner, bjergkæder, floder, lande og byer (*Australien, Atlanten, Alperne, Peru, Oslo*). Som allerede nævnt i kapitel 2 er det nødvendigt at begrænse antallet af stednavne for at emnet ikke bliver for overvældende, eftersom stednavne i bogstavelig forstand er uendelig mange.

Både i etsprogs- og tosprogsordbøger kan man finde et udvalg af stednavne, men den pågældende ordbogs opbygning er afgørende for hvordan disse navne behandles. I en etsprogsordbog er det nødvendigt at gøre rede for fænomenet, som det er tilfældet i f.eks. EOLD. Først gives der sproglige oplysninger om ordet efterfulgt af en kortfattet encyklopædisk forklaring:

Chester *proper noun* A city in NW England, the county town of Cheshire; population 80,600 (est. 2009).

Moscow *proper noun* The capital of Russia, situated at the centre of the vast plain of European Russia, on the River Moskva; population 10,470,300 (est. 2008). Russian name *Moskva*.

I tosprogsordbøger nøjes man derimod tit med at give sproglige oplysninger (her kun ordklasse) foruden stednavnets ækvivalent (som i COHFD):

Moscou *npr* Moscow

Stednavne har ofte deres forskellige form i hvert sprog, især navne på lande og bestemte byer. Den russiske by *Sankt Petersborg* hedder *Санкт-Петербург* på russisk, *Saint Petersburg* på engelsk og *Sankti Pétursborg* på islandsk. De italienske byer *Roma*, *Milano* og *Venezia* hedder *Rome*, *Milan* og *Venice* på engelsk og *Róm*, *Mílanó* og *Feneyjar* på islandsk. Somme tider drejer det sig kun om ændret stavemåde (*Mílanó*), mens det oprindelige navn ellers er uændret. På grund af denne variation kan det være en god idé at tage sådanne navne med i tosprogede ordbøger.

3.4. Andre navne, institutioner og akronymer

Der findes også forskellige slags andre navne, f.eks. navne på internationale aftaler (*Schengenaftalen*), koncerner (*Ikea*), registrerede varemærker (*Lego*) og popgrupper (*Oasis*). Man støder sandsynligvis ikke tit på disse navne i ordbøger, og her tages de ikke op til en særskilt behandling.

Internationale institutioner bærer tit navne som er sat sammen af flere ord, og derfor bruges akronymer som forkortelser (*UNICEF*, *NATO*). Når en ordbogsforfatter eller en redaktør skal beslutte sig for om disse navne skal tages med i ordbogen, er der visse ting der skal tages i betragtning. Fra brugerens synspunkt kunne det være praktisk at kunne slå sådanne ord op, ikke mindst for at finde ud af hvad forkortelsen står for. Akronymer er knyttet til et bestemt sprog og er tit helt uigennemsigtige for dem der taler et andet sprog. Nogle af disse institutioner har desuden andre (lokale) navne, noget som er forskelligt efter sprog. Efter at internettet blev almindeligt, er det ofte nemmere at skaffe sig sådanne oplysninger andre steder end i en traditionel ordbog, f.eks. på Wikipedia eller ved almen søgning, f.eks. med søgemaskinen Google.

4. Undersøgelse af fire ordbøger

I dette kapitel undersøges det hvordan proprier behandles i fire ordbøger. Som tidligere nævnt vil følgende ordbøger blive undersøgt: 1. *Den Danske Ordbog* (DDO), 2. *Concise Oxford-Hachette French Dictionary* (COHFD), 3. *English Oxford Living Dictionaries* (EOLD) og 4. den skandinaviske webordbog ISLEX. Tre af disse ordbøger er elektroniske og offentligøres på webben, mens én er trykt, *Concise Oxford-Hachette French Dictionary*. DDO og EOLD er etsprogsordbøger, mens COHFD er en tosprogsordbog, og ISLEX er en flersproget ordbog. Ordbøgernes design og kvalitet vurderes ikke her, hvor der alene bliver set på ordbogens behandling af forskelligt navnestof. I disse betragtninger bliver der ikke set på alle typer navne, idet der især fokuseres på stednavne foruden at i kapitel 4.3 kigges der lidt på navne på popgrupper.

4.1. *Den Danske Ordbog*

Den Danske Ordbog indeholder ifølge oplysninger på ordbogens hjemmeside, knap 100.000 opslagsord (<<http://ordnet.dk/ddo/fakta-om-ddo>>). Det drejer sig derfor om en ret righoldig ordbog. I denne undersøgelse blev nogle proprier af forskellig art slået op: en planet (*Saturn*), et ocean (*Stillehavet*), et kontinent (*Afrika*), en bjergkæde (*Alperne*), en flod (*Amazon*), et land (*Peru*) og navne på tre byer (*Aarhus*, *Helsingør* og *Oslo*). Ingen af disse proprier forekommer i DDO på nær *Alperne* i ordbogsartiklen *alp*. Der synes derfor at være en politik hos DDO's redaktion ikke at medtage proprier i ordbogen.¹ Det fremhæves at når brugeren slår op på et ord der ikke findes i DDO, så bliver han eller hun ført videre ved at der peges på andre ordbøger på samme hjemmeside hvis ordet skulle forekomme der. Hvis man f.eks. slår op på ordet *Peru*, får brugeren denne besked:

1 Lars Trap-Jensen har bekræftet i en samtale med artiklens forfatter at DDO i princippet ikke medtager proprier.

Der er ingen resultater med “Peru” i Den Danske Ordbog. Ordet findes i en anden ordbog.

- Slå “Peru” op i Meyers Fremmedordbog
- Slå “Peru” op i Moths Ordbog

Meyers Fremmedordbog er fra 1924 og *Moths Ordbog* fra omkring 1700, men til trods for ordbøgernes høje alder kan det være interessant for brugeren at lede efter svar på sit spørgsmål der. Alligevel kan man spørge sig om DDO’s stramme princip om ikke at inkludere proprier er den bedste løsning. For nærmere behandling af dette emne henvises der til Trap-Jensen & Lorentzen (2017).

4.2. *Concise Oxford-Hachette French Dictionary*

Næste ordbog er en tosprogsordbog mellem fransk og engelsk: *Concise Oxford-Hachette French Dictionary* (fransk-engelsk og engelsk-fransk). Der blev taget nogle stikprøver fra bogen, hvor der hovedsagelig blev fokuseret på stednavne, først i den engelsk-franske del og siden i den fransk-engelske.

Visse steder i ordbogen kan man finde indrammede felter med specielle oplysninger. I den engelsk-franske del er der bl.a. navne på europæiske floder i en boks som er placeret over opslagsordet *river*. Denne ordbog er trykt, og af den grund er det praktisk at give oplysninger på denne måde. Flodnavnet *Thames* forekommer bl.a. i boksen, men det ord finder man endvidere i den alfabetiske orden i ordbogen.

En søgning på nogle tilfældige proprier: hovedstad, strand, bjergkæde, ø, ocean, planet og endelig en sagnfigur, giver følgende resultater. *Copenhagen* er på sin plads i den engelske del (med den franske oversættelse *Copenhague*); se figur 1. *Riviera* er også et opslagsord med ordforbindelsen *the French ~*, som på fransk bliver forklaret som *la Côte d’Azur*. Bjergkæden *Rocky Mountains* forekommer med den franske ækvivalent *Rocheuses*. Øen *Sardinia* er

på fransk *Sardaigne*, og planeten *Saturn* har ækvivalenten *Saturne*. *Atlantic Ocean* oversættes til *Atlantique*. Navnet på sagnfiguren *Robin Hood* er med som et flerordsopslagsord med den franske udgave *Robin des Bois*.

<p>Copenhagen /,kəʊpən'heɪɡən/ ▶ p. 1276 pr n Copenhague</p> <p>copier /'kɒpiə(r)/ n photocopieuse f</p> <p>co-pilot /,kəʊ'pɪlət/ n copilote mf</p>
--

Figur 1: Ordet *Copenhagen* sammen med udtale og tilsvarende bynavn på fransk, *Copenhague*, i den engelsk-franske del af COHFD. “p. 1276” henviser til en boks med sproglige oplysninger om nogle byer (dog ikke København).

Ved en undersøgelse af ordbogens anden del, den fransk-engelske, hvor der slås op på førnævnte ord i deres franske form, fandtes alle ordene undtagen ét, *Saturne*.

4.3. *English Oxford Living Dictionaries*

En bestemt udgave af den kendte engelske etsprogsordbog, *The Oxford English Dictionary*, er gratis tilgængelig på webben, under titlen *English Oxford Living Dictionaries*.²

EOLD blev undersøgt med henblik på propriernes stilling, herunder forskellige kategorier af egennavne. Kort sagt gav søgningen resultater i næsten alle tilfælde. Der forekom utallige stednavne – samtlige stednavne som blev slået op i denne stikprøve, blev fundet. En søgning på gudenavne og personer fra eventyr og litteratur gav i de fleste tilfælde resultater, og blandt opslagsordene finder

2 Der findes mange udgaver af engelske ordbøger fra Oxford University Press, af mange størrelser og typer, men på hjemmesiden er det meget svært at skaffe sig overblik over hvilket værk det drejer sig om. Det er heller ikke lykkedes at finde statistiske oplysninger om ordbogen som f.eks. antal af opslagsord. Det fremgår dog af websiden at ordbogen opdateres løbende.

man *Donald Duck* og *Robin Hood*. Personnavne ser dog ikke ud til at forekomme medmindre det drejer sig om kendte personer. I de tilfælde er ordbogen encyklopædisk, og her finder man bl.a. en redegørelse for alle tre kendte mænd som bar navnet *Napoleon*. Blandt de stednavne som undersøgelsen omfattede, er *Pacific Ocean* (Stillehavet), *Amazon* (en flod i Sydamerika), *Peru* (navn på et land), *Oslo*, *Aarhus*, *Helsingør* (bynavne), *Alps* (bjergkæde) og *Saturn* (planet m.m.). Alle de ovennævnte ord var opslagsord i EOLD.

Peru

PROPER NOUN

A country in South America on the Pacific coast, traversed throughout its length by the Andes; population 29,547,000 (est. 2009); official languages, Spanish and Quechua; capital, Lima.

Pronunciation:

Peru /pəˈruː/

Figur 2: Landenavnet *Peru* i EOLD på webben.

I ordbogsartiklen om landenavnet *Peru* (se figur 2) gives der forskellige oplysninger, herunder sproglige oplysninger om ordet som sådan, det vil sige ordklasse (‘proper noun’) samt ordets udtale. I midten findes der en encyklopædisk tekst som gør rede for selve fænomenet i højere grad end ordet.

En anden kategori af proprier som forekommer i EOLD, er navne på popgrupper. Denne kategori er dog ikke fuldt dækket (det er vel umuligt), og blandt opslagsordene er der flere gamle kendte grupper end yngre. Blandt de popgrupper som forekommer i EOLD, er *Beatles* og *Beach Boys*, begge flere årtier gamle grupper som har opnået klassikerstatus, i hvert fald den førstnævnte. Flere

opslag viste at følgende grupper også er blandt opslagsordene: *Rolling Stones*, *Pink Floyd*, *U2*, *Abba* og sangerinden *Madonna*. Nogle velkendte grupper fandtes derimod ikke i EOLD, f.eks. *Roxy Music*, *Sex Pistols*, *Duran Duran* og *Muse*. Det er således ikke helt klart hvilke kriterier gælder når navne på musikgrupper bliver gjort til opslagsord i EOLD.

Mange af de oplysninger som der gives om *proprier* i EOLD, bærer i højere grad præg af encyklopædi end traditionel ordbog. Det ser ud til at redaktionen af EOLD har slået to værker, en ordbog og en encyklopædi, sammen i en database som man kan slå op i under overskriften *Dictionary* i menuen på hjemmesiden. Det kan godt være at den traditionelle arbejdsdeling mellem en almenordbog og en encyklopædi ikke længere er til stede i EOLD, og at redaktionen har vurderet det således at det ikke tjente brugerne at holde disse to typer ordbøger adskilte eftersom det drejer sig om elektronisk søgning.

4.4. ISLEX

Flersprogsordbogen ISLEX har islandsk som kildesprog og seks skandinaviske målsprog og indeholder et stort antal stednavne. Af de typer *proprier* som bliver nævnt i kapitel 3, er der alment kun tradition for at tage stednavne med i islandske ordbøger, et-sprogsordbøger såvel som tosprogsordbøger, men ikke andre navne (med undtagelsen ÍO-2007 som tidligere nævnt). En af grundene til stednavnenes tilstedeværelse er at mange internationale stednavne har en særiskandinavisk ortografi, men ellers er uændrede: *Tókýó*, *Kairó*, *Barselóna*, *Búdapest*.³ Nogle bynavne bøjes som islandske ord: *Berlín*, genitiv *Berlínar*. Denne ordbog er bl.a. tiltænkt brugere som ikke har islandsk som modersmål, og det er praktisk for dem at kunne slå disse ord op, noget som man hovedsagelig

3 Bemærk at vokalerne med accent er specielle bogstaver i islandsk og ikke har noget med tryk at gøre.

bruger retskrivningsordbøger til, men som bekendt er alle ordbøger på en eller anden måde retskrivningsordbøger.

Et bestemt særkende ved islandsk er at der i sproget findes mange ældre stednavne som stadig er i brug, dvs. oldnordiske navne som forekommer i middelalderlige tekster (f.eks. de islandske sagaer), og nogle af dem er uden tvivl ældre end bosættelsen af Island i det 9. århundrede. Islandske ordbøger indeholder gerne disse toponymer, herunder ÍO-1983 og ÍO-2007 samt ISLEX, hvor det nutidige navn også fremgår af ordbogsartiklen. Eksempler på dette er de nordiske byer *Þrándheimur* (Trondheim), *Lundur* (Lund), *Uppsálin* (Uppsala), *Hróarskelda* (Roskilde), *Árósar* (Aarhus) mfl.

København indtager en særstilling hvad dette angår, noget som beror på at byen har været tæt forbundet med islændingenenes historie da byen var Islands hovedstad i næsten 500 år, fra det 15. århundrede indtil 1918 da Island blev en suveræn stat. Dette har bevirket at mange steder i København har en islandsk betegnelse blandt islændinge og byen selv kaldes *Kaupmannahöfn*.⁴ I København er der flere berømte bygninger der har fået et islandsk navn: *Kristjánborgarhöll* 'Christiansborg Slot', *Sívaliturn* 'Rundetårn' samt pladserne *Ráðhústorgið* 'Rådhuspladsen' og *Kóngsins Nýjatorg* 'Kongens Nytorv' og gadenavnet *Strikið* 'Strøget'. *Brimarhólmur* er et gammelt islandsk navn på det gamle fængsel Bremerholm, som nævnes i mange islandske dokumenter. Ovennævnte islandske ordformer bruges altid i daglig tale på islandsk, og i nordisk sammenhæng er det faktisk nødvendigt at tage navne af denne type med i ISLEX.

5. Diskussion og konklusion

Af eksemplerne fra ovennævnte ordbøger fremgår det klart at behandling af proprier er meget forskellig i de enkelte værker. En

⁴ Som tidligere nævnt har byen faktisk et specielt navn på flere sprog.

af ordbøgerne har et stort antal navne som opslagsord (EOLD), og en anden medtager stort set ingen navne (DDO). I de værker som overhovedet indeholder propriier, er der forskellige grunde for valget af dem, og denne type ordforråd er afhængig af værkernes redaktionelle politik, og der findes som bekendt mange muligheder for valg af lemmaer i en ordbog.

Der kan være forskellige principper for valg af propriier i et-sprogs- og tosprogsordbøger, og der kan desuden gælde forskellige principper for behandling af propriier for hver type for sig. I en et-sprogsordbog finder man f.eks. hovedsagelig navnenes skrivemåde, udtale og bøjning, og i visse tilfælde lidt mere. En anden mulighed er at give en encyklopædisk forklaring som man gør i webudgaven af EOLD:

Cinderella 1. A girl in various traditional European fairy tales. In the version by Charles Perrault she is exploited as a servant by her family but enabled by a fairy godmother to attend a royal ball. She meets and captivates Prince Charming but has to flee at midnight ...

Så righoldige oplysninger falder dog oftest uden for en traditionel etsprogsordbogs sfære.

I en tosprogsordbog kan grunden til at et navn er taget med som opslagsord, derimod være at ordet ser anderledes ud på målsproget end på kildesproget, og man nøjes tit med kun at give navnets ækvivalent samt grammatiske oplysninger, på samme måde som ved det almene ordforråd, jf. COHFD:

Cinderella *pr n* Cendrillon

Oplysninger som der gives om Askepot (Cinderella) i EOLD, er i overensstemmelse med traditionen i encyklopædiske værker i højere grad end i almenordbøger, men når værket findes på webben,

er det enklere at overskride gamle skel, og måske er der ingen god grund til at holde fast i den gamle opdeling i henholdsvis ordbog og encyklopædi.

Bortset fra landenavnene har mange steder, ikke mindst historiske byer, deres eget navn på forskellige sprog. I kapitel 3.3 blev der nævnt tre italienske byer, *Roma*, *Milano* og *Venezia*, som alle har deres eget navn på engelsk: *Rome*, *Milan* og *Venice*. I tilfælde af den slags variation kan et proprium blive kandidat til opslagsord, hvad enten det drejer sig om en etsprogsordbog (for at give oplysninger om navnet på originalsproget) eller en tosprogsordbog (for at give oplysninger om ækvivalenten på målsproget).

Der er en lang tradition i Europa for at tilpasse navne på kongelige personer til de forskellige sprog. Hvad angår disse navne, er det dog ikke åbenlyst at de skal tages med i en ordbogs lemmaliste; der findes endda mange dronninger og konger som har båret det samme navn: på islandsk *Margrét* (Margrethe), *Kristján* (Christian), *Friðrik* (Frederik), *Ólafur* (Olav), *Haraldur* (Harald), *Karl Gústaf* (Carl Gustaf). Disse personer kræver derfor i højere grad en encyklopædisk behandling.

Det ser ud til at leksikografien undergår store ændringer i disse år. Databaser og webben bevirker at det nu er realistisk at opbygge flersprogede ordbøger (ISLEX), og desuden at sammenkæde informationer fra forskellige kilder som man gør i EOLD. Når man arbejder på en ordbog, må man altid have i tankerne hvor stort og omfattende værket skal være, og om det er passende at tage andet materiale med i den end "almindelige ord", f.eks. forskellige navnelister. Ordbogsprojekter er desuden tit knyttet til sprogteknologiske projekter, eftersom ordbøger indholder et stort ordforråd og andre sproglige oplysninger som er fremstillet på en formel og standardiseret måde. Navne er desuden en central størrelse i ordforrådet, og af den grund må man ikke glemme at regne med dem ved udarbejdelsen af ordbøger.

Litteratur

Ordbøger

COHFD (2004) = *Concise Oxford-Hachette French Dictionary: French-English, English-French. Le Dictionnaire Hachette-Oxford Concise: français-anglais, anglais-français*. Editors: Marie-Hélène Corréard & Valerie Grund. Third edition edited by Jean-Benoit Ormal-Grenon & Natalie Pomier. Hachette Livre and Oxford University Press.

DDO = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <<http://ordnet.dk/ddo/>> (august 2017).

EOLD = *English Oxford Living Dictionaries*. Oxford: Oxford University Press. <<https://en.oxforddictionaries.com/>> (august 2017).

ISLEX = *ISLEX-ordbogen*. Hovedredaktør: Þórdís Úlfarsdóttir. Reykjavík: Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. <<http://islex.is/>> (august 2017).

ÍO-1983 = *Íslensk orðabók*. 2. udgave. Redaktør: Árni Böðvarsson. Reykjavík: Menningarsjóður.

ÍO-2007 = *Íslensk orðabók*. 4. udgave. Redaktør: Mörður Árnason. Reykjavík: Edda.

Meyer, Ludvig Beatus (8. udgave 1924): *Meyers Fremmedordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <<http://meyersfremmedordbog.dk>> (august 2017).

Moth, Matthias: *Moths Ordbog*. Håndskriftmateriale omkring 1700. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <<http://mothsordbog.dk/>> (august 2017).

Wikipedia. <<https://www.wikipedia.org/>> (august 2017).

Anden litteratur

- Atkins, B.T. Sue & Michael Rundell (2008): *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Farø, Ken (2005): Fiktionymmer i bilingval leksikografi. I: *Nordiske studiar i leksikografi* 7. Oslo, 120-132.
- Hartmann, R.R.K. (ed.) (2004): *Lexicography. Critical Concepts I-III*. London & New York: Routledge.
- Kvaran, Guðrún (2005): En islandsk ensproget ordbog. I: *Nordiske studiar i leksikografi* 7. Oslo, 237-243.
- Kvaran, Guðrún & Sigurður Jónsson (1993): *Nöfn Íslendinga*. Reykjavík, Mál og menning/Heimskringla.
- Landau, Sidney I. (2001): *The Art and Craft of Lexicography*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pind, Jörgen, et al. (1991): *Íslensk orðtíðnibók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Trap-Jensen, Lars & Henrik Lorentzen (2017): Navnestof i ordbøger – nye tider, nye måder. I: *LexicoNordica* 24 (dette bind).

Þórdís Úlfarsdóttir
hovedredaktør
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Árnagarður v/ Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
thordis.ulfarsdottir@arnastofnun.is

IKKE-TEMATISKE BIDRAG

Valens- eller konstruktionsuppgifter: redovisningar av aspektuella konstruk- tioner i några svenska ordböcker och i en dansk

Kristian Blensenius

This article studies how Swedish aspectual constructions are represented in two dictionaries (*Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademin* and *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*). Representations of Danish counterparts in *Den Danske Ordbog* are also examined. Aspectual constructions are sometimes difficult to fit into valency patterns, which is why the study focuses on valency, or constructional, information. The study shows that the studied dictionaries differ a good deal in terms of how they treat aspectual constructions. It is proposed that aspectual constructions could benefit from also being described at the constructional level.

1. Introduktion

Ordböckers hantering av partiellt schematiska ordförbindelser, motsvarande Farø & Lorentzens (2009) *fraseokabeloner*, har rönt viss uppmärksamhet under senare tid. Studier som ansluter till ämnet inkluderar bl.a. Martola (2008), som undersöker hur väl verbkonstruktioner med *åt* (bl.a. som partikelförbindelser) täcks av ordböcker, och Malmgren & Toporowska Gronostaj (2009), som undersöker hur tillgängliga och konsekventa valensupplysningar är. En av de senaste undersökningarna genomförs av Lyngfelt & Sköldberg (2013), som studerar tre konstruktioner av olika schematicitetsgrad där funktion inte restlöst låter sig härledas ur de ingående orden eller ur den syntaktiska strukturen.

Även föreliggande studie har som syfte att undersöka hur någ-

ra ordböcker (se avsnitt 4) redovisar en speciell typ av partiellt schematiska ordförbindelser, som mig veterligt inte har undersökts i lexikografiska sammanhang tidigare:

- pseudosamordning med positionsverben *sitta*, *stå* eller *ligga*, {*sitta/stå/ligga*} + *och* + VERB, t.ex. *De sitter och läser*
- *hålla på*-konstruktion, *hålla på* + {*att/och*} + VERB, t.ex. *De håller på {att läsa/och läser}*.

Det som särskilt utmärker dessa konstruktioner (se avsnitt 3.1), som jag hädanefter kallar dem, är dels att de uttrycker eller antas uttrycka en grammatisk betydelse, imperfektiv eller progressiv aspekt, dels att deras syntaktiska (och därmed valensrelaterade) status inte är självklar.

Konstruktionerna torde vara förhållandevis utmanande för ordboksformatet, som har sin utgångspunkt i det enskilda ordet. De innehåller fler än ett innehållsord och har därtill betydelser som i flera fall kan tyckas höra hemma i ordkombinationen snarare än i det enskilda lemmat. Fler motiveringar till valet av just dessa konstruktioner ges i avsnitt 3.

I avsnitt 2 nedan ges först en genomgång av begreppet valens, och därefter presenteras de konstruktioner som studeras och det ordboksmaterial som de studeras i (avsnitt 3 respektive 4). Därpå redovisas och diskuteras resultaten av studien i avsnitt 5 respektive 6.

2. Valens- och konstruktionsuppgifter i ordböcker

Eftersom de aktuella konstruktionerna är partiellt schematiska, kan man förvänta sig att hitta dem i ordboksartikelns avsnitt med syntagmatiska uppgifter (Bergenholtz et al. 1997:246, Svensén

2004:10), dvs. i den del som innehåller uppgifter om hur lemmat uppträder i kombination med andra ord. Svensén (2004:10) anger några typer av syntagmatisk information, bl.a. *konstruktionssätt*, med den alternativa benämningen *syntaktisk valens*. Med hjälp av denna information får ordboksanvändaren uppgifter om med vilka typer av satsdelar lemmat samspelar. Likställandet av konstruktionssätt med syntaktisk valens är i linje med termernas användning i internationell lexikografisk litteratur, t.ex. Atkins & Rundell (2008:219). Här anges att konstruktionsuppgiften ”depends directly upon what is considered to be the headword’s ’syntactic valency’”.

Vad avses då med valens? Denna fråga lämnas ofta mer eller mindre obesvarad i ordböckerna. I *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (SO, del 1, s. VI) likställs t.ex. valens med konstruktionsuppgifterna, men vad som menas med konstruktion är inte helt klarlagt. I lexikografisk litteratur varierar det en del vad som avses med valens, men inte sällan har det med t.ex. objekt till verb att göra. Bergenholtz et al. (1997:246) talar t.ex. om valens som något som först och främst har att göra med vilka komplement som är syntaktiskt knutna till ett ord. I Atkins & Rundell (2008:219f.) är *syntactic valency* å ena sidan beskrivet som generella ordmönster: ”all the constructions which a speaker of the language must know in order to use the word flexibly and fluently”. Å andra sidan visar de givna exemplen i Atkins & Rundell (2008:220) att det i fråga om verb främst är transitivitet som berörs.

För svenskans del har valensen beskrivits ingående av Malmgren (1994:74–84) och Toporowska Gronostaj (1996). Malmgren beskriver de obligatoriska och frivilliga fyllnadsbestämningar som omger ett ord, t.ex. *sin bror* i *likna sin bror* respektive *middag* i *äta (middag)*. Dessa bestämningar omfattas alltså av huvudordets, i detta fall verbets, valens och utgör typiskt objekt.

Svenska Akademiens grammatik (SAG) sammanfattar ganska väl vad många tidigare studier verkar vara överens om:

Ett ords syntaktiska valens innebär att ordet har krav på sina bestämningars kategoritillhörighet och lexikala identitet. Ett verbs syntaktiska valens avgör t.ex. vilka led som kan eller skall vara bundna bestämningar, om de skall utgöras av nominala led, prepositionsfraser, adjektivfraser etc. (SAG 1:51f.)

Huvudordet i en fras har alltså vissa krav på sina bestämningar. Bestämningarna är i sin tur *underordnade* led i förhållande till huvudordet (SAG 1:50), eftersom huvudordet avgör hur bestämningarna ska se ut i fråga om syntaktisk kategori och böjningsformer. Underordnade led till verbet är således t.ex. objekt, bundna (subjekts)predikativ och bundna adverbial, och ett typiskt valensmönster är då <verb + objekt>.

3. Aspektuella konstruktioner

De konstruktioner som undersöks i denna artikel väljer jag att kalla aspektuella eftersom de i litteraturen oftast har betraktats som konstruktioner som uttrycker aspektuella förhållanden (för en litteraturgenomgång, se Blensenius 2015, study II och III). Jag ger först en översiktlig karakteristik och sedan går jag igenom konstruktionerna ur ett ordboksperspektiv.

3.1. Kort om de aspektuella konstruktionerna

Den ena typen av aspektuella konstruktioner är pseudosamordning, som finns i en rad varianter. Bl.a. förekommer den med *gå* och *ta* som första samordningsled, t.ex. *gå och handla* respektive *ta och sätta igång*. Samtliga pseudosamordningar delar vissa syntaktiska drag, exempelvis att första och andra samordningsledet inte

kan byta plats (t.ex. *Jag tar och sätter igång nu* men inte ?*Jag sätter igång och tar nu*).

Här ska vi fokusera på varianten med positionsverb, som har verben *sitta*, *stå* eller *ligga* som första led samt ett *och* följt av en verbfras med ett verb som normalt har samma tempusböjning som det första verbet. Pseudosamordning med positionsverb har som sagt betraktats som konstruktioner som uttrycker aspektuella förhållanden, närmare bestämt progressivitet. Blensenius (2015) redovisar emellertid också pseudosamordningar med positionsverb som knappast markerar temporal betydelse alls, utan snarare meddelar talarattityd, t.ex. *Han sitter och tappar en cigarett på min dyra matta!*

Den andra typen är konstruktion med *hålla* på, som har två lexikalt specifika led, *hålla* och *på*, som i standardspråket följs av antingen *att* + verb i infinitiv eller *och* + verb med samma tempusböjning som *hålla*. Det senare fallet kan också klassificeras som pseudosamordning (t.ex. SAG 4:906). Blensenius (2015) konstaterar att varianten med infinitivverb i andra ledet, *hålla på att* + INF, verkar vara en progressiv konstruktion i traditionell bemärkelse, medan *hålla på och* beroende på andraverb uttrycker 'vara sys-selsatt' eller en sorts frekventativ betydelse beroende på verbet i andraledet (t.ex. *hålla på och tjata* 'tjata och tjata'). Bara *hålla på att*-varianten kan ha 'vara nära att'-betydelse, som i *Jag höll på att trilla av stolen* 'Jag var nära att trilla av stolen'.

3.2. De aspektuella konstruktionerna i ordbokssammanhang

Aspektuella konstruktioner är intressanta i ordbokssammanhang på åtminstone fyra sätt:

För det första är aspekt och därmed relaterade begrepp (t.ex. aktionsart) ett av de områden där språk som svenska antas skilja

sig från många andra språk (jfr Pettersson 1976). Svenska anses t.ex. av vissa inte ha någon aspekt, eller i alla fall sakna systematiskt uttryck för den.¹ Därför kan konstruktionsuppgifter för vissa trots allt aspektuella uttryck vara av intresse för (avancerade) inlärare av svenska.

För det andra verkar den aspektuella konstruktionens betydelse ofta vara avhängig av verbkombinationen snarare än av det enskilda verbet. Exempelvis har pseudosamordning med *sitta* knappast samma grammatiska betydelse i *Hon satt och läste* och *Han sitter och tappar en cigarett på min dyra matta!*

För det tredje förefaller aspektuella konstruktioner ”köra över” verbvalensen i en del fall, framför allt vad gäller positionsverb som *sitta* i pseudosamordningar som *sitta och läsa*. Just positionsverb kan typiskt inte stå självständigt, absolut, utanför pseudosamordning. Normalt krävs ett adverbial av något slag, t.ex. *Hon sitter {i soffan/?Ø}*. I pseudosamordning krävs dock inte adverbialet efter positions verbet: *Hon sitter {i soffan/Ø} och läser*. Frågan är då om det andra samordningsledet då skulle vara en bunden, underordnad, bestämning till *sitta*. Samordningsled brukar ju inte vara underordnade utan just samordnade.

För det fjärde är aspektuella konstruktioner ofta svårklassificerade med avseende på vad som är huvudord och vad som är bestämning, eftersom relationen mellan det första och det andra verbledet ofta är ospecificerad eller beroende på teoretiska antaganden om underliggande över- och underordning. Vad är till exempel huvudord i pseudosamordningar som *sitta och äta* och *hålla på* och-konstruktioner som *hålla på och tjata*? Och vad är *och* i dessa konstruktioner – är det en additiv konjunktion eller är det egentligen något annat? Ett antal studier har bl.a. undersökt den syntaktiska relationen mellan leden i pseudosamordningar och funnit att pseudosamordningar kan vara såväl samordningar (t.ex.

1 Ett syntaktiskt exempel i artikeln *aspekt* i SO illustrerar förhållandet påfallande väl: ”aspekt förekommer i slaviska språk men egentligen inte i svenska”.

Josefsson 1991) som underordnande strukturer där finitheten på det andra verbet är en semantiskt tom kopia av det första verbets böjningsform (t.ex. Wiklund 2007). Om pseudosamordningar är underordnande konstruktioner, så är de i likhet med typiska valensstrukturer som <verb + objekt> relevanta i valensfältet i ordboken eftersom de då utgör *en* fraseologisk struktur: en verbfras bestående av huvudordet, verbet, och dess bundna bestämning. Om pseudosamordning är mer samordnande, kan de emellertid kanske placeras i samma klass som ordinära verbsamordningar, t.ex. *sjunga och diska*. Den sistnämnda, sidordnande, typen skulle väl knappast föräras konstruktionsuppgift, men man bör därför inte kasta ut barnet med badvattnet. Typen *stå och diska* har inte sällan en extra betydelse som *sjunga och diska* inte har, och det vore en förlust att inte redovisa skillnaden i ordboken.

4. Ordböckerna

Eftersom det är partiellt schematiska konstruktioner som är i fokus här, är undersökningen begränsad till ordböcker med explicita formaliserade konstruktionsuppgifter (alternativt valensuppgifter).

Jag undersöker två svenska ordböcker: *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009), med ett omfång av ca 65 000 lemman, och *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser* (2003, SSB), som innehåller ca 20 000 lemman. Jag inkluderar även som jämförelsematerial *Den Danske Ordbog* (2003–2005, DDO) med ca 62 000 lemman, då denna har angivits ha särskilt rik valensinformation (Malmgren & Toporowska Gronostaj 2009:189, se även Lorentzen & Trap-Jensen 2005 för en genomgång av grammatisk information i DDO).²

2 Även i danskan förekommer pseudosamordningar med positionsverb, medan *hålla på*-konstruktion inte har någon direkt motsvarighet (se t.ex. Ebert 2000:607).

SO är en definitionsordbok för reception och produktion för förstaspråkstalare och avancerade inlärare av svenska. Den som söker flerordsuttryck i denna ordbok kan leta i ett antal informationskategorier, bl.a. i kategorin för språkliga exempel, som i artikeln för verbet *tala*: *tala högt*; *tala tyst*; *tala tydligt* osv. Vidare kan användaren i idiomkategorin (på sublemmanivå) finna uttryck som *tala klarspråk* och *tala ur skägget*. Den huvudsakliga kategorin för den som är ute efter partiellt schematiska konstruktioner torde dock vara fältet med valens- eller konstruktionsuppgifter. Konstruktionsuppgifternas förekomst motiveras av att ordboken förutom stavning, betydelse etc. även vill ge information om sådant som ”Heter det *en aspekt på något* eller *en aspekt av något?*” (SO, s. 1x). Konstruktionsuppgifter ges för alla verb och innehåller bl.a. information av följande typ:

om verb är intransitiva eller transitiva (jfr *ligga* och *lägga*), vilka typer av objekt transitiva verb konstrueras med (jfr *undervisa* och *dressera*, med enbart personobjekt i det första fallet), eller vilka prepositioner som hör till olika verb, adjektiv och substantiv. (SO, s. xviii)

Vidare specificeras om verbet tar t.ex. infinitivfras, eventuellt inledd med preposition, som i fallet *upphöra*, *upphöra (med ngt/att+v)*, *upphöra (att+v)*.

Konstruktionsordboken SSB, avsedd för reception och produktion, innehåller etablerade ”konstruktioner och fraser” (s. 10). Med *konstruktion* avses ”grammatisk konstruktion”, som motsvarar partiellt schematiska konstruktioner som *kasta ngt*. Med *fras* avses konkreta, ifyllda mönster, t.ex. *kasta boll*. Fraser inkluderar här även underkategorierna idiom och s.k. pragmatiska fraser (bl.a. klichéartade fraser som *det är inte mitt jobb*).

SSB:s perspektiv sticker ut i ordbokssammanhanget: SSB ska inte utgå från det enskilda ordet utan från flera ord i kombination (även om konstruktionerna och fraserna behandlas under bestämda uppslagsord). Det är inte det enskilda ordet som ska ges definition, utan konstruktionerna och fraserna (s. 25). Termen *valens* används (alltså) inte, men begreppet skymtas ändå i formuleringar som att grammatiska konstruktioner anger ”möjligheten att foga objekt till verbet eller använda verbet ensamt” (s. 19). De formaliserade konstruktionsuppgifterna är enklare än i SO men inkluderar även subjektet; välkända proformer som *ngn* och *ngt* används för subjekt och objekt, och för t.ex. rumsadverbial används *ngnstans*. Den stora mängden autentiska exempel i SSB är tänkta att komplettera konstruktionerna och fraserna.

DDO, slutligen, är en definitionsordbok för modern danska. Varje ordboksartikel innehåller ett antal informationsfält, både formaliserade konstruktionsuppgifter och konkretiseringar av dem i form av exempel. I DDO (del 1, 2003, s. 38) meddelas att de formaliserade konstruktionsuppgifterna är ”skabeloner eller mønstre der kan udfyldes med konkrete ord” som anger ”hvordan opslagsordet kan bygges sammen med andre ord (eller orddele) til almindelige grammatiske konstruktioner”. Formalismen (som i denna studie hämtas ur online-utgåvan) liknar de tidigare redovisade ordböckernas på många sätt: för verbet *købe* anges t.ex. NOGEN køber NOGET/NOGEN (af NOGEN) (for NOGET).

5. Resultat

Redovisningen av de aspektuella konstruktionerna i ordböckerna presenteras här i två avdelningar: 5.1 om pseudosamordningar med positionsverb och 5.2 om *hålla på*-konstruktioner.

5.1. Pseudosamordningar med positionsverb

5.1.1. SO

Uppgifter om flerordsuttryck i SO, liksom i ordböcker i allmänhet, bygger på att användare vet vilket huvudord den vill ha valensuppgifter för. För pseudosamordningar förefaller det rimligt att söka på positions verbet eftersom detta är lexikalt specifikt.

Det finns dock ett fixerat ord till, *och*, och en blick i artikeln för ordet ger betydelsen yansen 'äv. försvagat för att ange pågående förlopp (i vissa uttryck)'. Denna betydelse ska, något överraskande, visa sig vara den mest precisa beskrivningen av pseudosamordning med positionsverb i SO. Till betydelsebeskrivningen kommer inga konstruktionsuppgifter men väl fyra språkexempel, varav tre är med positionsverb: *sitta och läsa, ligga och sova och stå och hänga i gathörnen* (det fjärde är en pseudosamordning med rörelseverb: *gå omkring och fåna sig*).

Under *sitta* med huvudbetydelsen 'vila med sätet mot underlaget och ryggen upprätt' finner vi mest implicita konstruktionsuppgifter i exempel, *hunden satt bunden och väntade*, men det framgår inte om pseudosamordningen betyder något mer än kroppspositionen, t.ex. att en viss temporal tolkning är möjlig. Därtill förekommer ett led, *bunden*, mellan det första verbet och konjunktionen, vilket gör pseudosamordningen svårare att urskilja. I konstruktionsuppgiften anges *sitta (ngnstans)*, vilket förutsätter en analys av pseudosamordningar som *sitta och äta* som samordningar av två lexikalt likvärdiga verb, vilket de inte alltid är: i det aktuella fallet är t.ex. positionsverbets lexikala betydelse nedtonad till förmån för det andra verbets.

Pseudosamordning med *stå* sorteras in under verbet *stå* med huvudbetydelsen 'ha upprätt kroppsställning med fötterna mot underlaget utan att förflytta sig'. Inte heller här finner vi konstruktionsuppgifter för pseudosamordning, utan istället ges två exempel under betydelsen yansen 'äv. med mindre tonvikt på kropps-

ställningen (vanligen obetonat): *stå och vänta på bussen* och *hon står i köket och bakar*. Före dessa två förekommer emellertid ett annat exempel, *stå i duschen*, som inte är en pseudosamordning. Även idiomat *stå och stampa i farstun* ges. Vanliga satser med subjektsreferent utan kroppshållning, t.ex. *böckerna står och samlar damm*, finner alltså inte sin plats i artikeln. Exempelen illustrerar visserligen pseudosamordning rätt väl, men det är som synes inte bara pseudosamordning som illustreras.

I artikeln med *ligga* finns inga uppgifter om pseudosamordning, inte heller i exemplen. Exempel kan man visserligen finna om man råkar slå upp ett tänkbart andraverb som *slappa*. I artikeln för detta verb ges exemplet *det var skönt att ligga och slappa efter en lång arbetsdag*. Detta är förvisso till föga hjälp för användaren, särskilt som konstruktionsuppgiften bara anger att *slappa* står utan andra (valensbundna) led.

5.1.2. SSB

I SSB framgår inte uttryckligen vilket ord man ska söka på för att finna en pseudosamordning, men jag utgår liksom i SO från de lexikalt specifika leden.

Artikeln om *och* ger här ingen information alls om pseudosamordning. I artikeln om *sitta* med delbetydelsen 'befinna sig i sittande läge, om kroppslig position' återfinns inte heller några pseudosamordningar i avsnittet för grammatiska konstruktioner. Istället redovisas pseudosamordning i avdelningen för "konkreta fraser". Här räknas sex sådana fraser upp, såväl den partiellt schematiska *sitta och göra ngt* (med exemplet *han satt och skalade potatis för middagen*) som de fastare *sitta och glo*, *sitta och läsa* och *sitta och prata*.³ Varför just dessa fraser redovisas framgår inte, och det framgår inte (mer än i nämnda betydelseangivelse för *sitta*) vad konstruktionerna kan betyda. Pseudosamordning med *stå* och *lig-*

3 Mindre stil, som illustreras av *göra ngt* i *sitta och göra ngt*, anger enligt SSB (s. 19) "komplement till en konstruktion".

ga hanteras på ungefär samma sätt: under *stå* 'befinna sig i upprätt läge, om kroppslig position' redovisas pseudosamordning i fem konkreta fraser, bl.a. *stå och frysa*, dock tillsammans med konkreta fraser av annan typ, t.ex. *stå stadigt*. På liknande sätt redovisas tre konkreta fraser med pseudosamordning under *ligga* med betydelsen 'befinna sig i horisontalläge'.

Pseudosamordningarna går nu att finna på fler ställen i ord-boken; liksom i SO kan man t.ex. råka finna exempel med dem insprängda i artiklar för potentiella andraverb i pseudosamordningen. Artikeln om verbet *sova* 'befinna sig i sömn' inkluderar t.ex. både den konkreta frasen *sitta och sova* och den likaledes konkreta frasen *ligga och sova*. Men om dessa fraser betyder något annat, eller mer, än det enskilda verbet *sova* framgår inte.

5.1.3. DDO

DDO har en till synes välutvecklad apparat för angivelse av pseudosamordningens, eller rättare sagt de ingående ledens, betydelse och konstruktion. För pseudosamordningar med *sidde* 'sitta' kan användaren gå till delbetydelsen för just *sidde* 'bruges for at angive at en bestemt tilstand eller handling (som udtrykkes af et andet verbum) er vedvarende, er ved at foregå eller foregår over længere tid'. Här redovisas också det grammatiska mönstret "NOGEN sidder og +VERBUM (i samme tid som *sidde*)", tillsammans med exempel som *sidde og snakke*.

De andra positionsverben hanteras på ett närmast identiskt sätt: verbet *stå* i relevant delbetydelse definieras på exakt samma sätt som *sidde*: 'bruges for at angive at en bestemt tilstand eller handling (som udtrykkes af et andet verbum) er vedvarende, er ved at foregå eller foregår over længere tid'. Konstruktionsuppgifterna är också lika: "NOGEN står og +VERBUM (i samme tid som *stå*)". Verbet *ligge* hanteras på likartat sätt.

Under 'och' (*og*) i delbetydelsen 'bruges som forbindelse mellem to verber for at angive en uafsluttet eller igangværende aktivi-

tet' finner vi ingen grammatisk konstruktionsuppgift, men väl två exempel på pseudosamordning med positionsverb: *stå* og *glo*, *sidde* og *lytte*.

5.2. *Hålla på*-konstruktioner

5.2.1. SO

SO behandlar konstruktion med *hålla på* under partikelverbet *hålla på*. Vi finner ingen information under infinitivmärket *att*. Här redovisas inte typen *hålla på och*, utan endast konstruktion med infinitiv, *hålla på (med) att*, samt absolut användning (t.ex. *hur länge håller filmen på?*). I huvudbetydelsen 'just vara sysselsatt' ges exempel som *han höll på med att baka när hon kom hem*, tillsammans med underbetydelsen 'vara i färd med' och konstruktionsuppgiften *hålla på med ngt* el. *att+v, hålla på att+v*. Huvudbetydelsen 'nätt och jämnt undgå' (t.ex. *hon höll på att ramla*) med betydelsetillägget 'ibl. äv. vara nära att uppnå något e.d.' tar inte prepositionen *med* och får således konstruktionsuppgiften *hålla på att+v*.

5.2.2. SSB

SSB har ganska omfattande beskrivningar av *hålla på*-konstruktioner, och därtill tas både *hålla på att* och *hålla på och* upp. Under partikelverbet *hålla på* med betydelsen 'vara sysselsatt' finner vi de grammatiska konstruktionerna *hålla på att göra ngt* och *hålla på och göra ngt*, med exempel som *han höll på att stryka när telefonen ringde*. Men artikeln är alls inte bara en samlingsplats för *hålla på att/och*, eftersom vi här även finner grammatiska konstruktioner som *hålla på med ngt* och *hålla på med att göra ngt*.

I betydelsen 'vara sysselsatt' ligger som en betydelsenyans 'när ngt är i färd med att hända' med den grammatiska konstruktionen *ngt håller på att ske* el. göras och exemplet *landskapet håller på att förändras*. Denna betydelsenyans gränsar till den andra delbety-

delsen av *hålla på*, 'vara nära att' (gissningsvis avses något som sker gradvis i det förra fallet och mer momentant i det senare), även denna med grammatisk konstruktion *hålla på att göra ngt* och exempel som *hon höll nästan på att drunkna när någon plötsligt fick se henne*.

5.2.3. DDO

Danskan använder inte 'hålla på'-uttryck i den betydelse som är i förgrunden i denna artikel. Vad jag kan se beskrivs närliggande uttryck som *lige ved at*, men inte t.ex. *være ved at* (se t.ex. Ebert 2000).

6. Avslutande diskussion

Utifrån resultaten i kapitel 5 ges här en avslutande diskussion.

6.1. Pseudosamordningar med positionsverb

Två saker utmärker SO och SSB i fråga om pseudosamordningar med positionsverb:

För det första ges inga explicita konstruktionsuppgifter, utan användaren får implicit konstruktionsinformation i form av exempel. Även om exemplen förtjänstfullt illustrerar användningen i de fall jag har sett, är syntaktiska exempel inte att betrakta som fullvärdig grammatisk information när de inte innehåller någon grammatisk metatext som anger om de exemplifierar några generella språkliga mönster. Hur användaren ska uppfatta exemplen är alltså oklart.

Observera i sammanhanget att konstruktionsfältet i SO i minst två andra fall faktiskt inkluderar pseudosamordning, nämligen i artiklarna för *gå* respektive *ta*. Konstruktionsuppgifterna för *gå* i betydelse 7 'företa sig' med betydelsenyansen 'ä.v. försvagat, ibl.

anv. som rent utfyllnadsord' (som i *han har gått och gift sig*) anges bl.a. vara *gå (och+v)*. För *ta* i betydelse 16 'gripa sig an' (där andra samordningsledet är obligatoriskt, t.ex. *ta och hämta tidningen är du snäll!*) anges *ta och+v*. Det är här frågan om mer ogenomskinliga varianter, bl.a. typen *gå och gifta sig*, dvs. med "överraskningsbetydelse" (Wiklund 2009, Josefsson 2014). Däremot ges inga konstruktionsuppgifter för den mindre spektakulära 'gå iväg'-typen *gå och handla* eller 'gå omkring'-typen *gå (runt) och oroa sig*. Detta, dvs. att favorisera spektakulära ordförbindelser, ligger i linje med vad Farø & Lorentzen (2009:89) finner i danska ordböcker.

Den andra saken som utmärker SO och SSB i fråga om pseudosamordningar med positionsverb är att ingen anpassad betydelseangivelse ges för det positionsverb som ingår i pseudosamordning. Detta kan i princip leda användaren av SO att anta att t.ex. *stå och vänta på bussen* enbart betyder 'ha upprätt kroppsställning med fötterna mot underlaget utan att förflytta sig' + 'vänta på bussen'. Denna betydelse är visserligen alls inte felaktig, men den saknar den grammatiska betydelse som nu, överraskande, står att finna under *och*, dvs. att konstruktionen anger en sorts pågående förlopp.

För SSB:s del är det överraskande att det inte någonstans står att finna vad pseudosamordning med positionsverb betyder, med tanke på att det är just konstruktioner och fraser som enligt inledningstexten ska definieras här. Användare får liksom med SO addera positionsverbets betydelse till det andra verblekets, vilket ger en alltför grov bild av konstruktionsbetydelsen.

DDO redovisar pseudosamordning med positionsverb på ett förhållandevis utförligt sätt. Framför allt ges en betydelse av positions verbet som är anpassad efter konstruktionens betydelse. Från ett svenskt perspektiv kan man dock tycka att det borde vara någon skillnad i konkret positionsbetydelse mellan de tre positionsverben även i danska pseudosamordningar (nu behandlar ju definitionerna av de aktuella delbetydelsena inte position alls).

6.2. *Hålla på*-konstruktioner

Konstruktioner med *hålla på* redovisas i de svenska ordböckerna överlag på ett mer uttömmande och konstruktionsnära sätt än pseudosamordningar med positionsverb. För SO:s del kunde man dock önska att varianten *hålla på och* inkluderades och gavs valensuppgift. Det kan visserligen tyckas tveksamt att ta med en pseudosamordning som *hålla på och+v* i konstruktionsuppgifter som kanske främst är inriktade på valens, för hur ska kategorisera det andra samordningsledet (jfr avsnitt 3.2)? Är det, ytstrukturen till trots, en bestämning till positions verbet? Samtidigt redovisas ju, som nämnts, *vissa* typer av pseudosamordningar med konstruktionsuppgifter, så någon inkonsekvens skulle det inte vara fråga om.

6.3. Slutkommentar

Redovisningen av aspektuella konstruktioner är i vissa delar ojämn i de svenska ordböckerna i undersökningen. Ofta saknas adekvata beskrivningar av konstruktionernas betydelse. Vidare finner man ibland konstruktionsbetydelsen på oväntade ställen (t.ex. under *och*) och formaliserade konstruktionsuppgifter saknas. I samtliga fall missas också ”attitydbetydelsen” som ofta samförekommer med pseudosamordning, t.ex. i *Han sitter och tappar en cigarett på min dyra matta!* I DDO är redovisningen av pseudosamordningarna mer enhetlig, och konstruktionsuppgifter ges genomgående.

Att det finns brister av olika slag på det område som studeras i denna artikel är väl inte särskilt oväntat. Det går dock inte nödvändigtvis att avhjälpa bristerna genom att bara fylla på med fler valensmönster på lemmanivå. Det blir, som Lyngfelt (2008) noterar, en börda för lexikonet att lägga på flera valensmönster, men det är också svårt att komma ifrån att pseudosamordningar och *hålla på*-konstruktioner inte alltid enbart verkar styras av en-

skilda ord utan av konstruktionen i sin helhet. Exempelvis synes konstruktionsmönstret hos *sitta* ändras i pseudosamordning (se avsnitt 3.2), och i *hålla på*-konstruktion ges konstruktionens betydelse rimligen i kombination mellan det första och det andra verbledet. Betydelseskilnaden mellan *Hon höll på att läsa* och *Hon höll på att trilla av stolen* är inte uppenbart knuten till ett speciellt *hålla på*-lemma eller en speciell *hålla på*-betydelse; i detta fall är det rimligt att tänka sig att betydelserna samvarierar med betydelsen av det andra ledet: i det förra fallet uttrycks processen 'läsa', i det senare fallet punkthändelsen 'trilla av stolen'.

En utväg för lexikografen kan vara att komplettera valenskonceptet med ett perspektiv på konstruktionsuppgifter som konstruktionschabloner som är förankrade i vissa lexikala uttryck (jfr Lyngfelt & Sköldberg 2013). Schabloner kan fyllas med ord, oavsett om orden kan beskrivas som valensbundna till uppslagsordet eller inte. Redovisningen av aspektuella konstruktioner behöver för den skull inte ske enbart i ett konstruktikonformat av den typ som diskuteras i Lyngfelt & Sköldberg (2013); bl.a. föreligger en viss lexikal etablering hos konstruktionernas innehållsord (t.ex. positionsverb), och därtill är konstruktikonets format inte självklart mer användarvänligt än ordboken för den som t.ex. vill producera en pseudosamordning. Däremot är konstruktikonet till god hjälp som inspirationskälla vid sökandet efter potentiella schablonartade konstruktioner till ordboken.

I ett första steg kan man i alla händelser tycka att lexikografen borde jämföra konstruktionsuppgifterna i ordböckerna med motsvarande konstruktioner i det grammatiska referensverket SAG, som bygger på grundlig analys men, som det verkar, är en relativt okonsulterad kunskapskälla i lexikografiska sammanhang (jfr även Hannesdóttir & Ralph 2010:155). I SAG (4:902ff.) ges t.ex. pseudosamordning en utförlig behandling i kapitlet om samordning. Här kan man finna uppgifter som kunde föranleda revision av konstruktionsuppgifterna i ordböckerna, men även vanliga

konstruktioner som borde läggas till. Även SAG skulle såklart kunna dra nytta av en jämförelse av detta slag.

Hur en samverkan mellan lexikon och grammatik än kommer att se ut, torde närmandet mellan områdena inte enbart bidra till den enspråkiga ordboken. På sikt bör det även bidra till förfiningar av grammatiska beskrivningar inom den tvåspråkiga lexikografin.

Litteratur

Ordböcker

DDO (2003–2005) = *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal. Online: <<http://ordnet.dk/ddo>> (februari 2017).

SO (2009) = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. Stockholm: Norstedts (i distribution).

SSB (2003) = *Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Övrig litteratur

Atkins, B. T. Sue & Michael Rundell (2008): *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. New York: Oxford University Press.

Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén (1997): *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

Blensenius, Kristian (2015): *Progressive constructions in Swedish*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 25.) Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket.

Ebert, Karen H. (2000): Progressive markers in Germanic languages. I: Östen Dahl (red.): *Tense and Aspect in the Languages*

- of Europe*. (Empirical approaches to language typology 20.) Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 605–653.
- Farø, Ken & Henrik Lorentzen (2009): De oversete og mishandlede ordforbindelser – hvilke, hvor og hvorfor? I: *LexicoNordica* 16, 75–101.
- Hannesdóttir, Anna Helga & Bo Ralph (2010): Explicit och implicit information i tvåspråkig lexikografi. I: Harry Lönnroth & Kristina Nikula (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 10. Tammerfors, 150–163.
- Josefsson, Gunlög (1991): Pseudocoordination – a VP + VP coordination. I: *Working Papers in Scandinavian Syntax* 47. Lund: Lunds universitet, 130–156.
- Josefsson, Gunlög (2014): Pseudocoordination in Swedish with *gå* ‘go’ and the “surprise effect”. I: *Working Papers in Scandinavian Syntax* 93. Lund: Lunds universitet, 26–50.
- Lorentzen, Henrik & Lars Trap-Jensen (2005): Grammatiske oplysninger i Den Danske Ordbog. I: Ruth Vatvedt Fjeld & Dagfinn Worren (red.): *Nordiske studier i leksikografi* 7. Oslo, 252–266.
- Lyngfelt, Benjamin (2008): Huvuddriven valens – konstruktionsdriven argumentstruktur? I: *Nog ordat? Festskrift till Sven-Göran Malmgren den 25 april 2008*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 34.) Göteborg: Meijerbergs institut, 272–279.
- Lyngfelt, Benjamin & Emma Sköldberg (2013): Lexikon och konstruktikon – ett konstruktionsgrammatiskt perspektiv på lexikografi. I: *LexicoNordica* 20, 75–92.
- Malmgren, Sven-Göran (1994): *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning, ordböcker och orddatabaser*. Lund: Studentlitteratur.
- Malmgren, Sven-Göran & Maria Toporowska Gronostaj (2009): Valensbeskrivning i svenska ordböcker – och några andra. I: *LexicoNordica* 16, 181–196.
- Martola, Nina (2008): Angivelse av verbkonstruktioner i svenska ordböcker. I: Ásta Svavarsdóttir, Guðrún Kvaran, Gunnlaugur

- Ingólfsson & Jón Hilmar Jónsson (red.): *Nordiske studier i leksikografi* 9. Reykjavík, 309–325.
- Pettersson, Thore (1976): Tempus. I: Eva Gårding (red.): *Kontrastiv fonetik och syntax med svenska i centrum*. Lund: Liber, 143–160.
- SAG 1–4 = Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson (1999): *Svenska Akademiens grammatik*. Del 1–4. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i leksikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Toporowska Gronostaj, Maria (1996): *Integrerad valensbeskrivning. Mot ett formaliserat verbvalenslexikon*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket.
- Wiklund, Anna-Lena (2007): *The Syntax of Tenselessness. Tense/Mood/Aspect-agreeing Infinitivals*. (Studies in Generative Grammar 92.) Berlin: Mouton de Gruyter.
- Wiklund, Anna-Lena (2009): The syntax of surprise: Unexpected event readings in complex predication. I: *Working Papers in Scandinavian Syntax* 84. Lund: Lunds universitet, 181–224.

Kristian Blensenius
forskare
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
kristian.blensenius@gu.se

Den leksikografiske forretningsmodel

Henrik Køhler Simonsen

Lexicography is not only a scientific discipline and practice, but also a business activity. And any company or organization needs a plan of how it intends to create, deliver and capture value. However, data from fifteen interviews with managing directors and senior executives seem to indicate that the business model in lexicography is either gone or that it does not work anymore. This paper outlines the status quo of the use and understanding of business models in lexicography and discusses six theses on a more viable business model in lexicography.

1. Indledning

Mange traditionelle forlag og udgivere af ordbøger og opslagsværker har de sidste 10-15 år været udfordret på flere områder. En af disse udfordringer har været den voldsomme transformation, som ordbogsforlagene har været igennem, hvilket har betydet, at en række forlag og udgivere enten har måttet lukke hele ordbogsafdelinger eller afskedige ordbogsredaktører, se fx Sköldberg & Mattsson (2016). Den leksikografiske forretningsmodel har med andre ord været under særlig hårdt pres og er måske endda i en række tilfælde helt forsvundet.

Derfor er det relevant at undersøge den leksikografiske forretningsmodel. Er den helt forsvundet, eller er der stadig basis for at kunne udvikle en ny og mere bæredygtig forretningsmodel for leksikografi? Er der flere typer leksikografiske forretningsmodeller, og kan man overhovedet tale om en leksikografisk forretningsmodel?

2. Forskningsspørgsmål

Det forskningsspørgsmål, som denne artikel er baseret på, tager udgangspunkt i udvalgte dele af min MBA-afhandling (Simonsen 2016), om de forretningsmæssige udfordringer i forlags- og informationsindustrien. Artiklens to forskningsspørgsmål er:

Hvad kendetegner forståelsen og anvendelsen af begrebet forretningsmodel i forbindelse med udvikling, drift, salg og distribution af ordbøger og opslagsværker, og hvilke udvalgte elementer kan en bæredygtig leksikografisk forretningsmodel indeholde?

3. Afgrænsninger, definitioner og metode

Teoretisk fokuserer denne artikel først og fremmest på forretningsmodelbegrebet, som anskues og analyseres vha. fem underbegreber. Begrebet **forretningsmodel** stammer i realiteten fra Drucker, som opstiller en tese om, at enhver virksomhed bør have “a theory of the business”, jf. Drucker (1994).

Osterwalder & Pigneur (2010) tager denne forståelse et skridt videre i teorien om “Business Model Canvas”. De definerer forretningsmodel som “the rationale of how an organization creates, delivers and captures value” (Osterwalder & Pigneur 2010:18), og denne definition er særdeles velegnet, fordi den omtaler skabelsen af værdi, som her forstås bredt, således den både dækker skabelsen af pengemæssig værdi og kulturel værdi, og dermed kan den bruges på både private og offentlige virksomheder.

De fem underbegreber, som også anvendes i analysen, er begreberne **strategi**, **kernekompetencer**, **innovation**, **forretningsforståelse** og **organisatorisk inert**.

Empirisk hviler artiklen på data fra interviews med femten direktører og ledende medarbejdere i en række udvalgte virksomheder og organisationer, der udvikler og tilbyder leksikografiske

informationsværktøjer. Artiklen udelader de mange kvantitative data, som blev analyseret i MBA-afhandlingen, herunder især finansielle nøgledata.

Selve termen *forlags- og informationsindustrien* anvendes her i sin bredeste betydning om både private og offentlige virksomheder og organisationer, som udvikler, sælger og distribuerer leksikografiske data og anden information. De femten undersøgte virksomheder omfatter både konventionelle ordbogsforlag, uddannelsesforlag, informationsleverandører, samt industrispecifikke informations- og datadistributører.

Selve interviewundersøgelsen er geografisk afgrænset ved først og fremmest at fokusere på Danmark, men der blev også gennemført interviews med to direktører fra internationale forlag. Alle samtaler blev gennemført i oktober-november 2015. Den metodiske tilgang er, som det fremgår, interviews, og der blev gennemført i alt 15 interviews af ca. 30-45 minutters varighed. Selektionskriterierne var blandt andet, at der blandt interviewpersonerne skulle være direktører eller ledende medarbejdere fra kommercielle, private forlag, kommercielle, private uddannelsesforlag, ikke-kommercielle, statslige forlag, kommercielle, branchespecifikke forlag og kommercielle, industrispecifikke forlag. Samtalerne blev transkriberet, analyseret og tematiseret, og den anvendte fremgangsmåde ved indhentning af kvalitative interviewdata var den, der beskrives af fx Kvale (2007). Interviewene var åbne, semistrukturerede forskningsinterviews og havde karakter af samtaler, hvor viden og forståelse blev skabt og konstrueret.

Analysen af de femten interviews afslørede en række temaer, som blev behandlet under de fem nævnte begreber. Udvalgte udsagn fra interviewpersonerne bliver inddraget i behandlingen af forskningsspørgsmålene senere.

4. Teorier og modeller

Hovedbegrebet **forretningsmodel** behandles af Drucker (1994), som skriver:

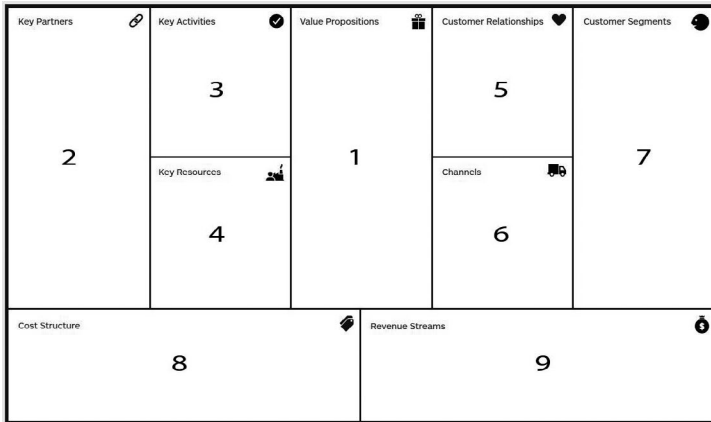
These are the assumptions that shape any organisation's behaviour, dictate its decisions about what to do and what not to do, and define what the organisation considers meaningful results. These assumptions are about markets. They are about identifying customers and competitors, their values and behaviour. They are about technology and its dynamics, about a company's strengths and weaknesses. These assumptions are about what a company gets paid for.

Drucker nævner ikke ordet *forretningsmodel*, men det er bredt anerkendt, at netop Druckers tese er grundlag for nyere forståelser af begrebet forretningsmodel. Især Osterwalder & Pigneur (2010:14) folder begrebet ud og bruger deres model til at forklare, hvordan værdi frembringes, og hvilken rolle værditilbud spiller.

Business Model Canvas-modellen har ni felter, som man ifølge Osterwalder & Pigneur (2010) med fordel bør tænke igennem. De ni felter i figur 1 er i numerisk rækkefølge hhv. Value Proposition (Værditilbud), Key Partners (Nøglepartnere), Key Activities (Nøgleaktiviteter), Key Resources (Nøgleressourcer), Customer Relationships (Kunderelationer), Channels (Kanaler), Customer Segments (Kundesegmenter), Cost Structure (Omkostningsstruktur) og Revenue Streams (Indtægtsstrømme). Tallene i de ni felter anvendes i øvrigt også senere i diskussionen. For yderligere diskussion af felterne, se Osterwalder & Pigneur (2010:18-19).

Især begrebet Værditilbud har vundet stort indpas og kan beskrives som det, man som virksomhed kan tilbyde eller hjælpe sine kunder med. Værditilbud er ikke det samme som produktet eller servicen. Det dækker over den værdi, man kan hjælpe kunden

med at få eller skabe, og er et centralt element i diskussionen af en ny leksikografisk forretningsmodel.

Figur 1: Business Model Canvas.

Som det vil fremgå senere, er begrebet værditilbud særligt vigtigt i udviklingen af en leksikografisk forretningsmodel.

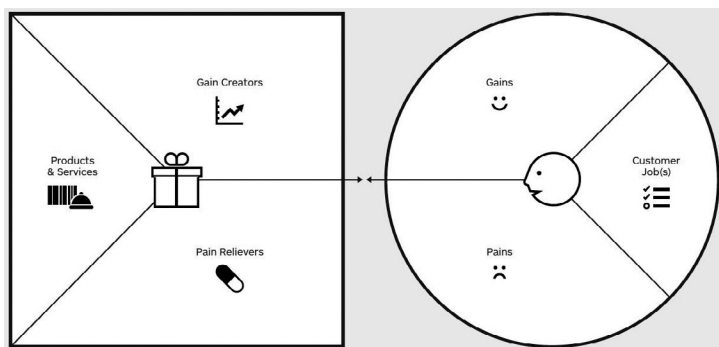
For bedre at kunne arbejde strategisk og systematisk med netop værditilbudsbegrebet, udviklede Osterwalder et al. (2014) Value Proposition Canvas, som et værktøj til at få overblik over det, kunden efterspørger, og det man kan tilbyde og til at skabe et perfekt match, jf. Osterwalder et al. (2014).

Figur 2 herunder viser Value Proposition Canvas, jf. Osterwalder et al. (2014:10). Modellen består af to dele.

Cirklen til højre er en Customer Profile (Kundeprofil) og indeholder felterne Customer Jobs (Kundeopgaver), Gains (Fordele) og Pains (Ulemper). En Customer Profile bruges til at skabe overblik og til at identificere forståelsen af kundens opgaver, udfordringer og ønsker. Ved at gennemgå de tre felter i Customer Profile får man en øget forståelse for kundens situation, og tankegangen med at tilbyde produkter eller services, der løser problemer for en kunde, er som bekendt ikke fremmed for leksikografien, og Value

Proposition Canvas ligner således på flere punkter god leksikografisk teori og praksis.

Når man har lavet en kundeprofil kan man ifølge Osterwalder et al. (2014:10) gå videre og definere et såkaldt Value Map (Værdikort), som er firkanten til venstre i figur 2. Et Value Map har felterne Products & Services (Produkter & Services), Gain Creators (Fordelsskabende faktorer) og Pain Relievers (Ulempereducerende faktorer), hvor man beskriver den værdi, man kan tilbyde kunden ved enten at skabe yderligere fordele for kunden eller ved at gøre noget nemmere for kunden. Når der således er et match mellem på den ene side Customer Profile (Kundeprofilen) og på den anden side den værdi, man kan tilbyde Value Map (Værdikort), så argumenterer Osterwalder et al. (2014:10) for, at der er et “fit” og dermed en god chance for, at forretningsmodellen vil lykkes.

Figur 2: Value Proposition Canvas.

Forståelsen af forretningsmodelbegrebet i forlags- og informationsindustrien er naturligvis påvirket af en lang række faktorer, og, som det fremgik ovenfor, fortolkes forståelsen igennem fem sæt teoretiske briller.

Det første er **strategi**, som i sig selv er et meget bredt teoretisk begreb. Begrebet strategi forstås her især som “the long-term direction of an organisation”, jf. Johnson et al. (2012:3), det vil alt-

så sige en interesse for, om og i givet fald hvordan de undersøgte virksomheder har en langsigtet strategi. Der er naturligvis mange andre teoretiske bidrag på dette område, men de udelades i denne behandling af emnet.

Det andet er begrebet **kernekompetencer**. Her valgte jeg at anske forståelsen af kernekompetencer vha. især Hamel & Prahalad (1994). Ifølge Hamel & Prahalad (1994:227) handler kernekompetencebegrebet om at fastholde, opbygge og/eller tilvejebringe kapabiliteter, dvs. de nødvendige menneskelige og teknologiske kernekompetencer. Hamel & Prahalads kernekompetencematrix er særlig vigtig, fordi modellen kan anvendes til at afgøre, hvorvidt man har de kernekompetencer, der skal til for at realisere sin strategi. Som det vil fremgå senere, synes netop dette at have været en særlig udfordring for forlags- og informationsindustrien.

Det tredje begreb er **strategisk innovation**, hvor jeg især udvalgte Christensen (1997). Strategisk innovation handler om at foretage strategiske valg i innovationsprocessen og om at tænke nyt og ofte bryde reglerne eller endda opfinde et helt nyt spil. Christensen (1997) må siges at være ophavsmand til innovationsbegrebet og beskriver fx disruptiv teknologi således:

Disruptive technologies bring to a market a very different value proposition than had been available previously. Generally, disruptive technologies underperform established products in mainstream markets. But they have other features that a few fringe (and generally new) customers value.

Det, Christensen peger på, er helt afgørende for forståelsen af forretningsmodelbegrebet og for denne diskussion. Det, han foreslår, er at man skal justere på kvalitetsparametrene, og især dette synes at have været en udfordring for forlags- og informationsindustrien.

Det fjerde begreb, som er udvalgt til at behandle forsknings-

spørgsmålet med, er **forretningsforståelse**, som her defineres bredt som en virksomheds evne til at analysere, fortolke og agere på de til stadighed foranderlige forretningsvilkår, at opfange og fortolke ændringer i efterspørgselsvilkårene og til at se og forstå værdikæden. Det at kunne navigere i et marked og se sin egen rolle i forhold til andre aktører diskuteres i Wide Lens-teorien, jf. fx Adner (2012).

Det sidste begreb, igennem hvilket forskningsspørgsmålet blev behandlet, er **organisatorisk inert**. Her blev især trukket på Sull (1999), som italesætter inertibegrebet og virksomheders manglende evne eller vilje til at gennemføre forandringer. Inertibegrebet er specielt relevant i forbindelse med diskussion af forretningsmodeller, fordi manglende udvikling ofte skyldes negativ organisatorisk inert, hvor virksomheder pga. interne inertier ikke ændrer sig i tide.

5. Diskussion af forretningsmodellen

Dette afsnit besvarer første halvdel af forskningsspørgsmålet. På basis af interviewanalysen synes der kun at være en lille forståelse og anvendelse af begrebet forretningsmodel, hvilket et udsagn fra en af de femten interviewpersoner eksemplificerer. Direktøren udtaler: *Vi har ikke en nedfældet strategi eller forretningsmodel. Vi har det – vi har det i maven – og vi lever det.* Der synes med andre ord at være en aversion mod det, interviewpersonen senere kalder *endnu en smart model*. Tendensen til ikke at forholde sig til, hvordan man egentlig tjener penge, kommer også til udtryk i et udsagn fra en af de andre direktører. Han udtaler *Vi har som sådan aldrig arbejdet med begrebet forretningsmodel. Vi har fulgt den bane, som har været udstukket før os.*

I skarp kontrast til dette, udtaler en direktør, som allerede arbejder med forretningsmodelbegrebet: *Hvordan kan man drive*

forretning uden at kende sit marked, kunder og konkurrenter, eller hvis man ikke har gjort sig tanker om, hvordan man vil tjene penge? Dette understøttes af en anden direktør, hvis virksomhed også arbejder med forretningsmodel som et strategisk værktøj. Han udtaler: *Det var ikke svært at tage markedet. De andre var bare ikke specielt dygtige.* Endelig udtaler en tredje direktør: *Der er jo tale om et skift i kvalitetsparametre. Det markedet efterspurgte, var en god platform og subsidiært indholdet. Og hvis man har en platform, som bare er så god og kunderne er på den – så kan man altid udbygge indholdet.* Dette udsagn svarer fuldstændig overens med Christensens (1997) fortolkning af innovation.

De fem underbegreber strategi, kernekompetencer, strategisk innovation, forretningsforståelse, organisatorisk inertie synes således at kunne forklare, hvorfor både forståelsen og anvendelsen af begrebet forretningsmodel er så lille.

For det første synes ganske få af de undersøgte virksomheder at have haft strategisk udsyn nok. Et eksempel på en af de virksomheder, som har valgt at arbejde strategisk, er følgende, hvor en direktør udtaler: *Vi forfulgte en digital strategi og kontaktede kunderne i stedet for. Og det lykkedes.* Og senere i samtalen siger han, at *en gang var man bare nogens sprogpåse. Det var vi ikke interesseret i. Vi ville være folks sprogpartner.*

For det andet synes virksomhedernes strategiske fokus på kernekompetencer at have været begrænset, hvilket også har forstærket de negative organisatoriske inertier. Langt de fleste af de adspurgte direktører havde ikke nogen klar forståelse af kernekompetencebegrebet. En direktør udtalte fx *vi gør som sådan ikke noget. Vi strander på tekniske udfordringer. Så nej – det prioriterer vi ikke.* En anden og langt mere strategisk tilgang kan ses i følgende udsagn *Der har været en stor personaleomsætning. Vi har nemlig outsourcet en lang række funktioner. Men så købte vi en software-virksomhed og fik 12 mand ind,* hvilket er helt i tråd med fx Hamel & Prahalad (1994).

For det tredje synes også ganske få af de undersøgte virksomheder at have haft en strategisk tilgang til innovation. En af direktørerne udtaler *De gamle forlags forretningsmodel er fandeme også blevet udfordret. Der har været for lidt innovation og for lidt fokus på kunderne – de burde nok have været hurtigere*, og denne opfattelse synes en anden direktør at dele. Han udtaler meget rammende, at *Så har vi set på, hvad de andre har gjort. Og så har vi disruptet det hele ved at gøre noget andet*, dvs. virksomheden har analyseret markedet, konkurrenterne og kunderne og udviklet sig i en anden retning, jf. Christensen (1997).

For det fjerde synes langt størstedelen af de undersøgte virksomheder ikke at have haft nok forretningsforståelse. Langt de fleste af de undersøgte virksomheder har ikke i fornødent omfang været i stand til at gennemføre og fortolke markedsanalyser eller analysere, fortolke og agere på de ændrede forretningsvilkår i industrien. Et eksempel på en virksomhed, som synes at have udvist en tilfredsstillende forretningsforståelse kan ses i følgende udtalelse: *Vi forfulgte en digital strategi og kontaktede kunderne i stedet for. Og det lykkedes. Og det tog virkelig fart, da vi overtalte ministeriet til, at man måtte bruge elektroniske ordbøger til eksamen. Og derfra gik vi fra o kommuner til alle kommuner på nær to.* Denne virksomhed synes at have læst værdikæden og markedsudviklingen og synes at have indset på et tidligt tidspunkt, at beslutningstagerne ikke kun sad i lærerværelset men også i ministeriet.

For det femte synes mange af de undersøgte virksomheder at have lidt under negativ organisatorisk inertie. En af de interviewede direktører har et noget kritisk syn på hele industriens evne til at forny sig selv og udtaler bl.a. *Jeg synes, at branchen som helhed har lukket sig inde i sig selv – vi har været for afsondret, har ikke fulgt med, har placeret os på en piedestal, noget med kulturstøtte og det litterære osv. – og der er vi altså blevet overhalet indenom, fordi vi har troet, at tingene forandrer sig ikke.* Dette er et udtryk for negativ branchespecifik inertie, som i øvrigt kan ses i flere af de andre sam-

taler, hvor en anden direktør udtaler *Der er jo næsten gået inert i dem og det har altid været en del af deres selvforståelse, at hvis de skulle udgive smalle udgivelser som digte fx, så skulle det finansieres af ordbogsafdelingen. Og det er sket igennem årtier. Når så det går ned af bakke – så var man ikke villige til at investere.*

Sammenfattende kan det konkluderes, at der synes at have været en ringe forståelse for og anvendelse af begrebet forretningsmodel, og at de fem underbegreber strategi, kernekompetencer, strategisk innovation, forretningsforståelse og organisatorisk inert i i særlig grad kan bruges til at forklare, hvorfor forståelsen og anvendelsen har været så lille.

Dette afsnit besvarer anden del af forskningsspørgsmålet om, hvilke udvalgte elementer en bæredygtig leksikografisk forretningsmodel kan indeholde. På basis af analysen og fortolkningen af de empiriske data er det nu muligt at pege på en række elementer og forhold, som en ny og mere bæredygtig leksikografisk forretningsmodel vil kunne indeholde.

Analysen peger på, at en forretningsmodel naturligvis skal hænge sammen med den type produkter og services, som den pågældende virksomhed tilbyder, og med den kundeprofil, som virksomheden henvender sig til. Derfor kan man heller ikke udvikle en generel one-size-fits-all forretningsmodel. Det hævdes, at der overordnet set er mindst fem forskellige leksikografiske forretningsmodeller:

- A. Kommercielle, private ordbogsforlag – værditypen er her at skabe indtægter til forlag, og fokus er på sproglige data, fx ordbog.gyldendal.dk
- B. Kommercielle, private, uddannelsesspecifikke forlag – værditypen er her at skabe indtægter til forlag, og fokus er på sproglige data i en uddannelsesmæssig sammenhæng, fx ordbog.gyldendal.dk eller ordbogen.com

- C. Ikke-kommercielle, statslige ordbogsforlag – værditypen er her at skabe kulturel, samfundsmæssig værdi i form af viden om nationalsprog, og fokus er på sproglige data, fx ordnet.dk og dsn.dk
- D. Kommercielle, private, branchespecifikke forlag – værditypen er her todelt, fordi mange branchespecifikke forlag både skaber værdi i form af indtægter til brancheforeningen generelt og i form af brandingværdi, fx medicin.dk
- E. Kommercielle, private, virksomhedsspecifikke forlag – værditypen er her også todelt, idet virksomhedsordbøger anvendes internt og eksternt og skaber værdi i form af øget effektivitet og bedre branding og kommunikation, fx TeleLex eller ZooLex, jf. Simonsen (2002 og 2008).

Udover disse overordnede typer af forretningsmodeller, (A-E), peger analysen også på en række overvejelser og forhold, som i særlig grad er relevante for alle typer leksikografiske forretningsmodeller. Disse elementer og overvejelser vil herunder blive præsenteret i form af seks teser, og der vil blive henvist til tallene i figur 1.

5.1. Fra produkter til services og oplevelser

Den første tese er, at en mere bæredygtig leksikografisk forretningsmodel bør sætse på en servicebaseret og endda oplevelsesbaseret tilgang. Kun på den måde kan man blive integreret vertikalt dybt ned i kundens værdikæde, og kun på den måde kan man som leverandør og distributør af leksikografiske data blive en central del af kundens forretning. De mange interviews peger entydigt på, at de virksomheder, der holder fast i den produktbaserede tilgang og sælger ordbøger og opslagsværker som enkeltabonnement eller styksalg, synes at have alvorlige problemer med at blive i marke-

det. Og ikke overraskende viser interviews og analysen af de finansielle nøgletal, at de virksomheder, som i tide har satset på en servicebaseret forretningsmodel, har klarer sig godt. Brugere af leksikografiske data vil have løsninger på konkrete problemer i fx en arbejdsituation og ikke kun “dumme data”. De vil have “kloge data” og gerne konkret rådgivning. Og teknologien giver brugeren mulighed for direkte inde fra platformen at kunne tilgå sprogkonsulenter, som kan værdibere data og give konkret rådgivning. Denne service tilbyder en enkelt af de undersøgte virksomheder allerede, og det er ikke overraskende også den virksomhed, der har klarer sig bedst.

Tese 1 hører således primært hjemme i felt 1 i figur 1 ovenfor, fordi den handler om, hvilket værditilbud der satses på, men skiftet fra en produktbaseret til en serviceorienteret tilgang hører naturligvis også hjemme i felt 2, 3, 4, 5 og 6, fordi der vil skulle arbejdes med helt andre partnere, udvikles helt andre typer leksikografiske data, rekrutteres nye kompetencer, indgås nye måder at arbejde med kunderne på og ikke mindst nye måder at distribuere de leksikografiske data på.

5.2. Fra indhold til platform og distribution

Tese 2 handler om distributionen af de leksikografiske data, eller det der i Business Model Canvas-modellen refereres til som Channels. Netop dette er et meget afgørende nødvendigt skifte. Det handler om en langt mere fokuseret digitalisering og et klart skifte fra indhold til platform og distribution. Kvalitetsparametrene skal justeres. De mange interviews og analysen af de pågældende virksomheders tekniske distribution viser entydigt, at de virksomheder, der har satset på digitalisering, platform og distribution frem for små inkrementelle forbedringer af det leksikografiske indhold, klarer sig godt, jf. i øvrigt Christensen (1997), som netop argumenterer for, at en del af løsningen er at justere kvalitetsparametrene.

Der er således rigelig empirisk belæg for at hævde, at en fremtidig bæredygtig leksikografisk forretningsmodel i højere grad skal satse på investeringer og innovation af nye måder at tilgå og distribuere leksikografiske data. Skiftet fra bog til internettet er sket. Men skiftet fra internet til mobile platforme er endnu ikke sket i samme grad. Transitionen fra website til mobilplatform og en klar mobile first-strategi vil i øvrigt også åbne op for fx location-based services, hvor brugerens lokation anvendes til visning af specifikke oplysninger og i forbindelse med mikrolæring etc.

Tese 2 hører således primært hjemme i felt 5 i figur 1 ovenfor, fordi den i særlig grad handler om de kanaler, der med fordel kan anvendes. Tese 2 har dog også helt naturligt hjemme i felt 1, 2, 3 og 4, fordi et skifte i fokus fra leksikografisk indhold til platform og distribution gør det muligt at definere et helt nyt værditilbud, og dermed er der formentlig brug for helt nye partnere, nye kerneaktiviteter og måske i særlig grad brug for helt nye kernekompetencer.

5.3. Fra indholdskompetencer til platformskompetencer

Der er ligeledes empirisk belæg for at hævde, at en fremtidig bæredygtig leksikografisk forretningsmodel i særlig grad bør gå fra indholdskompetencer til platformskompetencer og dermed tage skridtet fuldt ud. Hamel & Prahalads (1994) tanker om kernekompetencer handler netop om strategisk at opbygge de menneskelige og teknologiske kernekompetencer, der skal til for at lykkes. Tese 3 handler således om, at hvis man vil se på kvalitetsparametrene og overleve på fx platforms- og distributionsleverance, så skal der tilføres platformskompetencer på bekostning af indholdskompetencer. Det hævdes også, at man i skiftet fra styksalg til systemsalg i særlig grad bør se på sin salgsindsats og i højere grad end tidligere etablere en salgsorganisation, der forstår de regulatoriske forhold, og som kan interessevaretage og påvirke beslutningstagere.

Tese 3 hører primært hjemme i felt 4 i figur 1 ovenfor. Netop dette felt handler om de nøgleressourcer, der skal til for at lykkes: de menneskelige og tekniske kernekompetencer.

5.4. Fra indhold til bruger og brugssituation

Analysen viser også, at en bæredygtig leksikografisk forretningsmodel i højere grad end nu bør fokusere på brugeren, brugerens arbejdssituation, brugerens opgaver og brugerens udfordringer, jf. tankegangen om Pain og Gain, se også figur 2 ovenfor. Netop at fokusere på brugeren og brugerens behov har været en af de teoretiske hjørnesten i leksikografi de seneste mange år, efter Wiegand (1998) introducerede tankegangen om, at ordbøger var værktøjer med et genuint formål. Men det er alligevel, som om vi har mistet fokus i de akademiske bestræbelser på at etablere egne teorier og skoler. For det handler stadig om brugerens arbejdssituation, de opgaver vedkommende han/hun løser, de udfordringer han/hun sidder med, og hvad vi med leksikografiske data kan gøre for at gøre hans/hendes liv lettere. De virksomheder i analysen, som er gået helt ud til brugeren, talt med dem, arbejdet sammen med dem for at forstå deres arbejdsprocesser og værdistrømme, det er også disse virksomheder, som har klaret sig bedst.

Hvis fokus skiftes fra indhold til bruger, vil behovet for samskabelse og inddragelse af aktørnetværk ligeledes være helt naturlige skridt. Også her synes der at være empirisk belæg for at argumentere, at der bør ske et skifte henimod mere samskabelse og inddragelse af kunder og aktører i kundens værdikæde. Også denne nye opfattelse af værdikæden og kunden kan være et værdiskabende element i en mere bæredygtig leksikografisk forretningsmodel.

Tese 4 hører ikke overraskende primært hjemme i felt 5 og 7 i figur 1 ovenfor. Netop felt 5 og 7 handler jo om hhv. kunderelationer og kundesegmenter, og tesen udspringer naturligvis også af tankerne om Pain & Gain, se også figur 2 ovenfor, samt af årtiers

interesse for og forskning i den leksikografiske brugersituation.

5.5. Fra ordbog til leksikografiske data, slicing og AI

Analysen viser også, at en bæredygtig leksikografisk forretningsmodel i højere grad end nu bør fokusere på leksikografiske data, digital slicing, digital recycling, mikroindhold, data til Artificial Intelligence (AI) og Virtual Reality (VR). Der synes at være empirisk evidens for, at de virksomheder, der i særlig grad har arbejdet med at digitalisere ordbogsdata helt ned i de mindste dele, også er i stand til at slice og genbruge mere indhold i nye services, hvilket især en af de udenlandske direktører fortalte om. Adskillelsen af form og indhold og mulighederne for at slice og genbruge data er i særlig grad vigtigt i forbindelse med anvendelse af data i nye sammenhænge. Evnen til agilt at kunne anvende data i fx spil, apps, AI, VR, beslutningsstøtte, mikrolæring etc. kunne være en ny vigtig kilde til indtjening og dermed en vigtig del af en ny og mere bæredygtig leksikografisk forretningsmodel. AI bruges i større og større udstrækning i robotter i industrien, sundhedsvæsenet og også snart i uddannelsessystemet, hvor faktabaserede læringsaktiviteter kan leveres af robotter. Dette område er i kraftig stigning, og der skal mennesker og leksikografiske data til, for at mennesker og robotter kan kommunikere. Leksikografi som teori og praksis vil her kunne spille en væsentlig rolle, og en sådan satsning vil kunne udgøre et vigtigt element i en bæredygtig forretningsmodel for leksikografi.

Tese 5 hører primært hjemme i felterne 1 og 3 i figur 1 ovenfor, idet den i særlig grad handler om det værditilbud, som gives til kunden, og sekundært om den type aktiviteter, man er engageret i, men i realiteten er tese 5 nok mere et eksempel på en helt ny type værditilbud, som disrupter markedet, jf. i øvrigt Christensen (1997).

5.6. Fra ordbog til oplevelses- og salgsbaseret service

Induktivt giver analysen også grund til at hævde, at en bæredygtig leksikografisk forretningsmodel i højere grad end nu kan fokusere på en mere oplevelses- og salgsbaseret service. Denne tese er naturligvis tæt forbundet med tankerne om at gå fra en produktbaseret tilgang til en mere servicebaseret tilgang, dvs. tese 1, men er også udsprunget af et skifte i fokus fra generelt indhold til en mere specialiseret, opgave-, oplevelses- og salgsbaseret tilgang. Jo længere ned i kundens værdikæde det leksikografiske indhold kan komme og integreres, jo større værdi spiller det for kunden. Dette ses i særlig grad, når leksikografiske data bruges i operative funktioner, til oplevelsesbaserede services eller i forbindelse med en salgsbaseret tilgang. Eksempler på sådanne tilgange, hvor de leksikografiske data er en integreret del af den forretningsmæssige værdikæde ses i særlig grad i fx *altomhus.dk*, som er baseret på en salgsorienteret forretningsmodel, og i *Oenolex*, som giver industrieksperter mulighed for at lære om egen kommunikation om franske vine baseret på autentiske smagsinteraktioner, som omtalt i f.eks. Leroyer & Høj (2013).

Tese 6 hører primært hjemme i felt 1 og 9, som hhv. handler om det salgsbaserede værditilbud, man kan give kunderne i form af indtægtsstrømme fra og til både annoncører og producenter (*altomhus.dk*) og oplevelsesbaserede værditilbud, som vineksperter får (*Oenolex*).

Afslutningsvist bør en ny og bæredygtig leksikografisk forretningsmodel sikre, at de leksikografiske data kommer så langt ned i kundens værdikæde som muligt, og at der til stadighed er et match mellem på den ene side kundens behov og på den anden side den værdi, man kan tilbyde.

6. Konklusion

Artiklen har på basis af en større interviewundersøgelse med ledende medarbejdere i femten informationsvirksomheder analyseret og diskuteret forståelsen og anvendelsen af begrebet forretningsmodel samt analyseret og diskuteret en overordnet kategorisering af leksikografiske forretningsmodeller og diskuteret seks teser for nye og mere bæredygtige leksikografiske forretningsmodeller.

Som det fremgår af artiklen synes der at være en begrænset anvendelse og forståelse af forretningsmodeller, og fraværet af en strategisk tilgang til det at skabe og fastholde værdi synes at være en af årsagerne til, at leksikografi er udfordret. Som det også fremgår af artiklen, argumenteres der for, at der synes at være fem overordnede kategorier af leksikografiske forretningsmodeller med hver deres særegne kendetegn. Der argumenteres også for, at man med de seks foreslåede teser vil kunne udvikle langt mere bæredygtige leksikografiske forretningsmodeller.

Litteratur

- Adner, R. (2012): *The Wide Lens*. London: Penguin Putnam.
- Christensen, C. (1997): *The innovator's dilemma. When new technologies cause great firms to fail*. Boston: Harvard Business School Press.
- Drucker, P. (1994): The Theory of the Business. I: *Harvard Business Review*, Sept-Oct, 95-104.
- Hamel, G.H. & C.K. Prahalad (1994): *Competing for the Future*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Johnson, G., K. Scholes & R. Whittington (2012): *Fundamentals of Strategy*, 2/E. Financial Times Press.
- Kvale, S. (2007): *Doing Interviews*. London: SAGE Publications Ltd.
- Leroyer, P. & A. Høj (2013): *Vinsmagningsordbogen Oenolex*

- Bourgogne. En milepæl i pragmatisk fagleksikografi. I: *Nordiske studier i leksikografi 12. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Oslo 13.-16. august 2013*, 287-302.
- Osterwalder, A. & Y. Pigneur (2010): *Business Model Generation: A Handbook For Visionaries, Game Changers, and Challengers*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.
- Osterwalder, A., Y. Pigneur, G. Bernada & A. Smith (2014): *Value Proposition Canvas: How to create products and services customers want*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.
- Simonsen, H. Køhler (2002): *TeleLex – Theoretical Considerations on Corporate LSP Intranet Lexicography: Design and Development of TeleLex – an Intranet-based Lexicographic Knowledge and Communications Management System*. Ph.d.-afhandling. Handelshøjskolen i Århus.
- Simonsen, H. Køhler (2008): Virksomhedsleksikografien viser tænder. Leksikografiske løsninger i København Zoo og Fagerberg A/S. I: *Nordiske Studier i Leksikografi 9. Rapport fra konference om leksikografi i Norden, Akureyri 22.-26. maj 2007*. Reykjavík, 383-398.
- Simonsen, H. Køhler (2016): *Hvor er forretningsmodellen? En analyse af de forretningsmæssige udfordringer i forlags- og informationsindustrien med særlig fokus på opslagsværker*. MBA-afhandling. Institut for Økonomi og Ledelse. Aalborg Universitet.
- Sköldberg, E. & C. Mattsson (2016): Ful- og finlexikografi? Om ordboksverksamhet i Sverige i dag och i morgon. I: *Framtidens lexicografi. Rapport från ett symposium i Göteborg 5 oktober 2012*. (Meijerbergs institut för svensk ordforskning 42.) Göteborg, 111-129.
- Sull, D. N. (1999): Why Good Companies Go Bad. I: *Harvard Business Review*, July-August Issue, 2-11.

Wiegand, H. E. (1998): *Wörterbuchforschung. Untersuchungen zur Wörterbuchbenutzung, zur Theorie, Geschichte, Kritik und Automatisierung der Lexikographie. 1. Teilband.* Berlin: de Gruyter.

Henrik Køhler Simonsen
ekstern lektor, PhD, MBA
Copenhagen Business School
Department of Management, Society and Communication
Dalgas Have 15
DK-2000 Frederiksberg
hks.msc@cbs.dk

ANMELDELSER

En undersøkelse av bruk og brukere av *Lexins svenska lexikon*

Ruth Vatvedt Fjeld

Ordboksanvändning på nätet. En undersökning av användningen av Lexins svenska lexikon. Ph.D.-avhandling av Ann-Kristin Hult. Göteborgsstudier i nordisk språkvitenskap 27. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. <<http://hdl.handle.net/2077/49441>>. Forsvart 20.1.2017.

1. Innledning

Det er hittil gjort få større og systematiske undersøkelser av ordbokbruk i Norden. Men i doktoravhandlingen *Ordboksanvändning på nätet* har Ann-Kristin Hult lagt ned et omfattende arbeid med å kartlegge bruken av nettordboka *Lexins svenska lexikon* (LSL). Avhandlingen innebærer et stort skritt framover i undersøkelser av ordbokbruk i Norden i nyere tid, særlig av ordbøker som er tilgjengelige på internett og beregnet på andrespråkbrukere. Avhandlingen omfatter 296 sider inklusive vedlegg, og er delt inn i ni kapitler.

Sverige har vært et foregangsland i Norden med å gi ut ordbøker for innvandrere, og Lexin-prosjektet har betydd mye i nordisk leksikografi. De første Lexin-ordbøkene kom ut på midten av 1990-tallet, og det er laget både norske, danske og islandske varianter av dem.

2. Avhandlingens mål og forutsetninger

De tre første kapitlene i avhandlingen utgjør en fyldig introduksjon med avklaring av mål og forskningsprosjektet samt en redegjørelse for det svenske Lexin-prosjektet og de ordbøkene som er kommet ut av det. Hovedmålet er å undersøke hvordan LSL brukes ved å studere hvem det er som bruker ordboka, og på hvilken måte den blir brukt. Videre gis en interessant innføring i leksikografiens historie, både den praktiske og teoretiske, og særlig er oversikten over nordisk leksikografis nyere historie, med en kort innføring i allmenn leksikografisk teori, leseverdig og informativ.

Fra 1970-tallet har det utviklet seg to retninger eller skoler i synet på hva leksikografi er: En tradisjonell retning som anser leksikografi som en lingvistikkbasert disiplin, og en nyere og radikal retning som ser leksikografi som en selvstendig vitenskap og ikke som en del av lingvistikken. Autonom leksikografisk teori ble særlig utviklet i fagmiljøet ved Center for Leksikografi ved Handelshøyskolen i Århus, først og fremst representert ved Sven Tarp, som lanserte den såkalte funksjonslæren (Tarp 2006). Ifølge den skal de potensielle brukernes behov være styrende for redigering av ordbøker. Dermed blir brukerperspektivet svært viktig, og brukersforskning blir en primær oppgave i utviklingen av faget. I en oppsummerende diskusjon av disse to retningene konkluderer Hult med at det er nødvendig å utøve ordbokarbeidet med støtte i allmenne lingvistiske teorier og modeller, men at det ikke forhindrer at perspektiv og metoder som er utviklet innen funksjonslæren, også kan ha en viss nytteverdi. Dette harmoniserende synet blir lagt til grunn for den videre undersøkelsen.

I kapittel 3 kommer en lettlest og klar utgreiing om ordinnlæring og ordbøker, både rent generelt og sett i et andrespråkperspektiv. Det utgjør en klar og god oversikt over feltet, og kunne gjerne stått i en innføringsbok om ord og ordbøker. Kapittelet

avsluttes med en generell omtale av Lexin-prosjektet og en presentasjon av LSL, som gjennomgikk en omfattende revisjon i perioden 2008 til 2011. Etter revisjonen framstår den som en ren internettordbok. LSL er altså en ganske stor og velutprøvd nettdordbok, og det er ikke gjort vitenskapelige undersøkelser av hvordan den faktisk brukes. Det er dermed godt motivert å undersøke bruken før og etter revisjonen, bl.a. for å vurdere om den har blitt mer tilgjengelig og lettere å bruke for målgruppen.

3. Tidligere forskning og metodevalg

I kapittel 4 blir det gjort rede for brukerforskning som forskningsfelt, med særlig vekt på metoder og resultater av tidligere undersøkelser. De metodene Hult velger for sin studie, blir presentert i kapittel 5. De går ut på å analysere loggfiler av LSL for en uke i 2008 og en uke i 2011 for å kartlegge bruken av ordboka, og å samle inn data med et spørreskjema på ordbokas nettside for å kartlegge brukerne. Det resulterte i logg for nesten 360 000 oppslag til sammen, som viser hva informantene har søkt på, og hvordan de har navigert på nettsiden. Surveyundersøkelsene ga 370 utfylte spørreskjemaer fra 2007 og 863 fra 2011. Endelig ble loggfiler og spørreskjemaer for 802 brukere fra 2011-materialet koblet sammen for en såkalt datatriangulering. Ut fra dette materialet ble det valgt ut fem informanter fra den definerte målgruppen for ordboka for en kvalitativ undersøkelse. Denne delen av studien anså Hult primært som et metodeutprøvende prosjekt.

Resultatene fra hver av disse tre delstudiene presenteres i kapitlene 6, 7 og 8, og hvert kapittel avsluttes med en drøfting av de resultatene som kom fram.

4. Resultater fra brukerstudien

I delstudie I ble det undersøkt hvilke oppslagsord som oftest ble slått opp, hvilke søk som ikke ga treff, og hva som var årsaken til det. Det var et mål å finne ut hvorfor det ikke ble tilslag på et søkeord. Et annet spørsmål var å finne hvilke endringer i revisjonen som hadde hatt best virkning på bruken av LSL, samt hvordan informantene navigerte på nettsiden for å finne det de lette etter. Analysene viste at de mest frekvente søkeordene i 2008 var innholdsord (substantiv, verb og adjektiv), og at brukerne ofte søkte på abstrakte substantiv eller sjeldne verb. Blant disse var ganske mange sjeldne fremmedord. I 2011 ble det søkt mer på konkrete substantiv, vanlige verb og adjektiv. Loggfilanalysen viste stor økning i bruken av LSL fra 2008 til 2011 og en økning i treffprosenten fra 62 til 73.

Delstudien skulle ellers avklare hvilke navigeringsvalg som ble gjort (dvs. om informantene klikket på bilder, filmsnutter og lyd-filer), og hvilke informasjonstyper som ble mest brukt. Det var imidlertid ikke enkelt å finne sikre svar på navigeringsvalgene, da det også er tilgang til LSL fra alle de øvrige Lexin-ordbøkene. Dermed var det usikkert om dataene som framkom, var resultat av søk i LSL, eller om brukerne hadde kommet inn i databasen med inngang fra andre Lexin-ordbøker. Uansett viste det seg at bilder og filmer ble lite brukt. For å sjekke hvilke informasjonstyper brukerne trengte, var innstillingen av opplysninger om bøyning, eksempler, konstruksjoner, sammensetninger og uttrykk fjernet under datainnsamlingen. Informantene måtte selv endre på innstillingen for at de skulle vises på nettsiden, og slik skulle studien gi helt nøyaktige data om hvilke ordbokbehov brukerne hadde. De fleste klikket imidlertid av for alle de mulige typene, slik at ordboka ble som vanlig, så denne delen av undersøkelsen fungerte dessverre ikke optimalt.

5. Resultater fra brukerundersøkelsen

Det ble utført en spørreskjemaundersøkelse i delstudie II som skulle gi svar på om informantene tilhørte den den påtenkte målgruppen, og hvilke leksikografiske behov de hadde. Undersøkelsen viste at de fleste informantene i 2007-materialet var ungdom med svensk som morsmål, mens det i 2011-materialet var noe eldre brukere med fremmedspråk som morsmål. Det ser dermed ut til at den reviderte versjonen av LSL treffer målgruppen bedre enn den tidligere utgaven. En forklaring på det kan ellers være at den svensk-engelske ordboka i Lexin ble fjernet i 2010, og da var den ikke så nyttig for svenske brukere lenger. Det var dobbelt så mange som ga positiv omtale av den reviderte ordboka som av den ureviderte i kommentarfeltet (42 vs. 20 %), til tross for at mange fortsatt ønsket seg flere lemmaer og flere eksempler. Det kan bety at revisjonen har hatt ønsket virkning, men i og med at spørreskjemaene også viste at brukergruppene var veldig ulike for de to ukene, er det vanskelig å vurdere resultatenes reliabilitet. Hult konkluderer derfor med at bruken av ordbøkene er veldig forskjellig for de to utgavene av LSL, og at materialet neppe kan vise klart hvorfor. Siden det var frivillig å delta, er materialet en såkalt selvselektert populasjon. Dette regnes som et ikke-sannsynlighetsutvalg og er altså ikke egnet for generalisering, men Hult forsvarer det med at utvalget er så stort at det likevel kan si noe om eventuelle tendenser.

6. Trianguleringsstudien

I delstudie III ble loggfilene koblet til spørreskjemaer fra 2011-materialet for å gi svar på hvordan den reviderte ordboka faktisk ble brukt. Informanter for denne studien ble valgt ut etter tre kriterier som kjennetegnet den intenderte målgruppen: Morsmålet deres skulle være et av språkene som har en Lexin-ordbok, de

skulle ha kommet til Sverige på 2000-tallet, og de skulle bruke LSL daglig. Det var 249 informanter som svarte til disse kriteriene, og av disse ble det valgt ut fem for næranalyse. I den ble opplysningene i spørreskjemaet sammenholdt med de respektive loggfilene. Studien skulle vise likheter og forskjeller i informantenes søkemåter, om deres oppgitte selvbylde stemte med den faktiske ordbokbruken, og sist men ikke minst om analysen kunne gi resultat som kan anvendes i praktisk leksikografi. Det viste seg at disse informantene også brukte andre tospråklige Lexin-ordbøker i tillegg til LSL, og hadde kommet til spørreskjemaet via dem. Det ble der ved klart at de ikke kunne si mye om bruken av LSL. I tillegg til å angi feil bruksfrekvens ga de alle upålitelige opplysninger om sine svenskunnskaper. Målet her var å vurdere metodens eventuelle nytte.

Avgrensningen til to menn og tre kvinner i alderen 15 til 57 år som har mellom ett og ti års opphold i Sverige, ble motivert ut fra arbeidsbegrensning. Det er en forståelig begrensning, men fem informanter er likevel et for lite antall til å kunne generalisere ut fra resultatene. Alle hadde svært forskjellig bakgrunn, og også forskjellige ordbokbehov. Næranalysen gir et visst innblikk i de fem personenes søkestrategier, men resultatene er sprikende, og utvalget av informanter virker noe tilfeldig. Det kan se ut til at de har slått opp i ordboka av meget forskjellige grunner på den dagen spørreskjemaet poppet opp på skjermen deres, og kanskje har de valgt å delta som en slags underholdning eller av pliktfølelse. Så har de på hver sin måte svart på skjemaet og brukt ordboka flittig over en kort periode, men det ser ikke ut til at de er faste brukere av LSL. Mange av søkeordene gjelder nettopp ord i spørreskjemaet, som må sies å være en noe spesiell situasjon for tekstresepsjon.

Det blir dermed uklart om denne delen av studien har gitt resultater som kan anvendes i praktisk ordbokarbeid. Dersom de triangulerte analysene hadde blitt oppfulgt med vanlige intervjuer, ville resultatene blitt sikrere og dermed også mer verdifulle som

metodeutprøving. Slik det står nå, er det noe uklart hvilken metode som utprøves, eller hva forsøket viste som kan anvendes i videre forskning. Denne delstudien var tentativ, og det var ikke forventet at den skulle gi helt klare resultater. Men Hult klarer likevel ved denne studien å påvise at det faktisk er mulig å gjøre slike nærstudier av ordbokbrukere uten at man er i direkte kontakt med dem, og hun peker på at det kan være en spore til videre forskning med flere informanter involvert, slik at man kan få generaliserbare resultater.

Til slutt i avhandlingen gis en kort oppsummering og noen tanker om videre forskning. Det gjentas at det overgripende mål med studien var å finne ut hvem det faktisk er som bruker LSL, og hvordan de bruker den. Studien viser ganske tydelig at den reviderte ordboka treffer målgruppen mye bedre enn den eldre versjonen. I navigeringsstudien kommer det ikke like tydelig fram hvordan brukerne finner den informasjonen de trenger. De metodene som ble valgt i delstudie I, viser seg lite egnet til å kartlegge brukernes behov.

7. Konklusjon

Det store arbeidet som er lagt i denne avhandlingen, er først og fremst nyttig i arbeidet med å utvikle metoder i brukerforskningen. Hult har gjort flere dristige og utprøvende metodegrep som det hadde vært svært spennende om hun hadde sammenholdt med og drøftet i forhold til de mer velprøvde metodene som ble presentert i kapittel 4 og dels i kapittel 5.

Som bidrag til utviklingen av teori og metode i brukerforskningen er dette likevel en interessant og verdifull studie. For eksempel vises det at det er svært vanskelig å kartlegge potensielle brukeres behov, og også om det er reelle brukere man undersøker. Metoden med å få informantene til selv å angi hvilke informasjonstyper de

trenger, ble delvis mislykket, fordi alle klikket av for alle mulige typer. Den lærdommen man kan trekke av det, er at manipulasjon med grensesnittet er en metode som er lite anvendbar. I hvert fall krever den svært nøye informasjon til informantene om hvorfor og hvordan dette skal gjøres. Trianguleringsstudien kunne vært bedre utviklet, og de 249 informantene som ble triangulert, kunne vært utredet bedre. Her er det først og fremst brukerne som beskrives, lite om bruken, bortsatt fra hos de fem som ble næranalysert. Med det tilgjengelige materialet hadde det vært mulig å se nærmere på eventuell sammenheng mellom morsmål og bruksproblemer med SLS, f.eks. hva som hadde fått brukeren til å slå opp nettopp de ordene de søkte, og på den måten kunne man kommet dypere inn i andrespråkperspektivet i studien. En grundigere metodediskusjon på bakgrunn av delstudie III hadde vært helt i samsvar med formålet med nettopp den delstudien, og det er å håpe at en slik diskusjon kommer i Hults videre forskning.

Svært interessant er det at avhandlingen viser hvor vanskelig det kan være å redigere en ordbok helt i samsvar med funksjonslærens prinsipper. Til tross for et omfattende forsøk på å kartlegge brukernes behov, viser flere av analysene at det lett blir andre forhold som kartlegges bedre enn akkurat det man er ute etter. Hults avhandling viser også at brukere har så forskjellige ordbokbehov at om det hadde lyktes å finne ut hva hver enkelt trengte, ville resultatet blitt en uendelig mengde forskjellige ordbøker. At brukerne kan velge hvilken informasjon de vil se gjennom selv å designe en spesialtilpasset ordbok ved å klikke på de opplysningene de ønsker seg, viste seg ikke å fungere. Forklaringen er muligens brukernes angst for å gå glipp av noe nyttig som de ikke selv har tenkt på, derfor foretrekker de heller å ha overflod av informasjon å velge mellom enn bare å få det de selv lurar på. Dette er et interessant forskningsresultat og kanskje et argument for den tradisjonelle måte å redigere ordbøker på, der man tenker seg en gjennomsnittlig bruker med «vanlige» ordbokbehov og forsøker

å dekke de behov som anses nødvendige eller nyttige ut fra generell erfaring med ordbokbruk. På den andre siden kan det være et motargument mot funksjonslæren. Hele delstudie I ser ut til å være inspirert av funksjonslæren, som det redegjøres for i kapittel 2. Studien viser nettopp hvor vanskelig det er å kartlegge brukernes behov i praksis, og det er implisitt et argument for at funksjonslæren kanskje fungerer i teorien, men dårligere i praksis. Det kunne vært interessant om de to teoriene eller retningene var blitt drøftet eksplisitt på bakgrunn av de resultatene undersøkelsen ga. Det ville gitt et substansielt bidrag til den faglige debatten og vært et godt skritt videre i utviklingen av moderne leksikografisk teori og metode.

Hovedvekten i analysene er lagt på brukerne, det sies mindre om selve bruken, som kanskje er vel så interessant for praktisk leksikografi. Det ville vært veldig interessant å få vite mer om at oppslagsform i presens av verb i den reviderte ordboka førte til en mer brukervennlig tilgangsstruktur, da det er en ganske radikal endring av tradisjonell leksikografisk praksis.

Det er ellers interessant og nærmest litt sjokkerende å lese om svakhetene med autokorrigeringsfunksjonen i LSL, som i mange tilfeller viste seg å være villedende.

Den interessante utgreiingen om leksikalsk kompetanse sett i forhold til innlæringsordbøker kunne vært satt i sammenheng med de mest frekvente søkene informantene gjorde. Blant annet viser studien at funksjonsord utgjør 10 % av søkene i 2008 og 32 % i 2011, noe som ikke blir kommentert, men som muligens har sammenheng med brukernes andrespråksbehov.

Til tross for disse innvendingene har Ann Kristin Hult gjennomført en omfattende og dyptloddende brukerstudie, og den viser tydelig og overbevisende at *Lexins svenska lexikon* i dag er godt tilpasset den intenderte målgruppen. Dessuten gir dens metodeutprøvende tilnærming svært nyttig kunnskap for videre utvikling av moderne leksikografisk metode.

Litteratur

Tarp, Sven (2006): *Leksikografien i grænselandet mellem viden og ikke-viden: Generel leksikografisk teori med særlig henblik på lærerleksikografi*. Århus: Handelshøjskolen i Århus, Center for leksikografi.

Ruth Vatvedt Fjeld
professor, dr.philos.
Universitetet i Oslo
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Postboks 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
r.e.v.fjeld@iln.uio.no

Efternavne i Norge

Bente Holmberg

Olav Veka (red.): *Norsk etternamnleksikon. Norske slektsnamn – utbreiing, tyding og opphav*. 2. utgåva. Revidert, oppdatert og utvida. Oslo: Det Norske Samlaget 2016. 640 sider. Pris: 393 NOK (uindbundet) og 469 NOK (indbundet).

1. Indledning

Som det fremgår af manchetten, foreligger der en ny udgave af et værk med titlen *Norsk etternamnleksikon*. Værket udkom første gang i år 2000, og det er værd at notere sig at Olav Veka fortsat er redaktør. Også bogens udseende og forlag er uforandret. I bund og grund er indholdet også det samme, men i betragtning af at der næsten er gået 20 år siden førsteudgaven så dagens lys, er der naturligvis foretaget en del ændringer. Værket er, som det fremgår af omslaget, revideret, opdateret og udvidet.

Det vigtigste formål med værket *Norsk etternamnleksikon* er at redegøre for navnenes betydning og deres oprindelse og i tillæg hertil at angive hvor mange personer der bærer det pågældende navn. Desuden oplyses der om skriftvarianter, og det anføres hvordan og hvornår skrivemåden opstod. Ca. to tredjedele af de norske efternavne indeholder gårdsnavne, og i disse tilfælde angives det hvor gården eller gårdene ligger. I andre tilfælde gives der oplysning om hvilket sprog navnet kommer fra.

Norsk etternamnleksikon er ifølge teksten på bagsiden af omslaget det eneste norske leksikon over efternavne. Det er sandt nok, men formuleringen er ikke specielt oplysende og heller ikke entydig, og der er derfor god grund til at understrege at der er tale om

et leksikon over efternavne i Norge, og at værket medtager både norske efternavne og udenlandske efternavne som er eller har været i brug i Norge. Og det er i tilgift hertil det mest omfattende efternavneleksikon i Norden.

I bogens indledning findes der – foruden en beskrivelse af materialet og behandlingen af det – en historisk oversigt over norske efternavne. Hertil kommer tre oversigter, skrevet af specialister inden for hver sit felt. Håkan Rydving har således skrevet om nordsamiske efternavne, Anders Løøv om sydsamiske efternavne og Elin Vanja Karikoski om finske efternavne. To af de fire oversigter indeholder litteraturhenvisninger, og i den forbindelse er det naturligt også at efterlyse litteraturhenvisninger i de to andre. Mærkværdigt i øvrigt at de pågældende litteraturhenvisninger ikke er inkorporeret i den litteraturliste som findes bagest i bogen.

Fagterminologien vægtes ikke særlig højt. Værket er benævnt som *Norsk etternamnleksikon*, men i undertitlen tales der om norske *slektsnamn*. Det er et misforhold som går igen fra førsteudgaven, og som også kommer til udtryk i de tre oversigter som er nævnt ovenfor. Håkan Rydvings artikel har overskriften *Nord-samiske slektsnamn*. Anders Løøvs artikel har overskriften *Sør-samiske etternamn*, og Elin Vanja Karikoskis artikel er udstyret med overskriften *Finske etternamn*.

2. Materialet

De to udgaver af *Norsk etternamnleksikon* er begge baseret på statistiske oplysninger om navnebærernes antal. I den første udgave går oplysningerne tilbage til 1993, mens den foreliggende udgave naturligt nok er baseret på nyere oplysninger som er hentet fra Statistisk sentralbyrås (SSB's) statistik over norske efternavne i 2012. I indledningen gør redaktøren opmærksom på at det norske samfund i løbet af årene fra 1993 til 2012 har gennemgået sto-

re ændringer hvoraf nogle har influeret på efternavnebestanden i Norge. Befolkningstallet i Norge er eksempelvis øget med ca. 900.000. Årsagen hertil skal bl.a. søges i indvandring fra Europa og ikke-vestlige kulturer med stor variation i religion, sprog og kultur. Det stiller naturligvis store krav til redaktøren som ikke nødvendigvis har adgang til den relevante litteratur, og han har da også i praksis måttet begrænse eller udelade omtalen af de mest fremmedartede navne. Det gælder fx navnet *Popal* med 52 navnebærere som blot angives at være "muslimsk", og navnet *Yan* med 49 navnebærere som angives at stamme "frå kinesisk". Ændringen i befolkningstallet har også haft indflydelse på hvor mange efternavne der er medtaget i leksikonet. Den nye udgave er betydeligt større end den gamle, og den medtager ifølge indledningen mere end 27.000 navne. Det er ca. 2.000 flere navne end i den første udgave fra år 2000.

For begge udgaver gælder det at det kun er de mest frekvente efternavne der medtages. 25 navnebærere nævnes som en nedre grænse, men grænsen er på ingen måde absolut. Selv nævner redaktøren i indledningen at der også er medtaget alment kendte navne (fx *Manus*, *Mykle* og *Prøysen*), historiske navne (fx *Benkestok*, *Dass*, *Quisling* og *Skaktavl*) og navne som på forskellig vis kan vække interesse blandt folk (fx *Bøksle* og *Oa*). Og dette til trods for at de pågældende navne ligger under grænsen på 25 navnebærere. Tilfældige opslag viser at mange navne ligger under grænsen på 25 navnebærere. Om de er medtaget af den ene eller den anden grund, er vanskeligt at afgøre, men nogle navne er angiveligt medtaget fordi skrivemåden opfattes som en variant til et andet navn. Det gælder fx efternavnene: *Graabak* med 15 navnebærere og *Gråbak* med 21, *Svor* med 17 navnebærere og *Svaar* med 11, *Ungerness* med 15 navnebærere og *Ungersnæss* med 24 samt *Vestbakke* med 12 navnebærere og *Vestbakken* med 23. Det sker naturligvis at varianter på grund af det gennemgående alfabetiseringsprincip kommer til at stå langt fra hinanden, og der er ikke nødvendigvis

henvisning fra det ene navn til det andet. Det gælder navne som *Christensen* med 6.374 navnebærere og *Kristensen* med 6.958 samt *Pedersen* med 35.688 navnebærere og *Petersen* med 2.065, men måske opfatter redaktøren disse navne som forskellige navne og ikke som varianter af samme navn?

3. Redaktionel praksis

I den alfabetiske del af leksikonet er alle opslag angivet med fedt, men i nogle tilfælde er der et punktum efter opslagsformen. Det gælder fx efternavnet **Bæk.**, se figur 1. Punktummet angiver at der inden for samme artikel findes andre navne med ordet **Bæk-** som forled, her: **-holt** og **-vold**, altså navnene *Bækholt* og *Bækvold*. Den næste artikel i bogen indledes med navnet **Bække**. Også i dette tilfælde er navnet efterfulgt af et punktum. Artiklen rummer da også følgende opslagsformer: **-dal**, **-li** (med to skriftvarianter: **-lie** og **-lien**), **-lund**, **-n** og **-vold** som refererer til efternavnene: *Bækkedal*, *Bækkeli*, *Bækkelie*, *Bækkelien*, *Bækkelund*, *Bækken* og *Bækkevold*.

Bæk. 50 (39), 1: av gardsn. Bekk m.a. i Elverum s.d. 2: frå dansk *bekk*, vanleg; **-holt** 27 (31) av gardsn. m.a. i Nord-Odal: skogholdt ved ein bekk; **-vold** 16 (12) av gardsn. Bekkevoll i Asker.

Bække. 10 (12), av gardsn. Bekke m.a. i Sande (Vef) s.d.; **-dal** 51 (47); **-li** 16 (17); **-lie** 11 (12); **-lien** 29 (30); **-lund** 178 (177); **-n** 331 (360); **-vold** 188 (206). Sjå **Bekke-**.

Figur 1: **Bæk.** **Bække.** Det første tal viser antal navnebærere i statistikken fra 2012, det andet tal, tallet i parentes, er antal navnebærere i statistikken fra 1993.

De her nævnte artikler hører til de korte artikler. Foruden artikler som disse rummer bogen adskillige lange og kompakte artikler som ikke altid er lette at læse, og som af og til bevirker at et navn bliver anbragt på en forkert alfabetisk plads. Det gælder i de ovenstående artikler navnet *Bækvold* som rettelig burde være placeret efter *Bækkevold*. Det skal tilføjes at eksemplet ikke er enestående. Når man har valgt at bruge den redaktionelle praksis som er beskrevet ovenfor, så er det angiveligt for at spare på pladsen, men der er – set med mine briller – flere uheldige omstændigheder ved den anvendte fremgangsmåde. Artiklerne bliver – som allerede påpeget – unødigt lange og urimeligt svære at læse og forstå, og det sker gang på gang at der bliver brud på det almindelige alfabetiseringsprincip.

En navnetype der er kommet i klemme i den fremlæggelsesform som praktiseres i *Norsk etternamnleksikon*, er bindestregsnavn af typen *Berg-Hansen* selv om det pågældende efternavn er registreret med 171 navnebærere i SSB's statistik i 2012. Navne af denne art er udeladt i den nye udgave selv om der optrådte ca. 200 efternavne med bindestreg i SSB's register i 2012 (s. 9 i redaktørens indledning). De to sammensætningsled, her *Berg* og *Hansen*, er dog medtaget hver for sig på alfabetisk plads. Typen er, siger redaktøren, ekspanderet efter fremkomsten af den nye lov om personnavne fra 2003, og den er vanskelig at inkorporere uden at bryde alfabetiseringen. Eksempler på det sidstnævnte kan ses i den første udgave af værket hvor navne som *Holter-Andersen* og *Holter-Sørensen* optræder som **-er-Andersen** og **-er-Sørensen** i en lang artikel der begynder med **Holt**.

Den komprimerede fremlæggelsesform minder om den som er anvendt i ældre ordbøger, se fx ODS og SAOB. Men i ordbøger af nyere dato er det efterhånden blevet almindeligt at alle opslagsord skrives helt ud, og at der skiftes linje for hvert nyt opslagsord. Det er da også et spørgsmål om der i virkeligheden er sparet ret meget ved at fremlægge materialet i en superkomprimeret form.

Det forhold at *Norsk etternavnleksikon* bygger på et database-ret materiale, har fået flere uheldige konsekvenser. I dataudskriften af nordmændenes efternavne er eksempelvis alle navne med *Aa-* (*-aa-*) alfabetiseret under *A-* (*-a-*) og ikke under *Å-* (*-å-*), og det er en praksis som redaktøren har fulgt, selv om *aa* i de allerfleste af de navne som er medtaget i leksikonet, udtales som *å*.

Også udenlandske navne med bogstaver som ikke er norske, rummer et problem. SSB's register indeholder nemlig kun norske bogstavtyper, og derfor er udenlandske navne med fremmede bogstaver automatisk blevet konverteret til en anden bogstavering end den oprindelige. Det gælder eksempelvis bogstaverne *ü, ä* og *ö* som er konverteret til *y, æ* og *ø*. *Müller* bliver altså til *Myller*, *Räder* bliver til *Ræder*, og *Ölander* bliver til *Ølander*. Og det er – siger redaktøren – ofte i strid med den private bogstavering. I SSB's register er accenter også en problematisk størrelse. De forsvinder helt og holdent hvilket medfører at et navn som *Norén* bliver til *Noren*.

Navne af typen *von der Lippe* er også et problemfelt som skal nævnes. Flerleddede navne er heller ikke altid kommet rigtigt igennem statistikken, og navne af denne art er ikke så få som man umiddelbart skulle tro. Især er der mange navne med flere led blandt de muslimske navne og blandt navne fra ikke-germanske sprogområder.

4. Navnenes betydning og oprindelse

Det er forskelligt hvor meget redaktøren gør ud af navnenes betydning og deres oprindelse, og det er der gode grunde til. Kilderne til oplysning om de norske navne er naturligvis flere end kilderne til oplysning om de udenlandske navne, og det gælder – som tidligere nævnt – især de nyere og mest fremmedartede navne.

Alligevel findes der blandt de udenlandske og tidligt indlånte navne mange yderst interessante oplysninger. Det gælder eksem-

pelvis artiklen om efternavnet *Koren* der bæres af 226 personer. Om dette efternavn hedder det således (s. 301):

slektsnamn frå Delmenhorst i Tyskland til Bergen med Henrik Koren, fødd ca. 1580. I lågtysk kortform av Corne-li(u)s.

Men ikke sjældent optræder redaktøren mere som slægtsforsker end som navneforsker. Det gælder eksempelvis artiklen om efternavnet *Rostrup*. Navnet bæres af 133 personer, og det er givetvis af dansk oprindelse, men da stednavnet *Rostrup* findes flere steder i Danmark, havde det været naturligt at forsøge at indkredse navnets beliggenhed. Om efternavnet *Rostrup* hedder det således (s. 434):

frå dansk av stadnamn. Slektsnamn til Noreg i 1752 med klokkar Gunde J. Rostrup.

Interessant, men alene baseret på slægtshistoriske oplysninger, er artiklen om efternavnet *Klouman* som bæres af 63 personer. Om dette navn (eller – man fristes til at sige – denne familie) hedder det således (s. 293):

slektsnamn frå København til Noreg med Maria Kloumans dotter Mechtel Mathiesen, som vart gift med Gjert Hansen 1652-1733, rådmann i Skien. Ein av sønene deira tok slektsnamnet Klouman.

Hovedparten af alle efternavne i Norge indeholder, som tidligere nævnt, et gårdnavn. Når det drejer sig om navne af denne art, indeholder artiklerne oplysning om hvilken kommune gården eller gårdene ligger i, og det er en relevant oplysning. Det kan også være relevant at oplyse om ældre skriftformer fordi gårdnavnene

i mange tilfælde skrives anderledes end dagens efternavne. Men redaktøren stopper ikke her.

Han forklarer også hvordan gårdnavnene er sammensat, hvilke ord der indgår i gårdnavnene og i hvilken betydning. Oplysningerne stammer i de fleste tilfælde fra Oluf Ryghs *Norske gaardnavne* som udkom i 19 bind fra 1897 til 1936. Det er – efter min mening – at gå for vidt. De fleste gårdnavne i Norge såvel som i Danmark er navne der er sammensat af et forled og et efterled, og som beskriver stedet hvor gården ligger. Efternavnene derimod er usammensatte navne med en anden funktion end gårdnavnene. Her kunne redaktøren have sparet på både anstrengelser og papir, og i tilgift havde brugerne fået et mere letlæseligt og retvisende leksikon. Med det sidstnævnte sigter jeg til den komprimerede fremlæggelsesform som ikke giver et retvisende billede af navnestoffet; efternavne som *Bøgeberg* og *Bøgh* hører altså ikke hjemme i én og samme artikel under opslagsformer som: **Bøge.eberg**; **-h**.

5. Afslutning

Det er interessant at bladere i Olav Vekas *Norsk etternamnleksikon*, og den nysgerrige læser får – ligesom i andre opslagsværker – oplysninger om mangt og meget, om historiske personer og begivenheder, om kulturpåvirkninger og låneveje, om nutidig indvandring og meget andet, men det rækker ikke ved det faktum at jeg finder den redaktionelle praksis uhensigtsmæssig og upædagogisk.

Førsteudgaven af *Norsk etternamnleksikon* blev i sin tid anmeldt af min nu afdøde kollega, Eva Brylla, i *Namn och bygd* (2001). Den sidste sætning i hendes anmeldelse lyder således (s. 215):

Dessa marginella anmärkningar till trots är det bara att gratulera Norge till ett fint och efterlängtat efternamnslexikon och hoppas att det inte dröjer alltför länge, tills vi kan åstadkomma något liknande för Sveriges del.

Eva Brylla kunne med god ret have føjet Danmark til sit ønskemål. Danmark havde nemlig heller ikke et efternavneleksikon, og det gælder fortsat. Det gør det også for Sveriges vedkommende, men det kunne se ud som om Sverige kommer i mål før Danmark, se Leibring (2017). De svenske tanker går i retning af en publikation på nettet, og det er også tilfældet i Danmark. Og efter min mening egner materialet sig også til en netpublikation hvor pladsen ikke er snærende, og hvor opdateringen er nemmere end i en trykt udgave på papir. Mon ikke tredje udgave af *Norsk etternamnleksikon* også bliver en netpublikation?

Litteratur

- Brylla, Eva (2001): Recension af Olav Veka: Norsk etternamnleksikon. Norske slektsnamn – utbreiing, tyding og opphav. I: *Namn och bygd* 89, 214-215.
- Leibring, Katharina (2017): Att göra namnlexikon – tankar kring några aktuella arbeten i Sverige. I: *LexicoNordica* 24 (dette bind).
- ODS (1919-1956) = *Ordbog over det danske Sprog*. Grundlagt af Verner Dahlerup. I-XXVIII. København: Gyldendal.
- Rygh, Oluf m.fl. (udg.) (1897-1936): *Norske gårdnavne*. Indledning + I-XIX. Kristiania/Oslo.
- SAOB (1898 ff.) = *Svenska Akademiens ordbok*. 1 ff. Lund: Gleerups.

Bente Holmberg
 lektor, mag.art.
 Nordisk Forskningsinstitut
 Københavns Universitet
 Njalsgade 136
 DK-2300 København S
 holmberg@hum.ku.dk

Svenskt ortnamnslexikon

Bent Jørgensen

Mats Wahlberg: *Svenskt ortnamnslexikon*. Andra upplagan. Institutet för språk och folkminnen 2016. 434 sider. Pris 350 SEK.

1. Indledning

I 2016 udkom 2. udgave af det svenske stednavneleksikon, *Svenskt ortnamnslexikon*, som en opfølgning på 1. udgave, som så dagens lys i 2003. Den nye udgave bringer ifølge sit eget forord ca. 60 nye artikler og har i øvrigt revideret og ajourført indholdet. Anden udgave, på svensk *upplaga* (oplag) – en lille generende svensk/dansk sprogforbistring – har derudover omplaceret de farvede illustrationer, så de sidder tæt på det relevante sted. Leksikonnet lever ved sit imødekommende format og klare skriftsnit helt op til sin egen, hurtigt indarbejdede værkforkortelse, SOL, og jeg tøver ikke med at fastslå, at af de forskellige stednavneleksika i Norden er SOL langt det mest indbydende at gå til, også selvom brugeren udsættes for forskellige småhindringer undervejs. En typisk artikel tager sig således ud:

Rebbelberga sn, Bjäre hd, Skåne. (*j*) *Reblebyærghæ* by 1430 (avser kyrkbyn). – Sockennamnet, givet efter kyrkbyn, innehåller troligen ett forndanskt ord **ripel* eller **riple* 'strimma', åsyftande byns läge på den långsträckt höjden mellan Rössjöholmsån och Rönne å.

Figur 1: Artiklen *Rebbelberga* i SOL.

SOL behandler ca. 6.300 svenske stednavne, hvor *svenske* skal forstås nationalt, idet også de nordsvenske minoritetssprogs stednavne er velrepræsenteret og i SOL for adskilliges vedkommende behandlet for første gang. Til sammenligning indeholder det norske stednavneleksikon (*Norsk stadnamnleksikon*) ca. 5.400 navne og det danske (*Danske stednavne*) ca. 6.000, hvilket umiddelbart signalerer, at SOL forholdsmæssigt behandler færre navne end den danske modsvarighed men flere end den norske. Når dertil kommer, at *Danske stednavne* både har mindre format og færre sider, giver det sig selv, at SOL kan være betydeligt mere udfoldende og beskrivende i sine enkelte artikler.

Det er svært at måle, om de ca. 6.300 stednavne i SOL er udvalgt på en fornuftig måde. Udgiverne varedeklarerer selv udvalget i indledningen, hvor de redegør for balancen mellem bebyggelsesnavne, herunder administrative navne, og naturnavne, og som i alle de nordiske navneleksika gås der systematisk uden om det urbane navnestof: ingen gader, torve eller kvarterer eller for den sags skyld værtshuse, biografier eller parker. SOL er på den måde solidt forankret i den bondekultur, hvoraf den nordiske stednavneforskning er udsprunget, og som måske på længere sigt kan true med at blive dens skæbne. Men som almindeligt Sveriges-interesseret og nysgerrig kan man ikke indvende noget mod navneudvalget. Jeg har søgt at hæve mig op i en helikopter og kan konstatere, at de navne, som er med på mit lille Sveriges-atlas i 1:3.500.000, i det store og hele behandles. Det er navne som f.eks. *Porla*, *Gusum* og *Jorm*, men man må dog savne *Vivstavarv* i Medelpad og *Vidöstern* i Småland.

2. Navneartiklernes opbygning

De enkelte navneartikler er bygget op helt traditionelt: navn, lokaliserings, dokumentation, behandling og eventuelle henvisninger.

ger. Retskrivningen følger den gældende officielle norm, alt andet ville også have været mærkeligt, men det betyder da, at man skal være opmærksom på, at en række stednavne i nyere tid (1800- og 1900-tallet) er forsynet med foranstillede adskillende tilføjelser af typen *Upplands Väsby* og *Uppsala-Näs*, og det er ikke altid, at der henvises fra det grundlæggende navn, og det er heller ikke altid, at der henvises til bunds. Fra *Nöbbelöv* henvises der til *Norra N.*, *Västra N.* og *Östra N.* men ikke til sognebyen *Källs Nöbbelöv*. Her kan der finjusteres, når 3. udgave en dag skal på gaden.

Efter opslagsformen følger i henhold til indledningen (s. 9) navnets lokalisering, men i virkeligheden indledes denne rubrik af en beskrivelse af lokalitetens art, og først derefter kommer lokaliseringen. Protoeksemplet (s. 9) er “**Gedsholm** gods, Ekeby sn, Luggude hd, Skåne”. Isoleret set er denne praksis logisk og i orden, men den afstedkommer ikke desto mindre værket igennem en meget omstændelig fremstillingsform, fordi langt den mest almindelige lokalitetsbestemmelse *sn* (sogn) normalt udløser en oplysning om, hvilken type lokalitet navnet var knyttet til, inden det knyttes til et sogn. Eksempelvis “**Håbol** sn (..) – Socknen har fått sitt namn från gården **Håbol**” eller “**Ullene** sn (..) Socknen har fått sitt namn från kyrkbyn” eller “**Gåxsjö** sn, by, sjö (..) Socknen har övertagit namnet från byn som i sin tur namngivits efter sitt läge vid sjön”. Brugeren kommer på denne måde på en lille tidsrejse rundt i kulturlandskabet, og det kan være pædagogisk nok, men når vi dertil også ofte skal have afviklet forholdet til en navngiven kommune eller en bymæssig bebyggelse (vi savner det svenske *tätort* på dansk), vil nogen nok finde det lovlig kringlet. Personligt finder jeg det ganske charmerende.

Som de runde parenteser ovenfor antyder, er vi hermed i virkeligheden kommet for langt frem, og jeg skal nu se nærmere på den forbigående dokumentationsdel af de enkelte artikler. Det er her, navneforskeren præsenterer sit basismateriale, og hvis ikke det er i orden, bliver den efterfølgende ordidentifikation og navnetolk-

ning det heller ikke. SOL hviler her på et solidt grundlag, beskrevet lidt nærmere i de indledende kapitler 2 (Äldre namnbelägg) og kap. 3.4 (Namntolkning). De problematiseringer, jeg i det følgende kommer til at fremhæve, er ikke nogen anfægtelse af den gennemgående tilstedeværelse af solidt filologisk-onomastisk håndværk.

3. Sprogligt materiale i kontekst

I dokumentationen indgår for det ældre navnematerials vedkommende ofte en parentes med et eller to ord af typen “(j) *Lidhult sogn* 1405”. Denne praksis er, så vidt jeg kan se, ikke beskrevet noget sted i SOL, men har basis i dele af de svenske stednavneudgivelser i den nationale serie *Sveriges ortnamn*. Der kan siges både godt og dårligt om denne inddragelse på minimalt niveau af kontekst. Det gode er naturligvis, at enhver kontekst i princippet er med til at oplyse et navn, det dårlige er, at det – i hvert fald i et bredere sigtende værk som SOL – efter min opfattelse snarere er med til at forplumre end til at oplyse. For det første er det helt tilfældigt, hvad der oplyses, og for det andet er det også helt tilfældigt, om der oplyses noget som helst. I de fleste tilfælde er den oplyste kontekst en præposition, typisk *i* (også skrevet *ii*, *ij*, *j*, *y* eller på latin *in*, *jn*, *Jn*), men også andre præpositioner forekommer, f.eks. *a* ‘på’, *pa* ‘på’, *oppa* ‘på’, *vppa* ‘på’, *ffore* ‘foran, ved’, *innan* ‘i’, *widh* ‘ved’, *wthij* ‘i’, *mæth* ‘med’, *till* og *aff* ‘fra’ med latinske modsvarigheder. Normalt optræder der kun én pr. navn af den gode grund, at der kun leveres ét, fortrinsvis det ældste, belæg. Det kan give anledning til den nærliggende slutning, at det pågældende navn så at sige konstrueres med den pågældende præposition. Men det vil være en ren fejlslutning. Alle navne kan i princippet konstrueres med alle præpositioner, selvom der nok er visse valg, der ligger på grænsen til det sprogstridige. På moderne dansk er man *på* øer, ikke *i*, men

man kan naturligvis sagtens tage *til* eller *fra* en ø, sejle *forbi* en ø eller ankre op *ved* en ø. Forholdene er ikke anderledes i ældre dansk og svensk.

Som bekendt styrede vores præpositioner i ældre tid forskellige kasus med forskellige endelser, og oplysningen om præposition kan derfor være med til at forklare, hvorfor et bestemt stednavn optræder med en bestemt endelse. Skal man have rigtig nytte heraf, skal man jo vide, hvilken kasus den enkelte præposition styrer, og for visse præpositioner skal man også have en kontekst, der viser, om der er tale om forbliven på stedet eller bevægelse mod stedet. Når det drejer sig om de latinske præpositioner, der er hyppigt forekommende, fordi en stor del af kilderne er skrevet på latin, skal man desuden vide, om den latinske kontekst udløser en latinsk eller en svensk endelse på navnet. Når f.eks. *Alvastra* oplyses som “(in) *Alvastro* 1208 (med latinsk bøjning af fsv. *Alvastrum* dativ pluralis)”, skal man vide, at den latinske bøjning forudsætter, at skriveren har analyseret den svenske dativ pluralis som latinsk neutrum singularis og derefter har sat det i ablativ singularis med endelsen -o.

Alt dette giver de præsenterede kontekster slet ikke indblik i. De mange tilfælde af manglende kontekstualisering giver også det falske indtryk, at der slet ikke er en kontekst, men det er der selvfølgelig altid. I mange tilfælde er navnet bare ikke led i en præpositionsforbindelse men umiddelbart grammatisk led i sætningen. Det burde være lige så interessant at oplyse om, men det er kun helt sjældent, det sker, og man forstår godt hvorfor. Ser man på *Tofta* i Rönnebergs hd, dokumenteres det som “*ecclesie Toftæ* 1361”. Eftergår man kildestedet, ærkedegn Jens Stigsens testamente af 15. marts 1361, fremgår det, at han giver “oram *ecclesie Toftæ*”, det vil umiddelbart sige ‘1 øre til kirken Tofta’, men det kan jo også opfattes som ‘1 øre til kirken i Tofta’ eller ‘1 øre til Tofta kirke’. Skal “*Toftæ*” opfattes som en apposition eller en lokativ eller måske en genitiv? Det sidste udelukkes dog af navnene på de mange andre

kirker, der nævnes i testamentet uden genitivsmærke. Om *Göksholm* (*Göksholm* 1307) kunne det oplyses, at der i belægget er tale om en lokativ, og om *Ljungby* i Södra Möre hd i Småland kunne det tilsvarende oplyses, at belægget *Longby* 1248 står i nominativ.

Eksempelrækken kunne fortsættes meget langt men uden megen yderligere nytte, og jeg skal blot slutte denne del af min anmeldelse med at indstille, at udgiverne dropper denne halvt gennemførte kontekstpræsentation og i stedet nøjes med at give kontekstoplysninger, når det virkelig kan belyse det citerede belæg.

4. Navnematerialets alder og udvælgelse

Fra udenværkerne til kernen, selve de citerede former. Her er princippet, at det ældst kendte belæg citeres, medmindre det ikke er velegnet, f.eks. på grund af kildens alt for sene afskriftstidspunkt eller på grund af korrumpet form. I så fald bringes a) kun årstal for den første omtale, b) et senere belæg eller c) en normaliseret gammelsproglig form. Hertil føjes den guddommelige bemærkning, at der for yngre navne kun undtagelsesvis bringes ældre belæg – men så er de måske heller ikke yngre længere? Standardpraksis er altså noget gennemhullet, men lad os se på materialet alligevel. Lad mig straks sige, at der er uhyre lidt at komme efter, når det gælder spørgsmålet om, at navnet kunne have været dokumenteret ældre, end det faktisk er. *Svaneholm* i Skåne kan faktisk belægges tre år tidligere end anført, nemlig i Mogens Jepsen Sparres jordebog og datteren fru Anne Sparres tilskiftede godspart. Begge dokumenter er publiceret i Vogt (2000: 57, 86). *Sørby*, sn i Västra Göinge hd, er rigtigt nok som angivet overleveret i formen *Sørby Sogn* i Lunds Stifts Landebog ca. 1570, men denne form overhales med knap 200 år bagom af 30/4 [1377] *Sørby*, der desværre kun kendes gennem en oversættende afskrifts afskrift fra 1500-tallet. En trist omstændighed, der i henhold til SOL's indledning burde

have udløst et årstal, se pkt. a) ovenfor. Det samme kan man sige om *Svedala*, kn, sn, tätort i Oxie hd i Skåne. Her gør der sig dog det særlige gældende, at den ældste form, dateret 11/6 1377, kun kendes i et kort indholdsreferat (en registformet afskrift) i den såkaldte *Skånebrevsfortegnelse* fra 1693. Det fremgår her, at formen er “Sweydala litla” og med andre ord sigter til det nuværende *Lilla Svedala*. Denne bebyggelse, der nu ligger i Västra Kärrstorps sogn, må med sin middelalderlige overlevering og beliggenhed have en genetisk sammenhæng med (Stora) Svedala ca. 3 km mod nordøst. Der havde været god grund til at inddrage 1377-belægget eller i det mindste årstallet, se pkt. a) ovf. *Lindberg*, et sogn i Halland, kan føres tilbage fra det angivne 1362 til Lymbyergh [1334], se mere om denne kilde nedenfor.

Der er også andre muligheder for at støde på dateringer, som kunne have været skarperere. En banal fejl, der skyldes forståelig tiltro til udgivne navne, findes under Äsphult, hvor det korrekte år for belægget Espholt Len 1498 i virkeligheden er 1489. En række sogneavne først og fremmest i Halland kan tidligst belægges i et regnskab aflagt af den pavelige afgiftsindsamler i Danmark, Norge og Sverige. Det kan ad indirekte vej dateres til [30. august 1334] (*Diplomatarium Danicum* 2. rk., bd. 11, nr. 152), og denne indsigt bør naturligvis udnyttes fremfor det mere gummiagtige “1330-talet”, som man finder under bl.a. *Ullared*, *Svartrå*, *Nösslinge* og det ovennævnte *Lindberg*. Den rigtige datering har dog fundet vej til sogneavnet *Glemminge* i Skåne. Mere upræcis og direkte fejlagtig er den datering til “ca 1300”, som man finder ved den ældste form af de fleste herredsnavne i Skånelandene, f.eks. *Torna härad*, *Rönnebergs härad*, *Färs härad*, *Höks härad*, *Viske härad* samt enkelte bebyggelsers navne som *Ronneby*, *Lösen* og (*Bräkne*)-*Hoby*. Disse samt en række her unævnte navne stammer alle fra den såkaldte hovedliste i *Kong Valdemars Jordebog*, og den daterer sig selv ganske præcist til 1231. Desværre er den ikke bevaret i original, og det er afskriftstidspunktet, som er “ca 1300”. Fejlen stammer fra flere

af de ældre regionale stednavneudgaver. Tillid er godt, kontrol er bedre, men på den anden side kan man også kontrollere sig selv ihjel, og der skal ikke lyde nogen bebrejdelse af SOL for at have stolet på sine i almindelighed lærde og nøjagtige forgængere.

5. Navnemateriale og akribi

Når dateringen og fremfindingen af det ældste materiale er på plads, gælder det naturligvis om at læse og gengive materialet korrekt. Sagt med det samme så er det uhyre få fejl, det er lykkedes mig at isolere, og også for en anmelder gælder det, at man må udvise en form for kontrollerende tillid og i praksis koncentrere sig om mistænkelige former. På den konto må *Särslöv* i Oxie hd afgive formen “(in) *Særskeff* 1330” til fordel for originalens *Særsleff*. Ikke langt derfra finder man *Västerstad* i Färs hd dokumenteret med en ældsteform, som skriveren sikkert har intenderet, men som desværre er endt som “*Væstærthatha*”. Her såvel som en række andre steder kunne udgiverne have god nytte af at bruge et udråbstegn i rund eller skarp parentes som tegn på usædvanlig form med signalværdien “Det er ikke en trykfejl”. Formen *Fathertsthorp*, der anføres under *Farstorp*, kunne også fortjene sådan et udråbstegn. Det er også lykkedes udgiverne af SOL at løbe sur i det vandret gennemstregede *u*, der som tegn for *y* undertiden påtræffes i ovennævnte *Kong Valdemars Jordebog*. Det fremtræder i navnebelæggene på tre forskellige måder: som gennemstreget *u* i f.eks. *Rönnebergs härad*, som *y* i *Ronneby* og som et spejlvendt *h* (et græsk *my*) i *Södra Åsbo härad*. Man kan uden større vold på nøjagtigheden erstatte det gennemstregede *u* med et *y*, men det bør da være konsekvent.

Som nævnt ovenfor er den ældste form af navnet *Äsphult* dateret forkert. Den er i tilgift også gengivet forkert, nemlig som *Espholt Len*, en form der er taget direkte fra det syv ord lange indholdsreferat i moderne dansk sprogform i *Repertorium* (Rep. 2. rk.,

nr. 6619). Men denne tekst er blot en forenkling af hele referatet på i alt 17 ord, som man finder i *Lunds ärkestifts urkundsbok* (Weibull 1921:112), hvor der læses “. dombkyrckians lään, liggjandes i Giers häradt, Espholt benämbt”. Med Weibulls tekst i hånden kan ledet “Len” uden videre stryges som del af navnedokumentationen. Der er naturligvis stadig tale om et len, men i øvrigt ikke som den forklarende parentes skriver “ett distrikt av oviss omfattning”, for et len på den tid er ikke primært noget geografisk område men en godsmængde sammenholdt under en fælles administration, i dette tilfælde en lokaladministration under domkirken i Lund.

6. Ordidentifikation og tolkning

Det centrale i et stednavneleksikon er dog først og sidst den forklaring, som der gives af det udvalgte og præsenterede materiale. Her er man i gode og omhyggelige hænder hele vejen gennem SOL, og selvom anmelderen ikke har lige nært kendskab til hele navnestoffet, må man gang på gang nikke anerkendende til den omhu og skarpsindighed, der lægges for dagen. Som allerede nævnt er det indlysende, at SOL i stort omfang viderefører den forskning, som allerede er publiceret i de regionale serier eller i diverse monografier og artikler. Det er også derfor ofte her, man finder kimen til en præsenteret tolkning. Ideen om, at det skånske *Skabersjö* sandsynligvis indeholder “yrkesbeteckningen fda. *skapare* ‘tillskärare (av tyg)’” er hentet direkte ud af *Skånes ortnamn, Bara härad* (s. 258), der igen beror på *Svensk uppslagsbok*, som imidlertid er langt mere forsigtig end *Skånes ortnamn* og SOL. Det påståede substantiv er imidlertid ikke overleveret i gammeldansk. Det til grund liggende verbum, gl. *skape* ‘skabe, tilskære klæde’, er derimod ganske rigtigt dokumenteret i bl.a. *Skånske Lov* og dermed umiddelbar basis for et letforståeligt nomen agentis. Man skylder desuden sine læsere en alvorlig overvejelse over, hvad håndværkere med et så-

dant købstadserhverv som tilskæring af klæde lige laver midt ude på landet.

En nærmere overvejelse burde også blive det skånske *Teckomatorp* i Onsjö hd til del. Siden A. Falkman i 1877 forbandt forleddet med det runesvenske mandsnavn *Tidhkomí*, har denne tolkning med varierende modifikationer vundet hævd. Flest reservationer finder man i *Skånes ortnamn*, mens SOL – ganske vist med modifikationen “oklar” – søger hen mod den indarbejdede tolkning, ved at navnet omtales som “detta gamla bynamn”. Men hvem siger, det er gammelt? Det er første gang dokumenteret 1574, og bebyggelsen er kun på to tiendeydere. Den generelle kildedækning af Onsjö hd og i særdeleshed det aktuelle sogn (Norra Skrävlinge) gør det vanskeligt at forestille sig, at et gammelt bynavn skulle undgå overlevering helt frem til 1574. Jeg ville overveje, om navnet overhovedet er ældre end 1500-tallet, men jeg må indrømme, at noget forledsforslag kan jeg ikke præstere.

På svensk område er Skåne, som det kan fornemmes, det nærmeste, man kommer min hjemmebane, og det er da også herfra, jeg er i stand til at komme med det eneste fuldgyltige eksempel på en tolkningsmæssig helkikser. Under *Hannas* sn, Ingelstads hd kan man læse, at de “äldsta skrivformerna, genomgående på *-nes*, kan förklaras som en kanslidansk skrifttradition, där namnet uppfattats som genitiv av kvinnonamnet *Hanna* (danskt *Hanne*)”. Denne antagelse rammer stednavnetypologisk og personnavnekronologisk helt ved siden af. Løsrevne personnavneformer i genitiv indgår ikke i det danske stednavneforråd, hvor kvindenavne desuden er uhyre sjældne. Personnavneformerne *Hanna* og *Hanne* af *Johanne* er ikke dokumenteret i 1400-tallet og ej heller i 1500-tallet. *Hanna(h)* som hebraisk navn kan findes fra 1600-tallet, mens *Hanne* som kortform af *Johanne* hører til fra 1800-tallet og frem.

Efterleddet i navnet på Sveriges sydligste punkt, *Smygehuk*, belagt første gang så sent som 1864, bestemmes på den underlige måde, at det enten er et lån fra hollandsk *hoek* ‘odde’ eller er givet

af hollandske sømænd. Ordet *huk* har tilsyneladende nogenlunde samme historie i svensk og dansk: tidligst belagt sidst i 1600-tallet, overvejende knyttet til topografiske forhold med særlig vægt på det maritime miljø. Der kan ikke være megen tvivl om, at ordet stammer fra hollandsk eller nedertysk. Da *Smyge*, som man kan se i SOL, er et ældre lokalt navn, må også navnedannelsen *Smygehuk* være dannet lokalt med det indlånte ord *huk*. Ellers skylder SOL os i al fald en forklaring af, hvordan *Smyge* er kommet i hænderne på forbipasserende hollændere, og navnet derpå sammen med *huk* er gået i land. Og mens vi er ved havet, må jeg også på Saxos vegne under navnet *Västergarn* på Gotland protestere over den forkerte ablativform på det latinske ord for 'havn', det hedder "in portu, cui Garnum nomen".

7. Artsled og udenværker

De hyppigere forekommende artsled (efterled) er behandlet i samlede artikler på alfabetisk plads. Det er en fornuftig måde at undgå for mange gentagelser på. Artiklerne er tilpas grundige og forsynede med litteraturhenvisninger, og en del af dem ledsages tillige af et udbredelseskort. Det gælder således efterleddet *löv* (på dansk: *lev*), hvor man ud over en række grønne cirkler i Sverige, Danmark og Sydslesvig præsenteres for en meget stor grøn aftegning kaldet Thüringen. Den er helt uoplyst, og man bliver desværre heller ikke klogere af selve efterledsartiklen, for her er den eneste omtale af noget syd for den danske grænse de omtalte navne i landskabet Slesvig. Hvad der sigtes til, er imidlertid de mange thüringske stednavne, der ender på *-leben*, og hvis forhold til de nordiske landes *lev/löv*-navne har været diskuteret i adskillige omgange. Man kunne naturligvis ignorere denne diskussion, men når man afsætter området på kortet, skylder man også sine læsere en forklaring. SOL skylder i *löv*-artiklen også sine læsere

en klarere stillingtagen til, om de personer, hvis navne eller betegnelser optræder som forled, er modtagere eller afgivere af det efterladte gods, efterleddet hentyder til. Første afsnits afsluttende sætning “Även en passiv betydelse, där förleden innehåller namnet på mottagaren av egendomen förekommer” er tilkommet siden 1. udgave og efterlader et noget påklistret indtryk, al den stund der faktisk ikke har været hævdet noget som helst om agens eller patiens for de forekommende personer eller personbetegnelser. Hvad der specielt kvalificerer det norske navn *Jale* til at vedrøre en modtager (i dette tilfælde en jarl) af en overladt jordejendom, blæser i vinden. Vil man mene noget om personkredsen i de danske og svenske *lev/løv*-navne, kommer man ikke uden om Lena Petersons iagttagelser vedrørende personnavne over for personbetegnelser (se Peterson 2010).

Det er naturligvis de enkelte navneartikler og efterledsartiklerne, der er de egentlige bærere af SOL. Det er deres faglige kvalitet, som værket står og falder med, og det kan utvetydigt fastslås, at SOL står solidt. Der er skabt et opslagsværk, som enhver med interesse for svenske stednavne ikke kan komme udenom. Det er tilmed lykkedes udgiverne at presse den knappe fremstillingsform sammen på en sådan måde, at hver enkelt artikel alligevel fremtræder som sit eget lille prosaproduct. Forholdet mellem navn og oprindelig navnebærer, mellem sø og by og jernbanestation og tätort og kommune varieres sprogligt på ny og på ny, hvor man for så vidt lige så godt kunne have kørt det hele af efter en fælles skabelon. SOL stråler af glæde ved og kærlighed til sproget, navnene og kulturlandskabet.

Navnlige dette sidste forkæles gennemgående ved de mange velvalgte illustrationer. Redaktionens egne optagelser er perfekte, og det samme gælder de udvalgte ældre billeder, fotos såvel som tegninger eller malerier. Altid ledsaget af en tekst, der bidrager til forståelsen af et eller andet navns sproglige tolkning. De fleste illustrationer er som anført videreført fra 1. udgave, men er nu langt

bedre anbragt. Der bør være plads til endnu et læs relevante illustrationer i 3. udgave, og ved samme lejlighed burde udgiverne lige overveje omslagsbilledet, der i øvrigt ikke er det samme som i 1. udgave. Det nu valgte (et udsnit?) bidrager ikke til nogen navneforståelse, tværtimod indeholder omtalen på side 4 hele tre navne (*Högelund*, *Djup* og *Sörknatten*), som man ikke kan slå op i selve værket. Nogle af kortene over herredsinddelingen er desværre i hvert fald i mit eksemplar skredet i typografien, se Skåne s. 290 og Öster Götland s. 399.

Efter selve artikeldelen (s. 17-404) bringer SOL en 22 sider lang litteraturoversigt, der er tematiseret i en generel del og to dele, der er geografisk afgrænset. Oversigten bærer præg af redaktionens overblik også ud over den svenske rigsgrense. Jeg har svært ved at se, at der skulle mangle noget væsentligt.

Efter litteraturlisten bringer SOL syv sider med register over navne, som nævnes i navneartiklerne. Det er ærlig talt en underlig samling. I den store alfabetiske del af SOL er der ganske mange opslagsformede henvisninger, og jeg kan ikke se nogen ide i at parkere en tilsvarende del i en særlig liste, hvor kun de meget ihærdige vil søge. I næste udgave bør udgiverne indlemme disse henvisningsnavne på alfabetisk plads i hoveddelen. Det vil fylde meget lidt mere end nu, og der er masser af plads. Hele seks sider efter navneregistret er afsat til såkaldte "Anteckningar", på dansk ville der stå "Til notater", men uanset hvad er der altid tale om sider, der er blevet til overs, og som udgiveren prøver på at give indtryk af er afsat som en særlig service til brugeren. Den hopper vi ikke på. Find om ikke andet nogle flere relevante illustrationer.

Forkortelseslisten, der både står på side 16 og på indersiden af bagpermen, er underligt mangelfuld. Her finder man mine yndlingsaversioner *gd*, *hd*, *hgd*, *kn*, *skg* og *sn*, men ikke den hyppigt forekommende *snr*. Jeg har omhyggeligt anvendt dem ovenfor for at give læseren et førstehåndsindtryk af, hvor irriterende de er. Uden forkortelsestegn. Jeg ved godt, at svensk ikke kan lide punk-

tum, hvis forkortelsen ender med ordets sidste bogstav, men så anvend dog suspensionskolon (*k:a = kyrka*), der faktisk er en svensk mulighed, vi andre burde tage til os. Forkortelseslisten mangler også flere af de faktisk forekommende latinske former, bl.a. *ecclesie*, *ville* og *prouinciis* og som nævnt ovenfor flere ortografiske varianter af præpositionen *i*.

At færdes på langs og tværs gennem *Svenskt ortnamnslexikon* er som én stor lystrejse med masser af indlagte overraskelser undervejs. Man lærer Sverige at kende på en ny måde, og f.eks. går det op for en, i hvor høj grad søer og åer har præget bygderne og det begyndende kulturlandskab, og i hvor høj grad det nuværende kulturlandskab er formet af udviklingen af post- og jernbanelæsesnet. Der er øjenåbnere på hver eneste af leksikonnets sider.

Litteratur

- Danske stednavne* (2008) af Bent Jørgensen, 3. udg. København.
- Diplomatarium Danicum* (1938-), udg. af Franz Blatt m.fl. København.
- Norsk stadnamnleksikon* (1997), red. af Jørn Sandnes & Ola Stemshaug, 4. udg. Oslo.
- Peterson, Lena (2010): Reconstructing lost words from old personal names – and the meaning of the place-name element *-lev*. I: Lennart Elmevik & Svante Strandberg (red.): *Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.-9. April 2010*, 185-193.
- Repertorium = Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* (1928-39), udg. af William Christensen, 2. rk. 1451-1513. Kbh.
- Skånes ortnamn* (1958-), Lund.
- Skånes ortnamn, Bara härad* (1991) av Göran Hallberg. Lund.
- Svensk uppslagsbok* (1947-55), 1-32. Malmö.

Sveriges ortnamn (1906-). [...] På offentligt uppdrag utg. av Kungl. Ortnamnskommissionen. Stockholm/Uppsala.

Vogt, Susanne (2000): Mourids Jepsen Sparre til Svaneholms jordebog. I: *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1999*, 55-94.

Weibull, Lauritz (1921): *Lunds ärkestifts urkundsbok*, bd. 5. Lund.

Bent Jørgensen
professor emeritus, dr.phil.
Nordisk Forskningsinstitut
Njalsgade 136
DK-2300 København S
berge@hum.ku.dk

Finlandssvensk ordbok – nu också på nätet

Hans Landqvist

Charlotta af Hällström-Reijonen & Mikael Reuter: *Finlandssvensk ordbok*. Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 45. <<http://kaino.kotus.fi/fsob>>.

1. Inledning

År 2000 utkom den första upplagan av *Finlandssvensk ordbok*, utarbetad av Charlotta af Hällström-Reijonen och Mikael Reuter, och ordboken omtalas i fortsättningen oftast med förkortningen FSOB. Den andra alternativt fjärde upplagan utkom 2008 (se Cantell 2009:285–286 om upplagorna). Sedan december 2016 är FSOB tillgänglig också på webbplatsen för Institutet för de inhemska språken (fi. Kotimaisten kielten keskus). Som framgår på startsidan för ordboken är det upplagan från 2008 som nu har gjorts fritt tillgänglig, och det är FSOB på nätet som är föremål för min recension.

Den första och andra upplagan av FSOB har recenserats i *Lexico-Nordica* av Kristina Nikula (2000) respektive Ilse Cantell (2009), och författarna fick lämna en replik till Nikulas recension (af Hällström & Reuter 2000). Också i andra sammanhang har FSOB presenterats, granskats och kommenterats (af Hällström-Reijonen 2000; Lindqvist 2000; Vidjeskog 2000; Svenblad 2008; Sylvin 2008; Sandström 2016). Mitt intryck är att de två aspekter som uppmärksammas mest är urvalet av uppslagsord och rekommendationer om bruket av sådana. Även FSOB på nätet har uppmärksammas (Hufvudstadsbladet 2016; Språkbruk 2016; Svensson 2017).

I den här recensionen presenterar jag först FSOB ur ett över-

gripande perspektiv. Därefter kommenterar jag urvalet av och upplysningar om lemman. Sedan diskuterar jag FSOB som en normativ och deskriptiv ordbok. Till sist summerar jag min granskning.

Med tanke på att det är fråga om just en finlandssvensk ordbok är det på sin plats att jag redovisar min egen position i förhållande till finlandssvenskan som varietet (jfr af Hällström-Reijonen 2012:86–87 om forskares bakgrund och studier av finlandssvenska). Jag är sverigesvensk men har levt och arbetat i Finland. Härigenom har jag även skaffat mig en viss kompetens i fråga om finska. Sedan runt tjugo år samarbetar jag med olika finländska kollegor och jag har ägnat en del av min forskning åt svenskan i Finland, senast *Juridik på svenska i Finland. Perspektiv på språk och rätt* (Landqvist et al. 2016). Härigenom kan man säga att jag har både ett utifrån- och ett inifrånperspektiv i förhållande till finlandssvenskan och FSOB.

2. Skärmar, struktur och sökmöjligheter

I det här avsnittet presenterar jag FSOB utifrån tre aspekter. Den första är användningen av ordboken på skärmar av olika storlek, den andra är ordbokens struktur och den tredje är olika sökmöjligheter i den.

2.1. Skärmar och FSOB

Ordböcker på nätet kan användas på skärmar av olika storlekar, och skärmstorleken kan spela större eller mindre roll för olika användares uppfattning om sådana ordböcker. Därför har jag använt FSOB på tre enheter: MacBook Pro med iOS 10.11.6 och 13 tums skärm, iPad 3 med iOS 5.1 och 9,7 tums skärm samt iPhone SE med iOS 10.2.1 och 4 tums skärm.

Utifrån dessa erfarenheter anser jag att ordboken fungerar bäst

på datorer och plattor. På den använda mobiltelefonen krävs det en del skrollande för att ta del av information som finns under toppmenyn och för att läsa länkade pdf-filer (jfr Hovmark 2014:296 om elektroniska ordböcker och utnyttjande av tillgänglig skärmyta). FSOB på nätet har alltså inte en följsam (responsiv) webbdesign, där en webbsidas utseende ”automatiskt förändras beroende på hur stort utrymme som finns i webbläsarfönstret” (Svenska data-termgruppen). Olika användare anser förmodligen att frånvaron av en sådan webbdesign är mer eller mindre besvärande.

FSOB på nätet fungerar i både porträtt- och landskapsläge på såväl plattor som mobiltelefoner. För att zooma på en mobiltelefon tror jag dock att en hel del användare måste använda nypgrepp. Därefter kan de skriva in sökningar och läsa resultatet av dem. Detta kan i sin tur leda till skrollande i höjd- och/eller sidled för att ta del av informationen som visas. Olika användare är antagligen mer eller mindre positivt inställda till att zooma och skrolla på enheter med mindre skärmar.

2.2. Struktur hos FSOB

Startsidan till FSOB på nätet återges som figur 1. Av denna framgår att texten ”Institutet för de inhemska språken” med tillhörande logotyp finns överst på sidan. Texten fungerar som länk till den svenska versionen av institutets startside. Därefter följer en banner med texten ”Finlandssvensk ordbok”, vilken fungerar som länk tillbaka till startsidan. Under bannern finns en toppmeny, ”Startside”, med en sökfunktion och de fyra flikarna ”Hjälp”, ”Om ordboken”, ”Förkortningar” och ”Respons”. Till vänster finns en sidomeny med en sökfunktion med bokstavstangenter och en lista med framsökta uppslagsord. Den största delen av startsidan utgörs av ett innehållsfält där användare får information om ordboken, inklusive upplysningar om copyright och uppdateringar (i april 2017 finns dock inga uppdateringar efter 13 december 2016).

Under toppmenyns ”Hjälp” får användare information om sökmöjligheterna på ett enkelt och begripligt sätt, och jag återkommer till dem längre fram i recensionen. Här meddelas också en definition av det i sammanhanget centrala begreppet ’finlandism’: ”Finlandismer är ord och uttryck som förekommer bara i finlandssvenska eller som används i en annan betydelse i finlandssvenska än i sverigesvenska” (se vidare t.ex. af Hällström-Reijonen 2012:78–84 och Sandström 2016:95–96 om begreppet).

Toppmenyns ”Om ordboken” ger först användare tillgång till förordet till FSOB på nätet. Här beskrivs den tryckta ordbokens historia och arbetet som har lett fram till FSOB på nätet. Därtill uttrycks förhoppningar om att det ska vara möjligt att revidera ordboken med jämna mellanrum och att användare ska vilja lämna synpunkter på den, enklast genom toppmenyns Respons-funktion. Under ”Om ordboken” finns även de tre klickbara länkarna ”Förord till första upplagan” [2000], ”Förord till andra upplagan” [2008] och ”Principer bakom ordboken” med tillhörande pdf-filer.

En oklarhet gäller den tredje av pdf-filerna. Filen, som har rubriken ”Inledning”, är hämtad ur den tryckta FSOB från 2008. Cantell (2009:286) påpekar att den aktuella texten har rubriken ”Några principer för den finlandssvenska språkvården” i FSOB (2000). I motsvarande text i FSOB (2008) används i stället ”Inledning” som titelrubrik och textens första avsnittsrubrik är ”Några principer för den finlandssvenska språkvården” (Cantell 2009:286). Det finns alltså inte någon symmetri mellan länktextern ”Principer bakom ordboken” och den länkande pdf-filens titelrubrik ”Inledning”, vilket är lite olyckligt.

I toppmenyn finns vidare fliken ”Förkortningar”. Genom att klicka på den visas en lista med totalt 63 förkortningar. Dessa går att föra till ett antal undergrupper, här försedda med var sitt exempel: allmänt använda förkortningar som ”etc.”, fackområden som ”tekn.”, grammatisk information som ”best. form”, språkligt ursprung som ”eng.” och stilnivå som ”vard.”.

Etiketter/förkortningar i tryckta ordböcker har en lång tradition för att meddela upplysningar i komprimerad form (jfr Svensén 2004:378–380). Man kan dock fundera över vilka fördelar och nackdelar det skulle innebära att expandera i alla fall vissa etiketter i FSOB på nätet. Anledningen är att expanderade etiketter kan vara till särskild nytta för användare som är mindre vana vid tryckta ordböckers sätt att komprimera sådana upplysningar (jfr Hovmark 2014:297–298).

Toppmenyns fjärde och sista möjlighet är ”Respons”. Genom den här fliken når användare ett webbformulär som ger möjlighet att skriva ett meddelande med synpunkter på ”innehållet, strukturen och gränssnittet i Finlandssvensk ordbok på nätet”. Mottagare är Svenska avdelningen inom Institutet för de inhemska språken. Det blir allt vanligare att användare av elektroniska ordböcker erbjuds att bidra till utvecklingen av dem (jfr Holmer & Sköldbberg 2014:247). Därför är det positivt att också FSOB erbjuder en sådan möjlighet.

2.3. Sökmöjligheter i FSOB

Den som vill söka i FSOB har två möjligheter, en genom toppmenyn och en genom sidomenyn, vilka visas i figur 1 ovan. I toppmenyn går det att söka på ett visst ord, en viss fras eller en viss bokstavsföljd i kombination med ett av alternativen ”innehåller”, ”börjar med” eller ”slutar med”. För att illustrera den här sökmöjligheten väljer jag ordet *ytter* och ”innehåller”.

Sökningen ger de fem träffarna *ytterdörr*, *ytterligare*, *yttermera*, *ytterom* och *ytterring*. I det här fallet ger en sökning med alternativet ”börjar med” samma resultat, medan det inte blir några träffar för ”slutar med”, eftersom FSOB inte innehåller uppslagsord som *vänsterytter* och *högerytter* (se SO om *ytter* i fotboll och andra bollspel).

Inte bara enkla uppslagsord utan också partikelverb och andra flerordsenheter fångas alltså upp vid en sökning med ”innehåll-

er”, vilket är en förtjänst hos FSOB på nätet. Exempelvis ger en sökning med *bort* totalt 15 träffar, bl.a. det enkla *bort*, sammansättningen *bortaålämning*, partikel verbet *betala bort* och frasen *inte bort fråån*.

Den första sökfunktionen erbjuder också möjligheten att skriva in en bokstavsföljd i stället för ett helt ord. Exempelvis genererar både bokstavsföljden *ytt* och en sökning med *ytt%*, dvs. ett specialtecken för trunkering, sexton uppslagsord, bl.a. *filbytta*, *ytterring* och *yttre filé* (jfr Svensén 2004:520 om sökning med ”jokrar”). En sökning med ett annat möjligt specialtecken för trunkering, *ytt_*, ger i stället femton träffar, och det uppslagsord som inte fångas upp här är *missbytt*. En sökning med ett tredje möjligt specialtecken, *ytt**, ger däremot inga träffar alls. Toppmenyns ”Hjälp” ger emellertid inte någon information om sökning med trunkering och specialtecken, vilket är en brist.

Oavsett om användare skriver in ett ord, en fras eller en bokstavsföljd, så visas resultatet i innehållsfältet i form av en lista med klickbara länkar till aktuella artiklar. Det är alltså fråga om ordboksinterna länkar, och jag anser att det är en funktionell och användarvänlig lösning (jfr Svensén 2004:523–525 om olika typer av länkar i elektroniska ordböcker).

Den andra sökmöjligheten i FSOB återfinns i sidomenyn till vänster (se figur 1), och den kallas ”bläddring”. Där kan användare markera en bokstav i en av bokstavsrutorna och få fram en lista med 21 uppslagsord i taget. Därmed går det att bläddra i den alfabetiska listan över uppslagsord, dvs. FSOBs lemmalista. I figur 1 ovan är det fråga om *A* och samtliga 21 ord som visas i listan inleds med denna bokstav, från *abi* till *aj*. Som framgår av figur 1 erbjuder dock sidomenyn utrymme för att visa något fler uppslagsord i taget än 21.

Om antalet uppslagsord med en viss begynnelsebokstav är färre än 21, visas i stället 21 ord med olika begynnelsebokstäver. Det första av orden med aktuell begynnelsebokstav visas mot bakgrund av en tonplatta, och figur 2 visar sökningen på bokstaven *Y*.

The screenshot shows a search interface for the Finnish lexicon. At the top left is a keyboard layout with letters A through Ö. Below it is a list of search results, with 'yrkesbilist' highlighted in blue. To the right of the list, the word 'yrkesbilist' is displayed in a larger font, followed by its definition: 'Använd i stället **chaufför, yrkesförare, yrkeschaufför, åkare. fi. ammattiautoilija**. Se även: **-bilist**'. At the bottom right, there is a copyright notice: '© Institutet för de inhemska språken 2017' and 'Senast uppdaterad: 13.12.2016'.

Figur 2: Sökning på Y i FSOB med första träffen *yrkesbilist*.

Bland de 21 uppslagsorden i figur 2 finns sådana som inleds med V, Y och Å, bl.a. *värdedebatt*, *yrkesbilist* och *åka*, där upplysningen ”(böjn.)” markerar att det är böjningen av verbet som motiverar att åka upptas i FSOB. Det är dock förvånande att ordbokens två uppslagsord under W, *wc-bytta* och *wc-papper*, inte fångas upp av denna sökning.

3. Urval av och upplysningar om lemmen

Som framgår av figur 1 får användare grundläggande information om FSOB genom startsidans text ”Välkommen till Finlandssvensk ordbok på nätet”. Där meddelas att FSOB på nätet är en spegling av innehållet i den tryckta utgåvan från 2008, medan utformningen skiljer sig något från denna. FSOB på nätet är alltså, i alla fall

huvudsakligen, en digitaliserad pappersordbok (jfr Svensén 2004:517 om typer av ordböcker). Ordboken innehåller ungefär 2.550 finlandismer, och användare kan ta del av rekommendationer när det gäller vilka av de förtecknade finlandismerna som ”bör undvikas och vilka som kan accepteras i texter där en saklig och objektiv stil eftersträvas”. Därtill ges rekommendationer där uttal avviker från ”normala svenska uttalsregler”.

I den länkade pdf-filen med huvudrubriken ”Inledning” fördjupas informationen om den tryckta FSOB från 2008. Här behandlas principer för den finlandssvenska språkvården, målgrupper för ordboken, urvalet av lemman, använd terminologi (t.ex. *finlandism*, *finlandssvenska*, *sverigesvenska*), läsanvisningar (främst om ordboken som deskriptiv och normativ), uttalsbeteckningar och målen för ordboken.

Det vore dock bra om i alla fall en del av den här informationen presenterades direkt på webbplatsen via toppmenyn, eftersom en nätpublicerad ordbok kan nå många fler användare än en tryckt, här alla personer som behärskar svenska. Ett exempel på sådan viktig information som förtjänar att synas bättre är principerna för urvalet av lemman och de typer av upplysningar om lemman som meddelas.

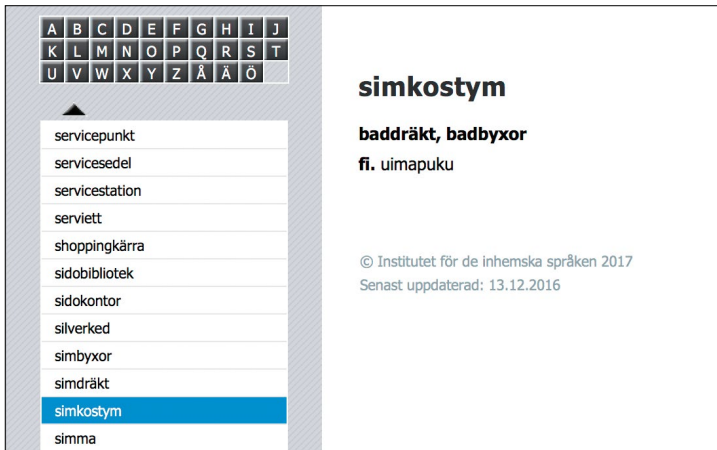
När det gäller urvalet av lemman ingår alltså såväl enkla uppslagsord som fraser och andra flerordsuttryck. Vidare sägs det i pdf-filen ”Inledning” att de ingående orden och uttrycken ”är sådana som man kan tänkas hitta i skrivna texter samt relativt etablerade talspråkliga och regionala ord och uttryck”. Sedan görs en precisering till finländska ord och uttryck som har en officiell status genom t.ex. lagstiftning, svenska ord och uttryck för specifika finländska företeelser, finlandismer som är stilistiskt neutrala, finlandismer som har en vardaglig prägel, uttryck som är regionala och allmänt spridda dialektfärgade ord och uttryck, vissa etablerade slangord samt finska ord som är väl etablerade i finlandssvenskan (”Inledning”, s. 6).

Lemmalistan i FSOB innehåller således uppslagsord av olika karaktär, vilket både Nikula (2000:252–255) och Cantell (2009:288–289) uppmärksammar. Listan i den andra upplagan är förändrad jämfört med listan i den första (Cantell 2009:288–289), medan lemmalistan i FSOB på nätet är identisk med den i FSOB från 2008. Därför diskuterar jag den inte vidare.

Den begränsade informationen om lemmaurvalet, vilken visas direkt i innehållsfältet, är en svaghet hos FSOB på nätet. Möjligen kan den begränsade direkt synliga informationen även bidra till att finlandssvenskan uppfattas som en mer ”exotisk” svensk varietet än tidigare genom att FSOB nu gjorts mer tillgänglig. När det gäller begreppet ’finlandssvenska’ ansluter jag mig här till den definition som af Hällström-Reijonen (2012:15) formulerar: ’finlandssvenska’ är ”ett slags finlandssvenskt riksspråk, dvs. ett regionalt riksspråk inom det svenska språkområdet” (se vidare af Hällström-Reijonen 2012:14–17 om avgränsningar av ’finlandssvenska’).

För att illustrera den möjliga risken för att icke-finländska användare av FSOB kan ”exotifiera” finlandssvenskan utifrån information om lemman, och sättet som information om lemman meddelas, väljer jag uppslagsordet *simkostym*, delvis för att även Karvonen (2015) kommenterar just detta uppslagsord i FSOB. Artikeln *simkostym* återges som figur 3.

Finskans verb *uida* motsvaras av både *simma* och *bada* på svenska och substantivet *puku* kan motsvaras av bl.a. *dräkt* och *kostym* (SuRu). Användare som behärskar finska och som tar del av artikeln *simkostym* i figur 3 förstår antagligen att *baddräkt*, *badbyxor* är att föredra framför *simkostym* när målet är ett allmänsvenskt språkbruk (jfr Karvonen 2015). Användare utan kunskaper i finska kan i stället tro att *simkostym* är det vanliga ordet i Finland för företeelserna *baddräkt* och *badbyxor*. Eventuellt kan sådana användare även tro att *simkostym* är en mer generell benämning än *baddräkt* och *badbyxor*. I det här fallet kunde en mer explicit formulering, liknande den till *yrkesbilist* i figur 2, vara till nytta för alla

Figur 3: Artikeln *simkostym* i FSOB.

användare, t.ex. ”Använd hellre *baddräkt, badbyxor* än *simkostym*”. Enligt SuRu är *baddräkt* den allmänsvenska motsvarigheten till *uimapuku*, men därtill kan *simdräkt* användas i finlandssvenskan. I såväl SO som FSOB upptas *simdräkt*, och i båda ordböckerna meddelas att *simdräkter* främst förekommer i idrottssammanhang.

Genom publiceringen på nätet är FSOB tillgänglig för fler användare med olika språklig och kulturell bakgrund än förut. Därför vore det bra om information om urvalet av lemman – och om rekommendationer vad gäller bruket av lemman och betydelser hos lemman – lyftes fram mer. Detta resonemang utvecklar jag i nästa avsnitt av min granskning.

4. Normering och beskrivning

Det finns en lång tradition av normativt språkvårdsarbete när det gäller finlandssvenskan som varietet. Målet för arbetet kan formuleras som att finlandssvenskan ska ”förbli ren svenska, dvs. följa

samma språknorm som svenskan i Sverige” (af Hällström-Reijonen 2012:69). Språkvårdsarbetet inkluderar dock även ett mer deskriptivt perspektiv, särskilt under senare år. En översikt återfinns i af Hällström-Reijonen (2012:39–70).

Denna dubbla inriktning hos den finlandssvenska språkvården kommer fram tydligt i den länkade pdf-filen ”Inledning”, som meddelar följande:

Finlandssvensk ordbok riktar sig i första hand till finlandssvenskar och först i andra hand till sverigesvenskar och finnar. En ordbok för sverigesvenskar och finnar hade krävt utförligare definitioner av uppslagsorden, på ett sätt som inte är ändamålsenligt i en bok skriven för finlandssvenskar. Att finlandssvenskarna är vår primära målgrupp innebär samtidigt att boken har mer normativ än rent deskriptiv karaktär, vilket torde vara till nytta också för finska användare. Vi hoppas i alla fall att också sverigesvenskar kommer att ha glädje och nytta av boken. (”Inledning”, s. 5)

Utifrån citatet kan FSOB alltså beskrivas som ”en delvis deskriptiv och delvis normativ ordbok [...]” (Svensén 2004:29) i fråga om en regional varietet av svenska. FSOB kan därmed även betecknas som en regionalismordbok (Sandström 2016:93). Frågan är dels hur inriktningen på att både beskriva finlandismer och meddela rekommendationer för bruket av sådana kommer till uttryck i ordboken, dels hur användare med olika språklig och kulturell bakgrund kan tänkas tolka den information som meddelas till olika uppslagsord i FSOB.

För att klarlägga hur beskrivning och normering hanteras har jag granskat de totalt 341 artiklarna under S och gjort en kategorisering av vilka typer av information som meddelas. Resultatet redovisas i tabell 1. I tabellen används fet stil, kursiv stil och olika gradstorlek för att någorlunda försöka avspiegla utseendet hos artiklar i FSOB på nätet.

Typ av information	Exempelartikel
(1) Definition av uppslagsord	skiljebetyg skol. betyg som ges en studerande som avgår från gymnasiet utan att ha slutfört gymnasiets hela lärokurs. I betyget antecknas bedömningen av de studier som slutförts. <i>fi.</i> erotodistus
(2) Belysande exempel till uppslagsord	skvär öppen plats, liten stadspark <i>Riddarhusskvären (i Helsingfors)</i> <i>eng.</i> square <i>ry.</i> skver
(3) Synonym till uppslagsord	stritta vard. skvätta, stänka
(4) Böjning av uppslagsord	sambo, en sambo, flera sambon¹ böjn. <i>Sambo böjs en sambo, flera sambor.</i>
(5) Bruk av uppslagsord i olika regioner i Svenskfinland	skrinna I svenskan används vanligen åka skridskor ; glida, hasa . <i>Skrinna</i> böjs skrinna, skrinnade, skrinnat, men i södra Finland förekommer ofta även stark böjning: skrinna, skrann, skrunnit. <i>fi.</i> luistella
(6) Bruk av uppslagsord regionalt i Sverige	skrapbulle, skrapabulle, skrapabulla [ˈskrapa-] ² sladdbarn, vard. sladdis <i>Skrapbulle</i> förekommer regionalt även i Sverige.

1 Även i FSOB (2008) anges *flera sambon* som pluralform. Frågan är dock om det i stället kan vara fråga om ett tryckfel för den bestämda formen *den sambon*.

2 I FSOB (2008) står det ”**skrapabulle, skrapabulla** [ˈskrapa-], **skrapbulle vard.**”, dvs. variantformerna kommer i en annan ordning och en uppgift om vardaglig stilnivå till variantformerna ingår. Justeringar har alltså gjorts i FSOB på nätet.

Typ av information	Exempelartikel
(7) Bruk av uppslagsord i Sverige	<p>sisu [ˈsiso] fi. seg uthållighet, kampvilja, djävlar anamma. Ordet <i>sisu</i> används även i Sverige, men oftast om finländare. <i>Jussi har sisu.</i> sv. Jussi är seg och tuff. <i>Du behöver sisu för att klara av det här!</i> sv. Du behöver litet djävlar anamma för att klara av det här!</p>
(8) Rekommendation om bruk av uppslagsord, i första hand utanför Finland	<p>skede ofta fas, period, moment, steg, punkt, stadium, etapp <i>Skede</i> används mycket mer i finlandssvenskan än i sverigesvenskan och kan gärna ersättas med något av orden ovan. fi. vaihe</p>
(9) Rekommendation om generellt bruk av uppslagsord	<p>sakkännare Använd i stället sakkunnig, specialist, expert. fi. asiantuntija</p>
(10) Rekommendation om generellt bruk av betydelse(r) hos uppslagsord	<p>skola verb Använd inte i betydelsen <i>utbilda, undervisa</i>. Verbet <i>skola</i> betyder 'utbilda för viss färdighet', medan <i>utbilda</i> används om kunskaper inom ett bredare område. Röster, hästar, hundar och plantor kan skolas medan människor vanligen utbildas. <i>Vi skolar dig för jobbet.</i> sv. Vi utbildar dig för jobbet. fi. kouluttaa Se även: skolning</p>

Tabell 1: Olika typer av information till lemmen i FSOB med exempel från artiklar under S.

Tabell 1 visar att FSOB meddelar tre överordnade typer av upplysningar i sina artiklar under S: (1)–(4) information om uppslagsord, (5)–(7) information om bruket av uppslagsord samt (8)–(10) rekommendationer att undvika att använda uppslagsord helt eller vissa betydelser av uppslagsord. Givetvis utesluter kategorierna inte varandra utan flera sådana kan kombineras. Ett exempel i tabell 1 är artikeln *sisu* med (1) definition, (2) belysande exempel och (7) bruk i Sverige.

Utöver de typer av upplysningar som visas i tabell 1 möter användare också andra upplysningar i FSOB, vilka är mer eller mindre förväntade i ordböcker med olika inriktningar och mål (jfr Svensén 2004:115–408 om olika typer av upplysningar i ordböcker). I exemplen i tabell 1 är det fråga om uttal (*sisu*; *skrapabulla*), ordklassstillhörighet (*skola*), formvarianter (*skrapbulle*, *skrapabulle*, *skrapabulla*), tillhörighet till ett ämnesområde (*skiljebetyg*), upplysningar om stilnivå (*stritta*; *sladdis*) och etymologi (*skvär*; *sisu*; *sakkännare*) samt länkar till andra uppslagsord (*skolning*). Dessa typer av upplysningar är dock till största delen mindre relevanta för min diskussion om beskrivning kontra normering i FSOB på nätet i förhållande till användare med olika språklig och kulturell bakgrund.

Viktigare är att de normativa ambitionerna för FSOB inte kommer till uttryck enbart i kategorierna (8)–(10) i tabell 1. När det gäller *sambo* i (4) formuleras en tydlig norm för substantivets böjning (jfr dock fotnot 1 ovan). Vidare finns det mer eller mindre tydliga normativa formuleringar av typerna ”använd inte X” eller ”använd hellre X” som användare i alla fall kan ana sig till i andra exempel än i (4) och (8)–(10) i tabell 1. För att illustrera möjliga rekommendationer, även om rekommendationerna inte är explicit uttryckta, formulerar jag några frågor som användare kan ställa när det gäller bruket av uppslagsorden i exempel (1)–(3) och (5)–(7) i tabell 1.

Är *skiljebetyg* i (1) och *skvär* i (2) acceptabla att använda i alla

sammanhang i Finland eller finns det några begränsningar? Är *skvätta*, *stänka* i (3) att föredra framför *stritta* i alla sammanhang eller enbart i sådana som inte är ”vardagliga”? Bör *skrinna* i (5) helt undvikas utanför Finland och hur acceptabel är verbets starka böjning? Är alternativen *skrapbulle*, *skrapabulle*, *skrapabulla* eller *sladdbarn* i (6) likvärdiga i alla sammanhang, medan *sladdis* är ”vard.”? Kan *sisu* i (7) användas även om andra personer än finländare i Sverige?

Som framgår ovan tror jag inte att alla användare tar del av den länkade texten ”Inledning” under toppmenyns flik ”Om ordboken”. Därmed finns det en risk för att de går miste om viktig information om vilka typer av upplysningar som ges och om FSOB som såväl en deskriptiv som en normativ ordbok (jfr Nikula 2000:248–250; Cantell 2009:290–292). Alla användare av FSOB på nätet skulle ha nytta av att få information om de deskriptiva och normativa syftena på ett mer synligt sätt. Och icke-finländska användare skulle förhoppningsvis förstå *varför* ordboken förhållandevis ofta meddelar att upptagna uppslagsord eller betydelser hos uppslagsord *inte* bör användas.

Här är det värt att nämna att ordbokens normativa inriktning framträder tydligare på den webbsida där Institutet för de inhemska språken presenterar FSOB. När det gäller finlandismer sägs där att ordboken ”ger rekommendationer för vilka [finlandismer] som bör undvikas och vilka som kan accepteras. Korta stilanvisningar upplyser om att ordet kanske inte är gångbart i alla sammanhang” (Språkinstitutet).

Dessa upplysningar skulle dock med fördel redovisas också på en sida *inom* FSOB på nätet. Därtill vore det bra om det blev lite tydligare *hur* normer kan meddelas i ordboken. Redan min granskning av artiklarna under bokstaven S visar att det finns en variation för hur detta görs. Genom studier av artiklarna under andra bokstäver skulle det bli klarlagt ifall bokstaven S är representativ för FSOB som helhet eller om S är speciell på något sätt

(jfr af Hällström & Reuter 2000 samt af Hällström 2002 om normering och FSOB 2000; jfr Sandström 2016:96–99 om normering i FSOB 2000 och FSOB 2008).

5. Summering

Sammanfattningsvis anser jag att *Finlandssvensk ordbok* på nätet är ett mycket välkommet tillskott till den nordiska floran av ordböcker på internet. Anledningen är att nätordböcker ger forskare ”möjlighet till nya ingångar till språkliga data” och att sådana ordböcker kan finna andra och fler användare än tryckta ordböcker (Sandström 2016:103). FSOB på nätet kan därtill öka kunskapen om finlandssvenskan som varietet, både i och utanför Finland. Men ordboken är i stort sett en digitaliserad pappersordbok, inte en ordbok utvecklad direkt för användning på internet. Därför kan jag formulera två övergripande förslag för att utveckla FSOB på nätet.

För det första bör de ansvariga bakom ordboken överväga åtgärder som tar till vara det nya formatet bättre. Den tillgängliga skärmytan bör utnyttjas mer, och i alla fall vissa etiketter bör expanderas för att underlätta för användare som inte är så vana vid tryckta ordböckers komprimerade uttrycksätt med stil- och bruklighetsetiketter.

För det andra bör viss information göras mer tillgänglig än i länkade pdf-filer, nu när FSOB kan komma att användas ”också i sådana sammanhang som författarna inte räknat med” (Nikula 2000:259 om den första upplagan av FSOB). Det är fråga om målgrupperna för FSOB, principerna för urval av lemman, de typer av information som lämnas om lemman, ordbokens karaktär som både en deskriptiv och en normativ ordbok samt verktygen för att meddela rekommendationer för bruket av uppslagsord eller betydelse hos uppslagsord.

Allra sist ska jag anknyta till Kristina Nikulas och Ilse Cantells recensioner av FSOB i tryckt form. Nikula (2000:259) önskar att ”ordboken gjordes tillgänglig på Internet och att den kontinuerligt uppdaterades”, medan Cantell (2009:292) hoppas att FSOB ska utkomma ”i flera upplagor efter denna”. Nikulas förhoppningar om flera upplagor och om elektronisk publicering har blivit verklighet, medan Cantells om fler upplagor efter den från 2008 hittills inte har blivit det (jfr även Sandström 2016:102 med not 7 om nya upplagor av FSOB).

Mina förhoppningar är att FSOB ska utvecklas både när det gäller uppdateringar av lemmalistan och när det gäller de punkter som jag tagit upp i min granskning. Därtill har jag ännu en förhoppning. Om en utvecklad FSOB även kunde göras tillgänglig som nedladdningsbar app, skulle ordboken kunna bli ännu mer tillgänglig än om den enbart finns på nätet.

Litteratur

Ordböcker

FSOB (2000) = Charlotta af Hällström & Mikael Reuter: *Finlandssvensk ordbok*. Helsingfors: Schildts & Forskningscentralen för de inhemska språken.

FSOB (2008) = Charlotta af Hällström-Reijonen & Mikael Reuter: *Finlandssvensk ordbok*. 4 rev. uppl. Helsingfors: Schildts i samarbete med Forskningscentralen för de inhemska språken.

SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009). Stockholm: Svenska Akademien & Norstedts (i distribution).

SuRu = *Suomi–ruotsi-suursanakirja – Stora finsk–svenska ordboken*. Institutet för de inhemska språken & Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. <<http://finsk-svenska.svenska.gu.se/>> (april 2017).

Annan litteratur

- Cantell, Ilse (2009): Finlandssvensk ordbok reviderad. I: *LexicoNordica* 16, 285–289.
- Holmer, Louise & Emma Sköldberg (2014): Appifiering till allas lycka? Om danska ordboksappar med särskilt fokus på DDO. I: *LexicoNordica* 21, 235–252.
- Hovmark, Henrik (2014): *Norsk Ordbok* på nettet. I: *LexicoNordica* 21, 289–309.
- Hufvudstadsbladet (2016) = Kolla finlandismer på webben. I: *Hufvudstadsbladet* 14.12.2016.
- af Hällström, Charlotta (2002): Normeringen i Finlandssvensk ordbok. I: *LexicoNordica* 9, 51–62.
- af Hällström, Charlotta & Mikael Reuter (2000): Replik till Kristina Nikula. I: *LexicoNordica* 7, 262–264.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta (2000): Finlandssvensk ordbok – presentation och kommentarer. I: *Språkbruk. Tidskrift utgiven av Svenska avdelningen vid Institutet för de inhemska språken* 2000:2, 10–12.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta (2012): *Finlandismer och språk-vård från 1800-talet till i dag*. Nordica Helsingiensia 28. Helsingfors: Nordica, Finska, finskugriska och nordiska institutonen, Helsingfors universitet.
- Karvonen, Lauri (2015): Riktmärken för en bra svenska. I: *Hufvudstadsbladet* 24.05.2015.
- Landqvist, Hans, Christer Laurén, Lieselott Nordman, Marianne Nordman & Maria Kvist (2016): *Juridik på svenska i Finland. Perspektiv på språk och rätt*. Vasa: Scriptum.
- Lindqvist, Marit (2000): Med kurabyxor i vattenpotten. I: *Nya Argus* 2000:7, 154–157.
- Nikula, Kristina (2000): [Recension av] Finlandssvensk ordbok. I: *LexicoNordica* 7, 247–260.
- Sandström, Caroline (2016): Perspektiv på svensk lexikografi i Fin-

- land med *Ordbok över Finlands svenska folkmål och Finlandssvensk ordbok* som exempel. I: Anna Helga Hannesdóttir (utg.): *Framtidens lexikografi. Rapport från ett symposium i Göteborg 5 oktober 2012*. Göteborg: Meijerbergs institut vid Göteborgs universitet, 75–109.
- Språkbruk (2016) = Finlandssvensk ordbok nu på webben. I: *Språkbruk. Tidskrift utgiven av Svenska avdelningen vid Institutet för de inhemska språken* 2016:4, 4.
- Språkinstitutet = Institutet för de inhemska språken: Finlandssvensk ordbok. <http://www.sprakinstitutet.fi/sv/ordbocker/enssprakiga_ordbocker/finlandssvensk_ordbok> (april 2017).
- Svenblad, Ralf (2008): Finlandssvenskan i ny kostym. I: *Nya Ålandstidningen* 21.08.2008.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2 omarb. och utökade uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Svenska datatermgruppen = Svenska datatermgruppens Ordlista, version 2016-dec, 7 dec 2016, artikel 242, *följsam webbdesign*. <<http://datatermgruppen.se/>> (april 2017).
- Svensson, Anders (2017): Nu finns Finlandssvensk ordbok på webben. *Språktidningens blogg*. Publicerad 2017-01-19. <<http://spraktidningen.se/blogg>> (april 2017).
- Sylvin, Jenny (2008): Ny upplaga av Finlandssvensk ordbok. I: *Språkbruk. Tidskrift utgiven av Svenska avdelningen vid Institutet för de inhemska språken* 2008:2, 25–26.
- Vidjeskog, Sonja (2000): Finlandssvensk ordbok – förklarar, förmanar och förför. I: *Språkbruk. Tidskrift utgiven av Svenska avdelningen vid Institutet för de inhemska språken* 2000:3, 3–7.

Hans Landqvist
docent, universitetslektor
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
hans.landqvist@svenska.gu.se

Förvaltningshistorisk ordbok

Nina Martola

Förvaltningshistorisk ordbok. Svenska litteratursällskapet i Finland.
Publicerad på internet i mars 2016. <fho.sls.fi/>

1. Introduktion

Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) har gjort en inbrytning på lexikografins område i och med att *Förvaltningshistorisk ordbok* (i det följande FHO) publicerades på sällskapets webbplats efter ett nästan tioårigt arbete. Redigeringen inleddes 2007 med fil.dr Lena Huldén som huvudredaktör och med många andra namnkunniga historiker i redaktionen. För den lexikografiska expertisen har fil.dr Peter Slotte stått. Han var under många år huvudredaktör för den omfattande dialektordboken *Ordbok över Finlands svenska folkmål*.

Syftet med FHO är enligt omtexterna att

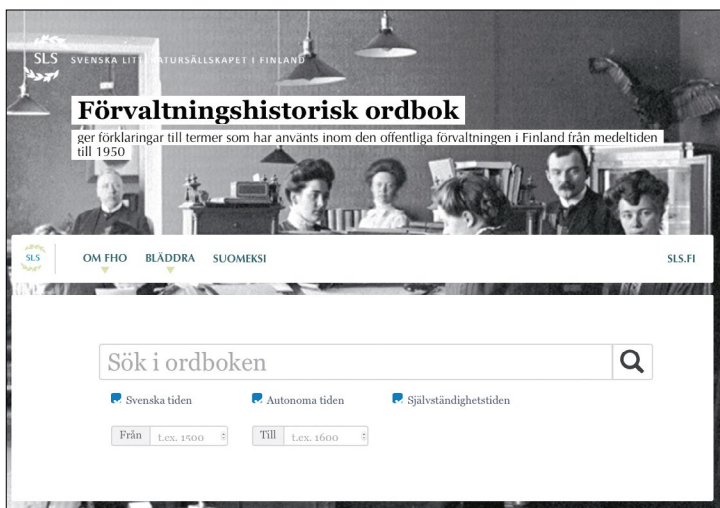
ge en översikt av äldre förvaltningsterminologi och därmed göra denna tillgänglig för forskning. Utöver att bidra till analysen av språket är avsikten att hjälpa forskare att få ett grepp om forna tiders ibland nog så svårgenomträngliga förvaltning.

Som icke-historiker kan jag inte bedöma hur väl ordboken fyller dessa syften. Jag kommer därför i denna recension att dels se på nätordbokens utformning och funktion, dels diskutera några andra lexikografiska frågor kring den.

Ordboken ligger på adressen <fho.sls.fi>. På startsidan (figur 1) är huvudelementet en sökruta där man skriver in det ord man

vill leta efter. Man kan också välja vilken tidsperiod man vill söka i. Som förval är alla tre alternativen förkryssade (*Svenska tiden*, *Autonoma tiden* och *Självständighetstiden*).¹ Alternativt kan man välja ett eller flera sekler. Materialet i ordboken sträcker sig från medeltiden fram till 1950. Orsaken till valet av 1950 som slutår är enligt omtexten: ”Med denna tidsgräns inkluderas undantagsförvaltningen under kriget, men inte förvaltningens expansion under efterkrigstiden”. Däremot framgår inte antalet uppslagsord av omtexterna, men i en nyhet på SLS webbplats om publiceringen av ordboken nämns det att den förklarar över 12 000 historiska termer och uttryck (SLS 2016).

Vid sekelval för sökningen kan man antingen skriva in årtalen eller använda små piltangenter som finns till höger i rutorna. Särskilt användbara är pilarna dock inte, för årtalet ändras till 400 när man klickar första gången och ökar eller minskar därefter med ett år åt gången vid varje klick.

Figur 1: Startsidan.

1 *Autonoma tiden* avser den tid då Finland hörde till Ryssland, från 1809 fram till dess landet blev självständigt 1917.

Från andra vyer kommer man tillbaka till söksidan genom att klicka på SLS-symbolen längst till vänster i menyn. Det är en aning ologiskt, man väntar sig närmast att symbolen ska leda till SLS startside. Å andra sidan är det ju något som användarna snabbt kommer underfund med. Till sällskapets startside kommer man via klick på *sls.fi* i högerkanten av menyraden.

FHO är responsiv. Element som ligger i bredd på en vanlig datorskärm lägger sig under varandra på en liten skärm och förflyttar sig också vartefter man gör fönstret smalare i en vanlig dator. Ordboken går överraskande bra att använda på mobil för sökning. Bläddringen fungerar däremot ryckigt.

Utformningen är enkel och uppenbarligen avsedd att ge ett både modernt och gammalt intryck samtidigt. Texten är svart på vit botten. Rubrikerna är mycket stora i förhållande till brödtexten. Till gränssnittet hör blå knappar (Sök-knappen och knappar för avgränsning av förvaltningsområde). Det ljusgröna från SLS-symbolen går igen i ett par menypilar och i knapparna för nästa och föregående uppslagsord. Ram kring textrutorna bildar en svartvit bild som visar interiören från en advokatbyrå från början av 1900-talet (i figur 1 beskuren). På smala skärmar syns bara lite av över- och nedkanten, vid sökning som tar en stund kan hela bilden skymta fram innan sökresultatet dyker upp. Ett skönhetsfel i mitt tycke är ordbokstiteln som är indragen i förhållande till de andra textrutorna och har vassa hörn i stället för avrundade.

2. Menyer och bläddring

Menyraden innehåller tre flikar, *Om FHO*, *Bläddra* och *Suomeksi* ('På finska'). Under de två första finns pilar till rullgardinsmenyer. *Om FHO* innehåller flera underavdelningar, först en redogörelse för vad förvaltningshistoria är och sedan en presentation av ordboksprojektet och vilka typer av uppslagsord man kan förvänta sig

att hitta och inte hitta i ordboken. Som följande kommer sökanvisningarna, som är mycket kortfattade, och därefter anvisningar för hur man ska hänvisa till ordboken. Sist återfinns en källförteckning och den är imponerande. En överslagsberäkning utifrån referenslistan (antal skärmar gånger genomsnittligt antal källor per skärm) ger ett antal på närmare 700 olika källor. Framför varje källa i listan finns en liten menysymbol, och klickar man på den får man fram en lista på alla de artiklar (uppslagsord och definition) som innehåller referens till just den källan.

Via den andra fliken, *Bläddra*, kan man bläddra i artiklarna i alfabetisk ordning. Det finns tre alternativ, *Enligt uppslagsord på svenska*, *Enligt uppslagsord på finska* och *Enligt tidsperiod*. I den svenska bläddringen syns uppslagsord och definition (eller *beskrivning*, som de kallas i FHO:s terminologi). Är det definitionen man är ute efter behöver man strängt taget inte klicka sig vidare till själva artikeln utan får svaret i bläddervyn. Den finska bläddringen leder till en indexlista.

Den svenska bläddringen A–Ö går också att avgränsa till ett visst förvaltningsområde via blå knappar under menyraden. Alternativen är ett område åt gången eller alla 21 (det senare är förval). Några exempel på förvaltningsområden är *Allmän inrikesförvaltning*, *Finans*, *Kyrklig förvaltning* och *Statsöverhuvud och hov*.

Vid bläddring i hela alfabetet är ordboken indelad i tre block, A–K, L–R och S–. Vid bläddring i ett område åt gången kommer alla områdets artiklar från A till Ö upp på en gång. De mer omfattande områdena innebär åtskilligt bläddrande innan man är nere vid Ö, men till höger om artiklarna finns ett lodrätt bokstavsindex som man kan förflytta sig med hjälp av.

Den sista fliken är *Suomeksi* 'På finska'. Det återkommer jag till i avsnitt 5.

3. Sökning och träffar

Själva sökningen utgörs av fritextsökning, det gäller sökning både via sökrutan på startsidan och via den sökruta som finns i högerkanten i menyn och som alltså syns i alla vyer. Vid en sökning på exempelvis *fängelse* meddelar programmet att det finns sammanlagt 90 träffar, 12 i uppslagsord och 78 övriga. Det två första träffarna är det osammansatta ordet *fängelse* som uppslagsord (två olika betydelser, ett uppslagsord för var betydelse utan homonymnumrering) och sedan följer sammansättningar med *fängelse-* som förled. En av träffarna är en flerordsterm, *allmänt fängelse*. Av de 78 övriga träffarna utgörs i själva verket ytterligare 12 träffar av uppslagsord, nämligen uppslagsord där *-fängelse* utgör efterled, t.ex. *distriktsfängelse* och *straff- och arbetsfängelse*. De träffarna listas huller om buller med träffarna som finns inne i artikeltexterna. Angivelsen 78 är alltså missvisande. Ur språklig och lexikografisk synvinkel hade det varit bättre att ange träfffördelningen 24 och 66 och ge efterledsträffarna i en grupp för sig före träffarna som härrör från artikeltexterna. Vanligen utgör ju efterleden i en sammansättning till yttermera visso det sammansatta ordets huvudled, så den typen av uppslagsordsträffar är lika viktig som träffar där sökordet utgör början av uppslagsordet.

I de flesta elektroniska uppslagsverk brukar det gå att avgränsa sökningen till uppslagsord. En sådan möjlighet hade varit välkommen också i FHO, för vissa sökord kan ge många träffar att bläddra igenom, som t.ex. just *fängelse* med 90 träffar eller, för att ta ett ännu mer påfallande exempel, *myndighet* med 439 träffar (figur 2). För *myndighet* är fördelningen enligt ordboken 4 träffar i uppslagsord och 435 träffar i övrig text. En genombläddring av träffarna ger ytterligare fyra uppslagsordsträffar (*central förvaltningsmyndighet, vårdmyndighet, polismyndighet* och *Åklagarmyndigheterna vid statsförbrytelsesdomstolarna*).

439 resultat för *myndighet*, *inget startår* - *inget slutår*, Svenska tiden, Autonoma tiden, Självständighetstiden:

Träffar på uppslagsord (4)

MYNDIGHET *viranomainen, julkinen viranomainen*
Benämning på varje sådant statsorgan som äger självständig beslutanderätt och handlingsförmåga inom ett visst offentligt område. **Myndigheten** representeras av en eller flera under ämbetsansvar beslutande och handlande ämbetsmän. **Myndigheterna** indelas i rättsförande och administrativa **myndigheter**, vilka ytterligare indelas i civila, militära, kyrkliga och judiciella **myndigheter**. Till **myndigheterna** räknas inte regenten eller folkrepresentationen.

DISCIPLINÄR MYNDIGHET *kurinpidosta vastaava viranomainen*
Organ eller ämbete som tilldelats **myndighet** att upprätthålla ordning och tukt.

LAGSKIPANDE MYNDIGHET *oikeusviranomainen*
Offentlig **myndighet** som utövar domsrätt, såsom domstol och vissa ämbetsverk.

ADMINISTRATIV MYNDIGHET *hallintoviranomainen*
Civilt, militärt eller kyrkligt offentligt styresorgan som i huvudsak idkar (lokal eller central)förvaltning.

Övriga träffar (435)

REMISSRESOLUTION *lähetepäätös*
(**Myndighets**)beslut i ett ärende som remitterats från en annan **myndighet**.

ED *vala*
Sanningsförsäkran som till exempel ett vittne eller en sakkunnig avger inför domstol eller annan **myndighet**, också om en tjänstemans löfte inför dömande **myndighet** eller annan **myndighet** att uppfylla vissa ämbetsplikter.

BESKATTNINGSRÄTT *verotusoikeus*
Myndighets rätt att lägga skatt på varor och tjänster. **Myndigheten** har rätt att besluta hur den ska samla in de inkomster som behövs för att täcka behoven inom **myndighetens** förvaltningsområde.

REMISS *lähete*
Skrivelse varigenom en **myndighet** överförde ett ärende till en annan **myndighet**. Till remissen bifogades de handlingar som hörde till ärendet. Efter att behandlingen avslutats återställdes handlingarna till den remitterande **myndigheten**.

Figur 2: En del av träfflistan för sökning på *myndighet*.

Sökfunktionen ger förslag på ord vartefter man skriver in bokstäver i sökrutan, börjandes vid två inskrivna bokstäver. Förslagen är aldrig särskilt många (7–8) och reduceras vartefter bokstäver kommer till. När t.ex. *fäng* är inskrivet är förslagen fem till antalet, de två osammansatta *fängelse* plus *fängesläkare*, *fängesdirektör* och *allmänt fängelse* och ändrar sig inte mer. Skriver man in exempelvis

fängelsek försvinner förslagslistan i och med att det uppenbarligen inte finns någon sammansättning där efterleden börjar på *k-* i databasen. I sökförslagen kommer det upp både finska och svenska ord som passar in på söksträngen. Det går alltså inte att göra en avgränsning enligt språk.

Träfflistan består som nämnts av uppslagsordet och den svenska definitionen (se figur 2), så man får snabbt svar om det är betydelsen man är ute efter och träffarna inte är så många. Att det inte går att avgränsa sökningen till enbart uppslagsord beror möjligen på att redaktionen tänkt sig att användarna primärt söker en tämligen exakt term och därför inte får så många träffar att bläddra i. Men historieforskare brottas väl många gånger med svårlästa handstilar. Om man i sina källor har stött på ett ord vars efterled man kan tolka till *fängelse* eller *myndighet* men vars förled man inte kan tyda vore man som användare tacksam för en överskådligare träfflista än den man nu får.

Av samma orsak hade varianttålig sökning och möjlighet att använda jokertecken kunnat vara nyttiga funktioner. I det första fallet skulle programmet ha frågat ”menar du *fängelse*?” om användaren skrev in exempelvis *fengelse*. Det skulle också vara bra att kunna söka på *f?ngelse* eller **ngelse* och hitta fram till uppslagsordet *fängelse*. (När det gäller just ordet *fängelse* är funktionen förstås inte så nödvändig men det finns betydligt mer svårtolkade ord bland uppslagsorden.) Däremot hittar programmet, såsom framgått, uppslagsord som innehåller sökordet också när det finns mitt inne i ett flerledat ord, t.ex. åklagarmyndigheterna vid sökning på *myndighet*.

4. Artikelvyn och artiklar

I artikelvyn (figur 3) står uppslagsordet uppe på sidan återgivet med versaler i en mycket stor font.

The screenshot shows a web browser displaying the 'Förvaltningshistorisk ordbok' (Administrative Historical Dictionary) website. The page title is 'Förvaltningshistorisk ordbok'. The navigation bar includes 'OM FHO', 'BLÄDDRA', 'SUOMEKSI', 'SLSFI', and a search box 'Sök i ordböken'. The main content area is titled 'MYNDIGHET' with a sub-header 'Allmänna förvaltningsformer'. The page is divided into several sections: 'Beskrivning', 'Finsk beskrivning', 'Källor', 'Andra språk', 'Synonymer', and 'Se vidare'. The 'Beskrivning' section contains a detailed definition of 'myndighet' in Swedish. The 'Finsk beskrivning' section provides the Finnish equivalent 'viranomainen'. The 'Källor' section lists several academic sources. The 'Andra språk' section lists 'Tinga termer på andra språk'. The 'Synonymer' section lists 'officiell myndighet'. The 'Se vidare' section lists related terms like 'censur', 'librorum censor', 'charta sigillata', etc. The background of the page features a historical black and white photograph of a woman in a long dress standing at a desk.

Figur 3: Artikelvyn.

Ovanför uppslagsordet, uppe i hörnen av vyn finns det knappar för bläddring till föregående och följande ord i alfabetet. Under uppslagsordet finns det mörkblå knappar för avgränsning till ett visst förvaltningsområde. Klickar man på en knapp kommer man till den alfabetiska listan över uppslagsord från det området. För en del uppslagsord finns det också angivelse om vilket begreppsområde ordet representerar (institution, tjänsteman, titel, stad m.fl.). Dessa fungerar dock inte som länkar, vilket man hade väntat sig eftersom de är formgivna som knappar (om än i annan färg än områdesknapparna). För homonyma uppslagsord (som t.ex. *fängelse*) finns det hänvisning mellan homonymerna, men eftersom ingen homonymnumrering används ser hänvisningen en aning lustig ut: *fängelse se även fängelse* eller *ackord se även ackord, ackord*.

Definitionen har rubriken *Beskrivning*, också den i mycket stor stil. Beskrivningarna är överlag kortfattade, många har en längd från tio och upp till tjugo ord. Den längsta beskrivning jag råkat stöta på avser *adelsprivilegier* och omfattar 232 ord.

Språket i definitionerna är inte särskilt lättillgängligt utan gör överlag ett lite byråkratiskt intryck. Definitionen av *myndighet* är ett exempel på det:

Benämning på varje sådant statsorgan som äger självständig beslutanderätt och handlingsförmåga inom ett visst offentligt område. Myndigheten representeras av en eller flera under ämbetsansvar beslutande och handlande ämbetsmän. Myndigheterna indelas i rättsförande och administrativa myndigheter, vilka ytterligare indelas i civila, militära, kyrkliga och judiciella myndigheter. Till myndigheterna räknas inte regenten eller folkrepresentationen.

Man ska ha en hel del kunskap om förvaltning för att kunna tillgodogöra sig förklaringen eller också blir man tvungen att slå upp flera av de termer som ingår i den. Framförställda bestämmingar – ”under ämbetsansvar beslutande och handlande ämbetsmän” – är ju heller inget som rekommenderas i sakprosa i våra dagar.

Under den svenska definitionen står rubriken *Finsk beskrivning* följt av en finsk motsvarighet och i många fall en kortfattad definition på finska. Jag återkommer strax till detta.

Längst ner i artikelvyn finns en förteckning över vilka källor som använts vid sammanställningen av artikeltexten. Bland källorna ingår förstås många historiska källor men också ordböcker och encyklopedier. *Nordisk familjebok* och *Svenska Akademiens ordbok* nämns t.ex. mycket ofta.

I högermarginalen (eller under artikeln på smala skärmar) finns tre informationskategorier. Överst anges det vilka andra språk termen har haft motsvarigheter på inom finländsk förvalt-

ning (mest ryska, latin och äldre finska men också enstaka fall av tyska och engelska). Sedan följer information om vilka tidsperioder uppslagsordet varit aktuellt under och nederst finns en länklista till sammanhörande uppslagsord.

5. Användning på finska

Ordboken innehåller såsom framgått en finsk komponent. Att döma av presentationstexten *Om utgåvan* hade man i något skede övervägt ett tvåspråkigt verk men stannat för en mer enspråkig variant: ”Redaktionsrådet beslöt vidare att primärt gå in för en svensk ordbok.” Ordbokens gränssnitt är nästan uteslutande svenskt. Enda undantaget är rubriken *Suomeksi* i menyraden. Bakom den döljer sig en mycket kortfattad presentationstext på finska. I all sin korthet innehåller den en del information som inte finns någon annanstans. Man får bl.a. den viktiga upplysningen att de finska ord som ges som motsvarighet till de svenska uppslagsorden under rubriken *Finsk beskrivning* i artikelvyn representerar modern finska. Det är alltså redaktionens översättningar och inte historiska motsvarigheter.

De finska motsvarigheterna har beskrivande funktion och är i de fall då finsk definition saknas den enda finska upplysningen om det svenska uppslagsordet. Uppskattningsvis hälften av artiklarna innehåller också en finsk definitionstext. I artiklar med kortfattade svenska beskrivningar verkar de finska förklaringarna överlag vara översatta. Längre beskrivningar är starkt förkortade i finsk version. Den finska definitionen av *adelsprivilegier* t.ex. består av 36 ord jämfört med de 232 orden på svenska. En del av de finska motsvarigheterna är asteriskmärkta. Asterisken markerar att det är ord som skapats av redaktionen om inget lämpligt finskt ord kunnat beläggas, t.ex. *ainesrautapaja** som motsvarighet till *ämneshammare*. Så kallade surrogattekvivalenter används i en del

ordböcker vid nollekvivalens (NLO, Gouws 2002:199–202). FHO följer god lexikografisk praxis genom att markera orden, men något oväntad är metoden i detta fall.

Eftersom det naturligtvis finns historiska källor på finska i Finland har en hel del av de svenska uppslagsorden också historiska finska motsvarigheter. Dessa ges i högermarginalen i artikelvyn, under *Andra språk* tillsammans med ryska, latin, osv. Här handlar det alltså om finska ord som varit i bruk vid samma tid som motsvarande svenska uppslagsord. För uppslagsordet *adelsfana* ges t.ex. den finska översättningen *aatelislippue* som förklaring (åtföljt av en kort finsk definition), medan det under *Andra språk* finns tre olika termer betecknade som *Dåtida finska: aatelislipullinen, aatelislippukunta* och *aatelin sotaväki*.

I det finska index som man kan bläddra i via fliken *Bläddra* hittar man bara de finska ord som getts som förklarande översättningar, även de asteriskmärkta orden. Däremot ingår inte de historiska finska termerna i indexet. Man hittar följaktligen *aatelislippue* och *ainesrautapaja** men inte *aatelislippukunta*. Man hittar *koeluokka* men inte det historiska *koetusluokka* (för *prövoklass*). Ännu mer missvisande är det att det finska bläddringsalternativet kallas *Enligt uppslagsord på finska (A–Ö)*. Det ger en helt felaktig bild av de finska ordens status. Rubriken på själva sidan är i alla fall *Index på finska* vilket ju är tydligare.

För en oinvidg verkar idén med det finska indexet förvirrande och bakvänd. Varför göra ett index över moderna och konstruerade finska ord i en ordbok som beskriver äldre förvaltning? Vem är det tänkt ska bläddra i ett sådant och i vilket syfte? Det framgår inte av anvisningarna.

Den som går igenom finska historiska källor från en viss tid förväntar sig gissningsvis att hitta äldre finska termer i indexet. Förhoppningsvis kommer hen att tänka på att använda fritextsökningen för via den hittas också de historiska termerna. Ordboken kan alltså vara till hjälp också vid studiet av finska källor.

Det hade varit bra att informera om de finska ordens olika status också i de svenska användaranvisningarna med tanke på finsk-kunniga svenska användare som kanske föreställer sig att *Suomeksi* innehåller samma information som den svenska vägledningen och därför aldrig läser den finska texten.

Det enda korrekturfel jag råkat stöta på i ordboken finns för övrigt i en finsk förklaring; i den ena *fängelse*-artikeln står det *vapausrangaistus* i stället för *vapausrangaistus* 'frihetsstraff'.

6. Typ av ordbok?

Under mitt botaniserande i ordboken började jag fundera över hur FHO borde klassas lexikografiskt (för klassificering se t.ex. NLO och Svensén 2004). Någon språklig ordbok är det strängt taget inte. Några andra språkliga upplysningar får vi inte om uppslagsorden än vad de betyder, och definitionerna är i mycket högre grad encyklopediska än språkliga. Många av uppslagsorden är flerordskombinationer och skulle inte ingå i lemmalistan i en språklig ordbok, t.ex. *1734 års lag*, *Anvisning till igenkännande och prövning av läkemedlen i finska farmakopéns andra upplaga* och *Sekreterare vid direktionen för Ecklesiastik- och skolstatens änke- och pupillkassa*.

Ordboken är snarast facklexikografisk i den meningen att den representerar ett visst ämnesområde, historia, men det är inte de termer som används inom nutida historieforskning som beskrivs utan svunna dagars förvaltningstermer. Syftet med ordboken är reception och uppenbarligen i första hand på modersmål (svenska) men också på icke-modersmål (svenska för finskspråkiga). I fackordböcker avsedda för reception av modersmålet ingår enligt Bergenholtz & Tarp (1994:21) vanligen upplysningar om ordklass, genus, uttal och oregelbundenheter samt en facklig förklaring. I FHO ingår enbart fackliga förklaringar. Begreppet ”modersmål”

är också lite problematiskt i fråga om 1600- och 1700-talssvenska i relation till dagens talare.

Inte heller definitionen av *sakordbok* (NLO 1997:227) passar särskilt väl in på FHO. Den ger inga upplysningar om uttal och etymologi. Dessutom är väl sakordböcker i första hand enspråkiga även om detta inte nämns explicit i NLO:s definition. Ändå blir det närmast till sakordböckerna jag skulle hänföra FHO.

7. Avslutande omdöme

Klassificering och typologi brukar medföra vissa gränsdragningsproblem. Oavsett hur man klassificerar FHO kan den ändå säkert bli till stor nytta för sin primära målgrupp, historieforskare, inte bara i Finland utan också i Sverige, eftersom förvaltningen fram till 1808–1809 års krig var gemensam. Eftersom ordboken är fritt tillgänglig på nätet kan den utnyttjas också av amatörforskare som kanske inte skulle satsa på en dyr tryckt ordbok. Det omfattande källmaterial som redovisas måste rimligen också vara till stor hjälp. För amatörforskare kan det något svårtillgängliga definitionsspråket eventuellt ställa till en del användningssvårigheter. Största bristen är de rätt outvecklade sökfunktionerna. FHO uppvisar också vissa lexikografiska svagheter, främst vad gäller den finska delen, men för det primära användningssyftet spelar dessa säkert mindre roll.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning & Sven Tarp (1994): *Manual i fagleksikografi*. Århus: Systime.
- Gouws, Rufus H. (2002): Equivalent relations, context and co-text in bilingual dictionaries. I: *Hermes* 28, 195–209. <http:

[//download2.hermes.asb.dk/archive/2002/Hermes28.html](http://download2.hermes.asb.dk/archive/2002/Hermes28.html)
(maj 2017).

NLO = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén (1997): *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4.

Nordisk Familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi innehållande upplysningar och förklaringar om märkvärdiga namn, föremål och begrepp 1–20. Stockholm: Expeditionen af Nordisk familjebok 1876–1899. <<http://runeberg.org/nf/>> (mars 2017).

Ordbok över Finlands svenska folkmål. Band 1–4 (1982–2007). Forskningscentralen för de inhemska språken.

SLS = SLS publicerar Förvaltningshistorisk ordbok på webben. Nyhet publicerad 30.3.2016. <<http://www.sls.fi/sv/nyhetsinlagg/sls-publicerar-forvaltningshistorisk-ordbok-pa-webben>> (mars 2017)

Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Svenska Akademiens ordbok. <www.saob.se> (mars 2017).

Nina Martola
avdelningsföreståndare, fil.dr
Institutet för de inhemska språken
Hagnäskajen 6
FI-00530 Helsingfors
nina.martola@sprakinstitutet.fi

Svenska Akademiens ordbok på nätet

Erik M. Petzell

Nätutgåva av Svenska Akademiens ordbok (<saob.se>). Testad och recenserad i mars 2017.

1. Inledning

Det har snart gått 120 år sedan arbetet med *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) började. Ordbokens syfte är att beskriva det svenska språkets ordförråd sedan reformationen. Sådant tar tid, men inom en överskådlig framtid kommer man att ha klarat av hela alfabetet; i skrivande stund har redaktörerna hunnit en bit in på bokstaven *v*. Till en början, och under större delen av 1900-talet, fanns det förstås inga andra format än den tryckta ordboken. Idag är det å andra sidan till de digitala och nätbaserade ordböckerna som de flesta vänder sig med sina lexikala spörsmål. Och så har det varit ett tag.

Att den digitala versionen av SAOB, nämligen saob.se, lanserades så sent som förra året (2016) beror emellertid inte alls på att SAOB är digitalt senfärdig. Tvärtom har ordboken funnits elektroniskt tillgänglig längre än mycket annat. Redan under det tidiga 1980-talet inleddes arbetet med att göra SAOB maskinläsbar (som det kallades) vid dåvarande Språkdata (vid Göteborgs universitet). 1983 tog man de första stegen mot att omvandla de tryckta sidorna i ordboken till en digital produkt. Digitaliseringsprojektet gick under beteckningen OSA (Om Svar Anhålles) och mynnade så småningom, i maj 1997, ut i en nätbaserad version av SAOB. Ordboken firar således 20 år på nätet i år (2017).¹

1 Uppgifterna om OSA:s historia är hämtade från den egna hemsidan.

Det jag skall recensera här är den senaste versionen av SAOB på nätet: saob.se. Min egen bakgrund har stor betydelse för inriktningen på och utfallet av granskningen: jag är språkhistoriker och dialektolog och använder SAOB nästan dagligen. Jag kommer ibland att försöka bedöma hur resursen saob.se kan användas av andra målgrupper (t.ex. den intresserade allmänheten). Men det är ofrånkomligt att det är fackanvändarens perspektiv som i det följande blir det mest framträdande.

En recension av saob.se måste, som jag ser det, ta sin utgångspunkt i OSA-projektets digitala version av SAOB (jag kallar denna resurs för OSA, kort och gott). OSA har alltså funnits på nätet sedan slutet av 1990-talet; den är alltså sökbar (även om det är rätt besvärligt att nå fram till den), men inget nytt har lagts till sedan 2015. Det är nu saob.se, inte längre OSA, som på nätet representerar SAOB. Recensionen av saob.se liknar således en kritisk granskning av en ny omarbetad upplaga av en fysisk bok, som – om den skall bedömas rättvist – måste ställas mot sin förlaga.

2. Från OSA till saob.se

Rent tekniskt är saob.se och OSA två helt fristående produkter. De går tillbaka på samma förlaga (den tryckta SAOB), men de metoder som användes för att skapa OSA på 1980- och 1990-talen kan i precision förstås inte mäta sig med dagens digitaliseringsteknik, som ligger bakom saob.se (se vidare Bäckerud 2014). Att de två resurserna skiljer sig kraftigt åt i hur nära de speglar sin förlaga är då föga förvånande: i min granskning av saob.se har jag inte stött på några uppenbara felaktigheter; i OSA är det däremot mer regel än undantag att en artikel rymmer typografiska fel (mer om det strax nedan).

I själva utformningen av nätsidan skiljer sig saob.se rätt markant från sin föregångare OSA. Om vi bortser från det rent es-

tetiska (läsaren kan här själv bilda sig en uppfattning genom att granska figurerna 1 och 2 nedan), är det tydligt att saob.se i högre grad än OSA vänder sig till den (mer eller mindre) bildade allmänheten. Centralt blir då att exempelvis upplysa om att Svenska Akademiens ordlista, den resurs de flesta känner till, är något annat än SAOB, som är en historisk ordbok. Kopplingen mellan nätresursen och det mångåriga ordbokshantverk i Svenska Akademiens regi som ligger bakom allting accentueras också, inte minst grafiskt; saob.se fungerar på så vis både som en ordboksportal och som en kanal för lexikografisk folkbildning.

Att använda saob.se är enkelt, och själva sökfunktionen är sympatisk: redan när man börjar skriva in en sträng i sökfältet får man upp en lista på alla ord som börjar så. Det rör sig alltså om trunkerad sökning i automatisk tappning. När man väl nått fram till önskad artikel, är såväl dess inre struktur som dess position i den större helheten lätta att genomskåda för användaren. Inom varje artikel är ordformsuppräknings och etymologisk utredning tydligt avgränsade från huvudtexten genom att de två förra utgör separata, expanderbara textrutor. Det finns ytterligare tre flikindelade struktureringsfunktioner: **lista**, **former** och **moment**, som, en i taget, kan plockas fram på skärmen till höger om den aktuella artikeltexten. **Lista** visar sökordets alfabetiska plats i ordboken, **former** framställer ingångar där ordet ingår som förled (eller, om uppslagsordet självt är flermorfemiskt, andra uppslagsformer med samma förled), medan **moment**, slutligen, låter användaren hoppa mellan olika betydelser och delbetydelser inom artikeln. I figur 1 visas en skärmdump av uppslagsordet *gris* (sbst.).

OSA Sökning på uppslagsord Sökhjälp Allmän information <input type="button" value="Sjå upp"/> <input type="button" value="Återställ"/> Stavnings- <input type="text" value="Modern eller ursprunglig"/> Uppslagsord: <input type="text" value="gris"/> Träffar per sida: <input type="text" value="25"/>	Obs! En korrigerad och uppdaterad version finns på saob.se © Svenska Akademin. SAOB spalt: G942; tryckår: 1929 (Text i rött är tillägg till den ursprungliga tryckta texten. T.ex. moderniserade stavningsformer av uppslagsorden.)
Sökning på uppslagsord Sökning på etymologi Sökning på fackområde Bibliografisk sökning Avancerad sökning Fritextsökning Stavnings i SAOB Förkortningar i SAOB Statistik över SAOB Kontakt	<p>GRIS <i>gríʃs</i>, om djur m. l. r., om person m. lig., om sak r. l. m. ; best. -en, pl. -ar (PALMCRON <i>SundhSp.</i> 83 (1642) osv.) ((†) griser (grjisser, grjisser) <i>GR</i> 23: 18 (1552), GRANLUND <i>Ordspr.</i> 920 (c. 1880; <i>Smål., dial.</i>); grisser <i>TbLdösa</i> 67 (1587)). (gr(i)ʃs(z) <i>GR</i> 5: 24 (1528) osv. gis CARLEN <i>Köpm.</i> 1: 71 1860; se 3 a). - <i>Anm.</i> Ss. lockrop till svin förekommer allm. giss gisʃ, gyss gysʃ [fsv. <i>gris</i> (pl. <i>grise</i>); jfr dan. o. nor. <i>gris</i>, isl. <i>griss</i> (pl. <i>gríʃir</i>), äv. galt, ävensom det från nord. spr. lånade eng. <i>grice</i>. Ordet anses av TORP m. fl. ss. en substantivering av en motsvarighet till fsv. <i>grā</i>, fht. <i>gris</i>, grā (varav t. <i>greis</i>, gubbe; jfr GEEDLIN, GRISSETT); jfr sydt. dial. <i>gris</i>, m., om olika djur med grå färg, häst, get osv., ävensom gr. γοῖος, svin, gris (av ett leu. <i>g[comb_0311]hor[comb_032F]o-s</i>), vilket likaledes tolkats som: den grå]</p> <p>1) unge av svin, späddgris; ungt, icke fullvuxet svin, ungsvin; i icke fackligt spr. ofta, i vissa trakter regelbundet, liktydigt med: svin (oberoende av ålder o. storlek). <i>Suggan har fått grisar</i>. <i>En kull grisar</i>. <i>JonkTb.</i> 130 (1535). Om natten hördes samma grått... på sistone såsom een spiders grjʃs rjʃst. <i>HjB</i> 20: 128 (c. 1565). (<i>I april skall man</i>) Låggia på Grjʃser. <i>BRAHE</i> <i>Cec.</i> 106 (1581). Tre små åhrs gamble grjʃsser. <i>BSödkultH</i> 12: 76 (1597). Grisar kallas de som ännu ej hint til half års ålder. Unq-svin beta de sedan til dess de fylt året.</p>

Figur 2: Uppslagsordet *gris* (sbst.) i OSA, något beskuret.

givande språk, fackområde, bruklighet och tid för första belägg. Det går att kombinera sökningar, men i praktiken är det ofta knepigt att få till den avgränsning man önskar. Därtill framstår själva urvalet av sökkriterier som besynnerligt: varför är det t.ex. möjligt att avgränsa sin sökning utifrån 19 olika (och sinsemellan rätt disparata) bruklighetsangivelser (”vardagligt”, ”om äldre förhållanden”, ”i Finland”, ”nytt ord” etc.), men inte att göra urval baserade på ordklass eller böjningsegenskaper? Förmodligen är begränsningen av urvalskriterierna på OSA kopplad till vad som faktiskt lät sig göras när resuren en gång konstruerades.

Idag är de tekniska förutsättningarna att indexera och annotera innehållet i SAOB förstås mycket bättre än under OSA-tiden (se härom Bäckerud 2014). Jag hade därför hoppats på en både mer genomtänkt och mer träffsäker kombinationssökning när nu SAOB har återlanserats på nätet. Tyvärr kommer de förhoppningarna på skam: saob.se tillåter enkel sökning på uppslagsord samt fritextsökningar (den senare funktionen finns också på OSA), men ingenting annat. Möjligen blir det annorlunda i framtiden. På hemsidan läser vi nämligen: ”Den nya versionen av SAOB kom-

mer inledningsvis inte att ha samma sökmöjligheter som den tidigare versionen, men i gengäld är all text teckenrätt och möjlig att citera direkt från nätet.” När sökmöjligheterna kan komma att utökas framgår inte. Det är å andra sidan tydligt att det teckenrätta är högt värderat; man verkar rentav tycka att det teckenrätta resultatet i sig är en sådan triumf att det liksom kompenserar för den begränsade sökfunktionen. Till det återkommer vi strax.

Dessförinnan vill jag påpeka att varken källhänvisningar eller hänvisningar till andra uppslagsord inom en artikel utgör klickbara länkar inom de enskilda artiklarna på saob.se. I princip finns det faktiskt sådan länkning i OSA-artiklarna, även om den i praktiken fungerar dåligt, särskilt för hänvisningsord. Om den systematiska bristen på interaktiva hänvisningar står det ingenting på den nya hemsidan. Det går visserligen att söka i en separat databas som bland annat rymmer utläsningar av källförkortningar. Men varför denna information inte länkas direkt till platsen där förkortningen uppträder i artiklarna är märkligt. Istället förväntas man alltså läsa ordboksartiklarna för sig, och när man undrar över en källa, då skall man slå upp den i förkortningslistan, som man då får ha i en separat flik i sin webbläsare. Man tvingas med andra ord genomföra en analog praktik i digital miljö.

3. Varför en digital ordbok?

Ju mer jag använder saob.se, desto klarare blir min känsla av att jag verkligen använder SAOB, fast på nätet. Det är förstås en styrka att trycksaken SAOB på så sätt finns tillgänglig för alla, inte bara för dem som har tillgång till de fysiska volymerna. Men varför, frågar jag mig, är det dessa verklighetens bokband som är själva utgångspunkten? Varför är det inte istället den digitala sökportalen och dess användbarhet som är det primära och SAOB som är

källmaterialet? Att ordboken betraktas som en i första hand analog resurs, fast i digital kostym, är tydligt i egentligen alla avseenden. De ovan nämnda funktionerna som användaren får upp bredvid ordbokstexten, nämligen **lista**, **former**, och inte minst **moment**, representerar ju just den strukturering av ordboken som den analoga världen en gång bestämt: uppslagsordet inordnar sig i ett alfabetiskt ordnat flöde (**lista**) där ordled separeras på ett visst sätt (**former**) och där olika underbetydelser sorteras enligt ett intrikat system av siffror och latinska och grekiska bokstäver (**moment**); noggrant anges också i vilket band och i vilken spalt de uppgifter man tar del av på skärmen finns i verkligheten, så att säga, dvs. i pappersversionen. Och de sökningar som nätanvändaren kan göra är, strängt taget, digitala versioner av vad man kan göra analogt: leta efter ett uppslagsord genom att tillämpa den alfabetiska principen (SÖK), eller leta igenom alla artiklar som finns (FRITEXT-SÖK). Båda dessa sökmetoder, särskilt den senare, är förstås smidigare och snabbare i digital tappning. Men det rör sig trots allt om en gradskillnad mellan det analoga och det digitala, ej en artskillnad.

Jag frågar mig för vems skull konstruktörerna av saob.se har strävat efter att göra den till en så perfekt avbildning av SAOB som möjligt. Kanske rör det sig om ett slags dåligt samvete för OSA-tidens många inläsningsfel: den här gången skall det minsann bli rätt! Men tyvärr har, tror jag, jakten på det teckenrätta fördunklat vad den egentliga poängen med digitalt ordboksarbete är. Initiativtagarna till OSA-projektet var inte sena med att påpeka att det primära syftet med digitaliseringen av SAOB var att forskare (och SAOB-redaktörer) skulle kunna söka i materialet på ett sätt som inte går att göra analogt (se Cederholm 1996). Med saob.se får man nästan intrycket av att det är viktigare att det är rätt än att det är användbart (jfr citatet ovan).

Att således sträva efter perfekta avbildningar av analoga förlagor i den digitala världen förekommer i många sammanhang i vår

samtid. Vi kan exempelvis begrunda följande (vagt verklighetsbaserade) frukostbordssituation hemma hos en barnfamilj under det sena 2010-talet: familjens 7-åring läser dagens tidning på surfplattan, närmare bestämt en artikel om den kommande melodifestivalen. Naturligtvis vill hen lyssna på tävlingsbidragen i anslutning till läsningen. Den digitala tidning hen läser är emellertid en digital version av papperstidningen, och som sådan är den både icke-dynamisk och icke-interaktiv. 7-åringen blir frustrerad. Föräldern visar då att det visst går att klicka, bara man växlar från e-tidning till klickbar html-version. Men, utbrister 7-åringen, varför är den inte sådan från början? På detta finns inget annat svar än: jo, det är för att den analoga generationen vill känna igen sig, och ännu är den så tongivande att det digitala landskapet ser ut så här. I detta fall bidrar det digitala formatet knappast på något väsentligt sätt till användbarheten, utan fungerar som ställföreträdare för det analoga originalet.

4. Slutord

För den som vill slå upp något i SAOB är saob.se en utmärkt resurs. Vill man ha en portal med digitala vägar in i den skatt som SAOB utgör, då får man vänta ett tag till. Jag hoppas att utvidgningen av sökfunktionen på saob.se ges hög prioritet framöver. Och jag tycker att man skall sikta högt: det övergripande målet med det fortsatta utvecklingsarbetet borde vara, inte bara att kunna bjuda på en lång rad sök- och länkningsmöjligheter, utan också att faktiskt bli bättre än SAOB. Redan idag blir man hänvisad till en särskilt anpassad nätversion av *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (SO) för sådana uppslagsord som inte finns i SAOB.²

2 SO finns annars inte som fritt tillgänglig nätresurs utan bara som betalapp (mars 2017).

Att ord saknas här har olika förklaringar: för det första har redaktionen helt enkelt inte hunnit till slutet av alfabetet än, och för det andra har världen (och därmed ordförrådet) förändrats på det dryga sekel som ordboksarbetet varit igång; båda omständigheterna skapar förklarliga luckor i ordboken. Hänvisningen till SO är sympatisk men också symptomatisk. Det vore ju faktiskt möjligt att på saob.se börja uppdatera innehållet i ordboksartiklarna där det behövs. Nätupplagan av ordboken skulle då förstås inte längre vara den exakta avbild av SAOB som man tydligen eftersträvar utan istället någonting mycket bättre: ett dynamiskt digitalt hjälpmedel som förbättras kontinuerligt (ungefär som nätversionen av *Oxford English Dictionary*, OED). På sätt och vis vore det kanske paradoxalt att, lagom till att SAOB verkligen blir färdig, omstöpa saob.se till en produkt som aldrig kan bli komplett. Men det vore att på allvar göra ordboken till en resurs också för framtiden.

Litteratur

- Bäckerud, Erik (2014): Nydigitalisering av SAOB. I: Ruth Vatvedt Fjeld & Marit Hovdenak (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi 12. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden Oslo 13.–16. august 2013*. Oslo: Novus, 95–105. <<http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/article/view/20992/18508> > (maj 2017).
- Cederholm, Yvonne (1996): A Historical Lexical Database of Swedish. The O.S.A Project. I: Martin Gellerstam, Jerker Järberg, Sven-Göran Malmgren, Kerstin Norén, Lena Rogström & Catalina Røjder Papmehl (red.): *EURALEX '96 Proceedings. Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden*. Göteborg: Institutionen för svenska språket, 65–72. <<http://www2.saob.se/osa/euralex.pdf>> (maj 2017).

OED = *Oxford English Dictionary online*. <www.oed.com> (mars 2017).

OSA = ”Om svar anhålles”, den första versionen av *Svenska Akademiens ordbok* på nätet, lanserad 1997. <www2.saob.se/osal/index.phtml> (mars 2017).

saob.se = Nätutgåva av *Svenska Akademiens ordbok*. <saob.se> (mars 2017).

SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009). Stockholm: Norstedts (i distribution).

Erik M. Petzell
akademiforskare, docent
Institutet för språk och folkminnen
Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg
Vallgatan 22
SE-411 16 Göteborg
erik.petzell@sprakochfolkminnen.se

Den nyttige kontorordlista

Ole Kristian Våge

Karl Arne Utgård: *Juridisk og administrativ ordliste* (2. utg.). Oslo: Det Norske Samlaget 2016. 161 sider. 319 NOK.

1. Bakgrunn og status

Juridisk og administrativ ordliste av Karl Arne Utgård er ei bilingval ordliste som går frå bokmål til nynorsk. Ordlista skriv seg inn i ein eigen tradisjon som går tilbake til Nikolai Gjelsvik, som gav ut *Juridisk ordliste med ei utgreiing um den juridiske stilen* i 1929. Ordlista til Gjelsvik var med på å rydde grunnen for nynorsk fagspråk og terminologi på det juridiske feltet. Sjølv om nynorsk skriftspråk hadde lagt eit halvt hundreår bak seg, var det framleis openberre lakuner som måtte dekkjast, særleg innanfor eit utal fagfelt. Det gjaldt ikkje minst det juridiske fagspråket, som var sterkt prega av tysk-dansk kansellistil. Gjelsvik såg det som si oppgåve å finne ekvivalentar som var tufta på nynorsk ordmateriale og stilnorm. I forordet til ordlista gjer Gjelsvik greie for den juridiske språkstilen i nynorsk, som han praktiserte i fleire lærebøker i rettslære i tillegg til ein del lovomsetjingar. Gjelsvik var professor i rettsvitenskap og representerer såleis retninga der det er fagpersonen som skriv fagordbok, ikkje leksikografen.

Ordlista til Gjelsvik var ei av dei første nynorske fagordlistene, og etter kvart kom det mange fleire innanfor ei rekkje fagfelt (Dy-svik 2009). I rettsvitenskap bør *Norsk Allkunnes juridiske oppslagsbok* (1969) av Ingvald Svandal og *Juridisk ordliste* (1978) av Asgeir Olden òg nemnast, før Karl Arne Utgård kom med førsteutgåva av *Juridisk og administrativ ordliste* i 2002. Språkrådet har også

gjeve ut *Kort administrativ ordliste* mellom bokmål og nynorsk (2009).

Med andre ord stod Gjelsviks ordliste for det som Laurén, Myking & Picht (2002) kallar for domeneerobring (*domain conquest*) for nynorsk juridisk fagspråk, medan Utgårds ordliste først og fremst står for domeneutviding (*domain expansion*). Domeneerobring er i Laurén, Myking & Pichts omgrepsapparat ein prosess der eit språk utviklar faglege uttrykksmiddel på eit nytt kunnskapsområde, altså det motsette av det meir kjende omgrepet domenetap. Domeneutviding er språkleg vedlikehald som inneber at fagspråket vert oppdatert med nye termar etter kvart som kunnskapen på feltet vert utvida. Domeneutviding er difor langt på veg eit framhald av domeneerobring. I dag kan ein slå fast at nynorsk juridisk og administrativ fagterminologi finst, men det trengst stendig oppdatering, og den rolla fyller utan tvil Utgårds ordliste. Samstundes er det openbert at nynorsk fagspråk står langt svakare enn bokmål, og mykje av orddanninga innanfor rettsvitenskap og administrasjon er sekundær. Ordlista ber difor preg av at mange nynorske termar er danna over liknande leist som på bokmål.

2. Målgruppe

På baksida av ordlista står det ho skal vere til nytte for «juristar, politifolk, journalistar og tilsette i private verksemder og offentleg administrasjon». Referansen til «private verksemder» har kome til i den nyaste utgåva, og det høver sikkert. Tilfanget er ganske relevant for tilsette i private verksemder som nyttar nynorsk som arbeidsspråk. Dei finst.

Likevel er det nok tilsette i offentleg sektor som er den viktigaste målgruppa. 113 kommunar og to fylkeskommunar har nynorsk som tenestemål (Forskrift 2007). Samstundes regulerer lov om målbruk i offentleg teneste (mållova) val av målform for stats-

tilsette i Noreg. Det inneber mellom anna at bokmålsbrukarar i statsforvaltninga må vere i stand til å svare på brev på nynorsk dersom det innsendte brevet er på den målforma. Vidare er svært mykje av tekstproduksjonen i offentleg sektor på bokmål. Det gjer at jamvel røynde nynorskbrukarar kan kome i stuss over eigna nynorske ord eller fagtermar. Det bør òg nemnast at nynorsk står sterkt i region- og lokalaviser, særleg på Vestlandet, slik at journalistar vil vere i målgruppa. Ordlista til Utgård er difor til stor nytte for fleire typar brukarar.

3. Ordtilfang

Førsteutgåva av ordlista inneheldt over 3 700 oppslagsord og over 1 400 bruksdøme. Tilfanget har auka monaleg i den nye utgåva, som har over 5 500 oppslagsord og over 2 200 bruksdøme, ifølgje omslaget til ordlista. Oppslagsorda fordeler seg mellom ulike ordklasser, særleg substantiv og verb, men også ein del adjektiv. Det er utvilsamt ein styrke at ordlista inneheld meir enn berre nominalformer, som ofte kan vere tilfelle for ein del fagordbøker og termbasar. Om ordlista skal vere til praktisk hjelp, er det kanskje like viktig med verboppslag frå allmennspråket (t.d. *bety*) som juridiske fagtermar (som t.d. *sikringsbemyndigelse*). Mange av dei i målgruppa som nyttar nynorsk innimellom, treng nok språkleg hjelp til ein del allmennord òg.

Den nye utgåva av ordlista seier ikkje noko om korleis ordtilfanget er valt ut, men i førsteutgåva kan vi lese at utvalet baserer seg på materiale som ordlisteforfattaren har møtt i virket sitt som høgsterettsdommar. Tilfanget byggjer altså ikkje på korpus, men på røynsle. Det kan ha fordelar og ulemper. Om ein jamstiller Utgård's ordliste med Språkrådets *Kort administrativ ordliste* (2009), finn ein at Språkrådets ordliste har eit dusin oppslagsord som ikkje er i å finne i Utgård's liste (t.d. *avveie*, *faglighet* og *hvorav*), og

det er ikkje mykje. Om ein heller jamstiller Utgård's ordliste med den juridiske ordlista – på bokmål – som er å finne på nettsida til Noregs domstolar (Noregs domstolar 2017), ser ein om lag 30 oppslag som ikkje er å finne i Utgård's liste. Eit par av desse må vel seiast å vere nokså uvanlege (til dømes *blodhevn*), medan andre burde ein vente å finne hos Utgård (til dømes *hovedstevnevitne*, *telefonavhør*, *underhåndssalg*, *medhjelper*, *ankeutvalg*), særleg fordi bokmål og nynorsk her har avvikande ordformer.

Om ein går til meir spesialiserte ordlister frå forvaltningsverket, som til dømes den norske delen (frå Utlendingsdirektoratet) av *European Migration Network Glossary* (2014), som inneheld terminologi på asyl- og migrasjonsfeltet, finn ein knapt att nokon ord og termar i Utgård's ordliste. Samstundes er det vel neppe meininga å dekkje alle moglege administrative fagfelt i ei allmenn og avgrensa ordliste, som denne jo er.

4. Ramme- og makrostruktur

Førsteutgåva av *Juridisk og administrativ ordliste* hadde ei innleiing med mellom anna praktiske råd om å skrive på nynorsk. Ein kunne også lese om val som vart gjorde i samband med utarbeidinga av ordlista, til dømes rettskrivinga. Innleiingsteksten er no borte, og Utgård syner til Språkrådets nettsider for råd. Det er vanskeleg å sjå kvifor ordlisteforfattaren har gjort det valet.

Heldigvis er ikkje kodenøkkelen heilt fremst (og lengst bak) i ordlista teken vekk. Han er til nytte sjølv om dei typografiske strukturindikatorane er stramma opp og forenkla i den nye utgåva. Her er andreutgåva langt meir brukarvenleg.

Lemmalista er glattalfabetisk med ein direksjonalitet frå bokmål til nynorsk. Etter det meldaren kan sjå, har det skjedd nokre uheldige forskuvingar av rekkjefølgja av lemma som byrjar på *for-*. **Forårsake** kjem til dømes før **forære** og **forøve**, og **forhåpning**

kjem før **forhør**. Slikt bør ikkje skje, og burde ha vorte fanga opp i korrekturlesinga.

5. Mikrostruktur

Med omsyn til mikrostruktur er oppslagsordet på bokmål markert med halvfeit skrift. Det vert etterfølgt av eit eller fleire nynorske avløysarord, altså ekvivalentar eller forslag til ekvivalentar, i vanleg skrift. Tidlegare vart oppslagsordet markert med asteriskteikn der det var snakk om samanfallande ordform mellom bokmål og nynorsk. I denne utgåva vert oppslagsordet gjenteke sjølv om ordforma er den same. Det gjer seg godt. Polysemi, som det finst ein del av, vert markert med tal i same oppslag. Det er særleg aktuelt sidan ordlista inkluderer både allmennord og termar.

Det er såleis ikkje uvanleg at brukaren av ordlista vil finne fleire nynorske avløysarar under eit bokmålslemma, seks på det meste. Då er det ikkje alltid like lett å velje. I nokre tilfelle nyttar Utgård markørar som *av og til, ofte, oftast no og ikkje tilrådd* etterfølgt av kolon for å hjelpe lesaren. Det kan likevel vere usikkert kva som vert lagt i desse markørane, og det kunne ha vore tematisert i ei innleiing. Rekkjefølgja av nynorskavløysarane er i nokre tilfelle problematiske frå ein brukarståstad. Under oppslaget **advokatbevilling** (sjå figur 1) står følgjande: «*ikkje tilrådd: advokatbevilling, advokatløyve*». *Advokatløyve* følgjer nynorsk stilnorm og burde difor stå først, deretter etterfølgt av den alternative avløysaren *advokatbevilling*, som altså ikkje er tilrådd av Utgård. I andre tilfelle er rekkjefølgja intuitiv, som til dømes oppslaget «**erkjenning** vedgåing, ikkje tilrådd: erkjenning». Mykje tyder på at rekkjefølgja generelt er alfabetisk, men det vert i så fall ikkje gjennomført konsekvent.

Mange av oppslaga har parallelle bruksdøme mellom bokmål og nynorsk. Det kan vere stutte frasar eller heile setningar, nokre

<p>advarsel 1 åtvaring, fråråding, fråteljing 2 åtvaring (form for iret- tesetjing) 3 åtvaring, varsel</p> <p>advokat advokat</p> <p>advokatbevilling ikkje tilrådd: advokatbevilling, advokatløyve</p> <p>advokatbevillingsnemnda ikkje tilrådd: advokatbevillingsnemnda, advokatløyvenemnda</p> <p>advokatbistand advokatbistand, advokathjelp</p>

Figur 1: Døme på oppslag med mellom
anna frårådde avlørsarar.

jamvel henta frå lovtekstar. Døma er oftast gode og nyttige med syntaktisk tilleggsinformasjon.

I tråd med førsteutgåva nyttar Utgård parentesen flittig for å leggje til omgrepsinformasjon, og det er verdt å sjå nærmare på det.

6. Omgrepsrelasjonar

Utgård nyttar parentesar for å formidle mykje verdifull språkleg og juridisk-administrativ informasjon. Ein del av dei gjev innsikt i nynorsk orddanning, til dømes under oppslaget «jevn jamn (Merk at i samansetjingar startar ordet ofte med jam-, utan n)», medan andre syner til brukskontekst, til dømes spesifikke lovfelt. Det er likevel det juridiske og administrative realiainnhaldet i parentesen som er det viktigaste, slik meldaren, med sin terminologiske bakgrunn, vurderer det. Brukaren kan finne noko omgreps historie, til dømes om *avheimle* og *orskurd*, og mange omgrepsavklaringar.

Utgård gjer grenseoppdragingar mellom nærskylde juridiske omgrep, t.d. *avgjørelse/avgjerd* (overomgrep), *dom/dom*, *kjennelse/orskurd* og *beslutning/vedtak* (alle tre underomgrep) i prosessretten (sjå figur 2). Dette er utvilsamt nyttig informasjon. Samstundes

vert det sakna ei meir systematisk tilnærming til slike omgreps-system. På den eine sida gjeld det kryssreferansar mellom oppslaga. Omgrepssystemet ovanfor vert skissert på ein tydeleg og grei måte under oppslaget **kjennelse**, men det står ingenting om desse omgrepsrelasjonane under **avgjørelse** og **dom**. Det er underleg. Rett nok er det tredje underomgrepet **beslutning** inne på slike relasjonar, men framstillinga er langt ifrå like klår (*beslutning/vedtak* har òg ulike tydingar på det juridiske feltet).

<p>kjennelse orskurd ♦ retten avsa slik kjennelse retten avsa/gav slik ords Kurd (I prosessretten er dei formelle omgrepa slik: Avgjørelse= avgjerd er overomgrep for avgjerdsformene, i praksis dom= dom, orskurd = kjennelse og vedtak = beslutning.)</p>

Figur 2: Omgrepsrelasjonar under **kjennelse**.

På den andre sida må brukaren av ordlista i ein god del tilfelle tolke seg fram til eit ufullstendig omgrepssystem. Under **jordfelleskap** er det rimeleg å tolke *sameige* som eit underomgrep, men kva er dei andre underomgrepa? Under **aksjeleilighet** får vi vite at *husvære* er eit overomgrep til *leilighet* (det står ingenting om dette under **husvære** og **leilighet**). Kva er dei andre formene (underomgrepa) for *husvære*? *Avkall* er visstnok ikkje det same som *frafall*. Er dei sideomgrep? Ei systematisk tilnærming med metaord som over-, under- og sideomgrep basert på terminologisk metode ville styrkje omgrepsdiskusjonane i ordlista, i alle fall der det er mogleg å lage hierarkiske omgrepssystem.

Slike omgrepsavklaringar finn vi òg att i Gjelsviks juridiske ordliste, og på mange måtar går det ei rett linje frå henne til Utgård's ordliste, ikkje minst når det gjeld mikrostrukturell oppbygging.

7. Normativ ordliste?

Dei fleste ordlister kan plasserast ein stad mellom eit deskriptivt og eit normativt ytterpunkt. Utgård's ordliste inneheld ein god del språklege formaningar, og det er freistande å seie at ho høyrer heime lengre mot den normative sida av aksen enn fleire andre ordlister. Utgård skriv at verbet *erklære* er eit såkalla ekstraord som kan strykast i nynorsk. Det same gjeld *finne*, som han kallar eit flytord som eigentleg ikkje har noko innhald. Her nemner han bokmålsfrasane *retten finner* og *finne sted*, som kan omsetjast med høvesvis «retten er komen til, retten meiner» og «hende, gå føre seg, bere til». Utgård meiner altså at *finne* og andre ord er unødvendige, jamvel redundante i fagspråket.

I andre tilfelle trekkjer Utgård opp nokre bruksgrenser som vel er meinte som språklege råd som ikkje nødvendigvis høyrer heime i rettsvitskap eller administrasjon. Det gjeld til dømes *beløp*, som det ifølgje Utgård er naturleg å nytte i ein post i eit oppsett eller ein tabell, medan ein bør skrive *sum* når det gjeld summering av fleire postar i oppsettet/tabellen. I ordlista er det også forsøkt å trekke opp grenser mellom *saksbehandling*, *sakshandsaming* og *saksførehaving* (men berre under oppslaget til verbet **behandle**, ikkje under alle desse tre oppslaga). Det same gjeld skilnaden mellom *forvaltning* (om det å styre med noko, t.d. *forvaltning* av skog og marine ressursar) og *forvaltning* (om offentlege eller private organ), sistnemnde med ein innskoten *n*- (sjå figur 3). Kva grunnlag ordlisteforfattaren har for det, er usikkert.

<p>forvaltning forvaltning, forvaltning (Helst forvaltning om offentlege eller private organ. Gjerne "forvaltning" om det å styre med noko, t.d. forvaltning av skog eller marine ressursar.)</p>
--

Figur 3: Oppslaget **forvaltning**.

I det heile ligg det til grunn ein god del normative utsegner i ordlista. Somme tider er dei eksplisitte med Utgård's røyst («etter mi meining»), i andre tilfelle ser det ikkje like motivert ut. Det gjeld også normval innanfor valfridomen i nynorsk. Utgård skriv at *kverretje* for *beslag* er i alminneleg bruk i delar av Noreg, men det representerer konservativ nynorsk. Han fører difor ikkje opp *kverretje* som aktuell nynorsk avløyser for *beslag*. Meldaren tykkjer at det ligg ei slags sjølvmotseiing i det. Ein del oppslag speglar valfridomen i nynorsk (t.d. *gi/gje*, *byggeforbod/byggjeforbod*) medan andre oppslag tek stilling og gjer val innanfor norma, t.d. *omløp* (i samband med det valet fører Utgård forresten opp *hovudavlaup* for *hovudavlop*, så det er ikkje heilt konsistent).

Meldaren har ikkje gått systematisk igjennom og vurdert alle dei nynorske avløyarkandidatane, men har notert seg nokre underlege val innimellom, til dømes har oppslaget **anvendt matematikk** fått *brukt matematikk* som nynorsk ekvivalent. Eit betre og meir vanleg alternativ er nok *bruksmatematikk*. Så er det jo eit spørsmål om dette strengt teke er juridisk-administrativt språk. Somme vil også stusse over *lovlegkontroll* som avløyser for *lovlighetskontroll*. Her må det nok seiast at *lovlegkontroll* skurrar grammatisk for ein god del nynorskbrukarar.

Avslutningsvis bør det nemnast at det er ein stor føremon at Utgård har brote opp ein del nominaluttrykk i tråd med klarspråktankegangen og nynorsk stilideal, til dømes får bokmålsoppslaget **gyldighet** både *gyldigheit* og *vere gyldig* som nynorske oppføringar. Verbfrasar som ekvivalentar for nominaluttrykk, som t.d. *vere gyldig* for *gyldighet*, vil krevje ei viss omskriving. Det er ikkje ein ukjend strategi der bokmål og nynorsk skil lag på eit morfosyntaktisk nivå.

8. Nytte og oppsummering

Utgårds ordliste svarer utvilsamt på eit behov blant fleire typar brukarar som treng å finne nynorske avløyserord i juridisk og administrativt fagspråk i vid forstand. Ordlista dekkjer langt på veg eit etterlengta behov og er difor ei verdifull støtte og språkhjelp for alle som treng å formulere tekst på nynorsk, anten dagleg eller ved behov. Ordlista burde difor vere ein naturleg del av kontorinventaret hos tilsette i staten og i kommunar med nynorsk som tenestemål. Også andre målgrupper kan ha stor nytte av henne, særleg fordi den nye utgåva er meir intuitiv og lettare å nytte enn førsteutgåva.

Om forfattaren hadde gjennomført grenseoppdragingar mellom omgrepa på ein meir konsistent og systematisk måte, ville ordliste vore endå meir brukarvenleg. Ordlista kunne med hell også ha fått ei ekstra runde med korrekturlesing eller gjennomgang av ein leksikograf.

Litteratur

- Dysvik, Sølvi (2009): *Frå spongvegjer til høgfartsbanar. Om nynorsk fagspråk og terminologi i lys av nynorsk fagleksikografi*. Masteroppgåve i nynorsk skriftkultur. Høgskulen i Volda.
- European Migration Network (2014): EMN Glossary. <https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/european_migration_network/docs/emn-glossary-en-version.pdf> (mars 2017).
- Forskrift (2007): Forskrift om målvedtak i kommunar og fylkeskommunar (2007). <<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2007-04-01-378>> (mars 2017).

- Gjelsvik, Nikolai (1929): *Juridisk ordliste med ei utgreiing um den juridiske stilen*. Oslo: Nikolai Olsen.
- Noregs domstolar (2017): *Juridisk ordliste*. <<https://www.domstol.no/nn-NO/Verktoy/Juridisk-ordliste/>> (mars 2017).
- Laurén, Christer, Johan Myking & Heribert Picht (2002): Language and Domains: A Proposal for Domain Dynamics Taxonomy. I: *LSP & Professional Communication* 2 (2), 23–30.
- Olden, Asgeir (1978): *Juridisk ordliste*. Oslo: Studentmållaget.
- Språkrådet (2009): *Kort administrativ ordliste*. Eigenpublikasjon.
- Svandal, Ingvald (1969): *Norsk Allkunnes juridiske oppslagsbok*. Oslo: Fonna Forlag.
- Utgård, Karl Arne (2002): *Juridisk og administrativ ordliste* (1. utg.). Oslo: Det Norske Samlaget.

Ole Kristian Våge
seniorrådgjevar, ph.d.
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
NO-0032 Oslo
ole.vage@sprakradet.no

Museale betraktningar av eit moderne ordbokverk – tilsvar til John Ole Askedal si melding av *Norsk Ordbok*

Åse Wetås & Leiv Inge Aa

1. Innleiing

I meldinga si av band 12 av *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* (heretter: NO) i *LexicoNordica* 23 (2016) leverer professor John Ole Askedal nokre generelle synspunkt på det fullførte 12-bandsverket og kva nytteverdi dette har. I tillegg gjer han ein meir utfyllande analyse av ordartikkelen VII å. Både det overordna synspunktet i meldinga og somme av dei meir spesifikke merknadene Askedal kjem med, fortener ein nærare kommentar.

2. Askedals generelle merknader til verket

Det skin tydeleg gjennom meldingsteksten at hovudsynspunktet til meldaren er at verket strengt teke er overflødig. I siste avsnitt må han rett nok konkludera med at NO framstår som eit leksikografisk storverk, men at «det er et spørsmål om det er dette verket nynorsk skriftkultur er best tjent med på veien inn i en noe usikker fremtid» (s. 203). Askedal poengterer fleire stader i teksten at verket er eit resultat av store offentlege investeringar (s. 187, og meir i detalj s. 201–02), og dei generelle merknadene hans til forskingsobjektet ber preg av at han helst skulle ønskja seg at det heller var eit anna.

Til Askedals avslutningspoeng er det å seia at det er vanskeleg

å forstå kva teikn i tida han meiner viser at nynorsken er inne på ein usikker framtidsveg. Han refererer rett nok til ein meir enn ti år gammal tekst av Norsk Ordboks første prosjektdirektør, Kristin Bakken, der ho gjer eit poeng av at den stabile finansieringa av verket har kunna forsvarast i ei politisk fortolkingsramme som legg til grunn at nynorsken er under press (Bakken 2006). Realiteten er vel meir at norsk nynorsk og norsk bokmål begge er blant dei heldig stilte skriftspråka i verda, fordi dei er språk som har støtte frå ein aktiv språkpolitikk med målretta språkdyrkingstiltak. Som det minst brukte av dei to norske skriftspråka er nynorsk meir utsett enn bokmålet, men nynorsk ser på mange område likevel ut til å stå sterkare enn på lenge.¹ Trugsmålet om domenetap på nokre spesifikke samfunnsområde gjeld begge dei to norske språka våre (jf. t.d. stortingsmeldinga *Mål og meining*, 2007–08).

Til grunn for Askedals utsegn om nynorskens uvisse framtid ligg det uansett ein føresetnad om at *føremålet* med NO er å vera støttehjul for eit mindre brukt skriftspråk, og at målet med investeringar på nærare ein halv milliard 2016-kroner er å «tilfredsstille de inntil 10 % av Norges befolkning som regner seg som aktive brukere av nynorsk skriftspråk» (s. 187).² Askedal oppgjev inga kjelde til overslaget over produksjonskostnadene bak det ferdige verket, og han har heller ingen referanse til kjelde for talet på aktive nynorskbrukarar. Til det sistnemnde er det å seia at det i 2015 var ca. 14 % av norske språkbrukarar over 15 år som hadde nynorsk som sitt første skriftspråk (jf. Grepstad 2015). I tillegg er det mange språkbrukarar som nyttar nynorsk av og til, gjerne i yrkessamanheng eller i spesifikke sjangrar. Det er uansett ein nærlig-

-
- 1 Dei seinaste åra har t.d. dei største norske mediehusa fått ei meir liberal haldning til å publisera tekstar på nynorsk, ikkje berre i inserat, men også på redaksjonell plass. Dette gjev auka synlegheit for nynorsk bruksmål på eit domene der dette språket tidlegare har fått lite innpass.
 - 2 Også på s. 201 i meldinga repeterer Askedal påstanden om at verket skal tena dei aktive nynorskbrukarane i Noreg, og at desse «angivelig» skal vera «inntil» 500 000 personar.

gjande tanke at eit ordbokverk med eit eksplisitt dokumenterende føremål og med ei diakron kjeldedekning som strekkjer seg over ein periode på 500 år, har eit anna føremål og eit anna potensielt publikum enn ei preskriptiv produksjonsordbok, som ein kunne tenkja seg at ein del aktive nynorskbrukarar kunne ha behov for i eigen tekstproduksjon. Til dømes vil NO vera viktig for språkbrukarar som ønskjer å forstå ordbruken og fraseologien i den norske litterære kanonen, der forfattarar som Arne Garborg, ekteparet Vesaas og Alf Prøysen utan vidare kan reknast som sentrale.

Askedals føresetnad om at verket skulle vera ein slags konsesjon til dei aktive nynorskbrukarane, er det også andre grunnar til å problematisera. I den nemnde stortingsmeldinga *Mål og meining* (2007–08:166) blir det slått fast at NO «ikkje kan karakteriserast som eit reint nynorskverk og langt mindre som eit prosjekt berre av interesse for nynorskfolket». Meldinga slår fast at verket utgjer ein «særleg verdfull dokumentasjon av ein felles, nasjonal språkarv som direkte vedkjem ein mykje større del av norske språkbrukarar» (ibid.). Den gjennomgåande dekninga av norsk talemål sikrar at alle brukarar av norsk skal kunna finna att noko av sitt språk i verket, systematisert, vitskapleg fortolka og løfta inn i ein samanheng som viser både dialektale særdrag og språkleg samanheng mellom ulike område av landet.

NO bruker den tradisjonelle delen av 1938-rettskrivinga som redaksjonsmål. Askedal poengterer at den digitale versjonen av ordboka vil kunna moderniserast i samsvar med dagens rettskriving, men meiner at «så lenge det er usikkert hvilken tilslutning 2012-reformen [...] i realiteten har, og i fremtiden vil få, i nynorskretser», vil det klokaste vera å la verket bli i den klassiske språkdrakta inntil vidare. Som kjelde til den påståtte uvissa om kva oppslutnad gjeldande norm har blant nynorskbrukarane, viser Askedal til eit avisinnlegg i *Aftenposten* frå 2012. Det er grunn til å minna om at 2012-norma for nynorsk blei innført etter tiår med diskusjon og utgreiingar. I 2003 blei ei større reform av nynorsken sett på vent

etter usemje om tonivåsystemet med hovudformer og sideformer burde fjernast. Då reformarbeidet blei teke opp att i 2009, blei det lagt til grunn at ei ny norm skulle utarbeidast i ein demokratisk og inkluderande prosess som mellom anna innebar direkte dialog med brukarane. Grunnen til at den nye nynorsknorma kunne bli innført i 2012, var nettopp at dei breie brukargruppene slutta opp om hovudlinene i reforma alt medan normarbeidet var i prosess. Det er difor vanskeleg å forstå kvifor eit fem år gammalt lesarinnlegg med éin brukar sine kritiske merknader til 2012-norma skal tilleggjast avgjerande vekt som argument mot språkleg modernisering av den redaksjonelt utarbeidde teksten i NO. Som i alle andre ordbøker over norsk (bokmål og nynorsk) må det uansett gjerast eit redaksjonelt val av former til bruk i definisjonstekstane. Det er ikkje uvanleg at slike redaksjonelle formval kviler på andre moment enn bruksfrekvens i ordbokas brukargrupper, og det er difor uklårt kvifor dette skulle vera eit problem som spesifikt knytter seg til 2012-norma for nynorsk.

3. Grammatiske kategoriar og vurderinga av ordartikkelen til infinitivsmerket *å*

I tillegg til dei generelle merknadene set Askedal av heile seks sider til *å* kommentera ordartikkelen til infinitivsmerket *å*. Det er ikkje kvar dag ein er heldig å få vurdert einskilte ordartiklar såpass omhyggjeleg, så det er noko vi bør setja pris på. Likevel ber merknadene eit visst preg av ein avleggs preskriptivisme, som vi skal kommentera utetter. Men først vil vi gje ros for at meldaren førebiletleg kommenterer nokre av dei terminologiske vala og dilemmaa som ein redaktør – og redaksjon – må ta stilling til, mellom anna kriteria for ordklasseinndeling. Faarlund (2010) har kommentert dette tidlegare i meldinga av NO, band VIII, og Askedal kastar lys over nokre problem og paradoks i den meldinga, og spør seg mel-

lom anna om den nye ordklasseinndelinga er *sakleg* tilrådeleg. Vi er samde i at «den syntaktisk klargjørende termen *subjunksjon*» (s. 192) kunne vore til nytte; i alle fall applauderer språkforskarar jamt over subjunksjonstermen. Som pedagogisk term treng han likevel ikkje vera nokon suksess. Dei av oss med røynsle frå lærarutdanninga ser faktisk at det stadig er ein vanskeleg ordklasse å få has på. *Sub-* kan ikkje gje sterke konnotasjonar til syntaktisk underordning (trass i pedagogiske hugseord som *subway* og *submarine*) før studenten har ei klar førestilling om syntaktisk hierarki. Det synest nemleg ikkje opplagt for ein som er utrygg i grammatikk, at *leddsetning* (som er den tilrådde termen i skulen, Språkrådet 2005) har noko med *sub-* ‘under-’ å gjera. Utan å forsvara det gamle ordklassesystemet på dette punktet spør vi oss likevel om «klargjørende» i større grad gjeld for ordbokredaktøren enn for ordbokbrukaren.

Askedal byrjar *å*-merknadene med å hevda at infinitivsmerket (som òg er ein problematisk kategori) «er et grammatisk strukturelement som ikke har selvstendig betydning i isolasjon» (s. 195), men at tydinga snarare blir skildra etter konstruksjonane *å* er ein del av. Det siste stemmer nok godt, men at ordet har ei *tyding*, må vi gå ut frå dersom det i det heile skal vera brukande i dei nemnde syntaktiske konstruksjonane. Men det har ikkje ei ny særtyding til kvart bruksområde, og derfor gjev det best meining å dela inn «tydingsbolkane» etter grammatiske kriterium.

Når det gjeld dei grammatiske termene ein er «underlagd» i ordboka, er ikkje vi overmåte begeistra for dei tradisjonelle termene *førebels* og *eigentleg* eller *logisk subjekt*. Syntaktisk er nemleg det førebelse subjektet det «eigentlege», medan det logiske subjektet står på ein sær s ulogisk subjekts plass, nemleg objekts plassen. Men det får vera. Vidare kommenterer vi nokre av Askedal sine merknader, og bruker då det same referansesystemet som han gjer til dei relevante tydingsbolkane i NO.

A3: Askedal kritiserer den eine analysen for å vera «feilaktig og selvmotsigende» (s. 197), nemleg av dømet *då stoppa det å blø*. Vi

påstår at *det* (med tradisjonelle termar) er førebels subjekt, medan infinitivkonstruksjonen er logisk subjekt. Askedal meiner at det formelle subjektet *det* òg er det logiske subjektet, altså lik eit innhaldssubjekt. Men då kan han ikkje ha sett i kjeldene. Dømet er henta frå Blix (1972:249), der den vidare konteksten er: «Når ein blødde naseblod, så skulle ein tulle ei fille hardt omkring veslefingeren – først den vinstre, sia også den høgre, då stoppa det å blø». Eit referensielt subjekt til *veslefingeren* måtte vera *den* eller *han*, ikkje *det*. Ein kan heller ikkje leggja trykk på *det*: **då stoppa dét å blø*. Analysen til Askedal skulle difor vera utelukka.

A5a: Askedal kommenterer (s. 197): «I setningen *der er godt å vera* karakteriseres infinitiven som utfylling til predikativ. Det forutsetter analyse av *der* som subjekt.» I grammatisk litteratur er det heilt vanleg å analysera *der* som subjekt, og vi kjenner slike konstruksjonar godt t.d. frå Sør-Vestlandet. Men vi kunne med fordel ført på ei grammatisk kjelde for analysen vår, t.d. Aksnes (2003).

A5c: I dømet *vera med å avgjera prisutviklinga* kallar vi infinitivkonstruksjonen utfylling til verbalpartikkel, medan Askedal meiner at dersom *med* er verbalpartikkel, «må vel infinitivkonstruksjonen være utfylling til hele verbettrykket?» (s. 198). Svaret er at det *kan* det, men *må* slett ikkje. Tradisjonelt er det nok vanleg å bruka termen *laust samansette verb* òg i norsk, og det impliserer nærmast at ein analyserer partikkelen som ein del av verbet. I så fall er det rett som Askedal seier om utfyllinga ovanfor. Men det finst både tradisjonar som analyserer partikkelen som verbekstern (sjå t.d. den Dikken 1995), og dei som analyserer han som verbintern (Zeller 2001). Askedal sitt forslag føreset ein verbintern partikkelanalyse, medan vår løysing kanskje sterkare antyder ein verbekstern analyse.

I kommentarane til tydingane **A16** og **B** kjem det tradisjonalistiske og preskriptive fundamentet til Askedal tydelegare til uttrykk, og då er eventuelle terminologiske utilstrekkelegeheiter

mindre relevante. Her blir meldinga problematisk snarare på det reint deskriptive planet.

A16: Her har vi vigd ein tydingsbolk til såkalla splitta infinitivar – der noko (oftast ein negasjon) splittar infinitivsmerket frå infinitiven. Inndelinga refererer til tydingsbolkane tidlegare i artikkelen; det følgjande dømet frå **A16a** er likt døma i **A1**, bortsett frå at infinitiven er splitta: *ho lova å ikkje seia noko*. Det er ei legitim innvending at dei splitta infinitivane kunne vore plasserte suksessivt i ordartikkelen i dei relevante tydingsbolkane. Askedal meiner i alle fall at det er uheldig å omtala desse bruksmåtane som eigne «tydingar» (s. 198). Det seier han trass i at han nokre sider tidlegare vedgår at *heile* ordartikkelen er «en syntaktisk funksjons- og distribusjonsanalyse av *å*-infinitivkonstruksjoner» (s. 195). Såleis skulle ikkje **A16** skilja seg monaleg ut. Derimot er det eit deskriptivt viktig poeng å syna at splitta infinitiv er det vanlege i norsk skriftleg som munnleg, trass i at mange har blitt kontraintuitivt opplærte til noko anna oppgjennom. Som Askedal påpeiker, er ikkje-splitt (*ikke at sige noget*) regelen i dansk (med visse atterhald),³ medan splitt (*att inte säga något*) er regelen i svensk. Det svenske mønsteret «er en vei som også norsk har slått inn på», vedgår han (s. 199), men det er nok ei formulering som må kallast ei sterk underdriving. Det nordiske dialektkorpuset (Johannessen et al. 2009) syner at splitting er regelen, og det same er openbert i skriven norsk langt tilbake. Til dømes skriv Aa.O. Vinje i 1868: «Det gjelder snart for hver ein Mann at ikke vera skjøyrt» (Vinje 1921:227). Vidare er det tallause døme på at Arne Garborg (1851–1924) skreiv det same. Splittinga må ha levd sterkt i folkemålet på 1800-talet, og er i alle fall ikkje ein novasjon på 1900-talet, slik Faarlund (2003) hevdar. Men det har vore ein preskriptiv tendens oppgjennom at norsk syntaks må vika for den danske i skrift (sjå døme på fleire

3 Pedersen (2017) syner at det svenske mønsteret òg finst i dansk. Ho har belegg både frå dialektordbøker og *Ordbog over det danske Sprog*, og dessutan frå moderne tale- og skriftkorpus. Det er med andre ord god grunn til å modifisera den danske regelen.

fenomen i Aa 2015:240f.). Språkrådet (tidlegare Norsk språkråd) forfekta eit ikkje-splitt-ideal så seint som i *Språknytt* 3/1981, s. 11: «Vanligvis bør det ikke plasseres noe ledd mellom infinitivmerket og infinitiven». I *Språknytt* 2/1991, s. 19 blei splittinga derimot fremja som «korrekt nynorsk», medan ikkje-splitt blei sagt å vera hovudregelen for bokmål. Særleg i majoritetsspråket bokmål har ein altså blitt føra med ein regel som går på tvers av den språklege intuisjonen vår. Ein eigen tydingsbolk for å fremja den folkelege syntaksen i norsk, som har blitt preskriptivt frårådd for dei fleste i skrift, er difor på sin plass å få fremja i ei moderne deskriptiv dokumentasjonsordbok over folkemålet og nynorsken.

B: Når vi er inne på preskriptivisme, så ber Askedal sine kommentarar på s. 199 altfor tydeleg preg av det. Tyding B₁ syner bruken der *å* blir brukt framfor partisipp eller supinum (eller konjunktiv!) med kontrafaktisk innhald. Ein forfattar som Tarjei Vesaas (1897–1970) strødde om seg med slike konstruksjonar: «Det kunne vori freistande å teki fem minuttar no» (Vesaas 1957:164). Her har frårådspreskriptivismen ei lang historie; Aasen (1864, § 324, anm.) ville ikkje innføra dette i skrift og rådde til å skriva om med infinitiv. Men Sandøy (1991) syner at konstruksjonen er utbreidd i både færøysk og norsk folkemål, og meiner at supinumsforma er ei konjunktiverstatning i irrealis. Eide (2005, 2011:374) tek det endå lenger og hevdar at konstruksjonane berre har supinumform, men at det eigentleg er snakk om ein konjunktiv. Verbforma kan nemleg stå i finitte posisjonar, jf. dette dømet frå Oppdal: «Da fått du en helt anna opplevels» (Eide 2011:2). Det vanlege preskriptive synet har vore å forfekta ein strykingsregel, slik Askedal gjer, og at vi har eit underforstått hjelpeverb i infinitiv etter *å*. I dømet frå Oppdal ser vi at ein tilsvarande strykingsregel ville vera umogleg sidan *fått* står i den finitte V₂-posisjonen. Eit infinitt verb skulle plassert seg etter subjektet: «Da hadde du fått ...» Strykingsregelen er altså ikkje plausibel, og kanskje må sjølvaste Ivar Aasen haldast som delskuldig for at den preskriptivt ladde rangførestillinga har

levd så godt. At å «må» ta infinitiv, er så sterkt innprenta i norske skrivarar i dag at det er vanskeleg å få dei til å tru at dei faktisk *seier* noko anna:

I skolen får vi i Norge terpa inn det klassiske idealet slik at vi til dels mistar språkkjensla for morsmålet vårt på dette punktet. Fleire av informantane kommenterer at dei er usikre på grunn av skoleopplæringa som har terpa inn infinitivar (Sandøy 1991:259).

I ein slik samanheng blir det ekstra viktig at eit moderne og deskriptivt dokumentasjonsprosjekt som NO syner fram alle sider ved morsmålet, og kanskje særleg sider som dette – som blir dyssa ned av ein museal preskriptivisme hjå så mange.

4. Avsluttande kommentar: grunnforskning og nytteverdi

Lars S. Vikør viser at det store ordbokverket NO representerer humanistisk grunnforskning «med ein ideell bruksverdi» (2016:126), men grunnforskningsverdien og NOs eigenverdi som verk ser ut til å vera heilt fråverande i Askedals melding. I staden leverer han ei reint nyttebasert vurdering av ordboka (s. 200ff.), og driv høgtenking kring spørsmålet om kva dei statlege midlane som er brukte på verket, heller kunne vore nytta til. Igjen er Askedals føresetnad at Norsk Ordbok er eit nynorsktiltak, og han konkluderer med at det for nynorskens del er eit mykje meir påtrengjande behov for ei normativ ordbok utan forstyrrende dialektinnslag, men med «gode normunderstøttende sitater fra skjønnlitteraturen» (s. 202).

Askedal plasserer seg med meldinga si av NO i det instrumentelle hjørnet i den tilbakevendande diskusjonen om tilhøvet mellom instrumentalitet og eigenverdi i humanistisk forskning. Det

kan difor vera på sin plass å sitera den norske filosofen Henrik Syse når han retorisk spør: «Hvilken nytte har jeg av min kone? Hvilken nytte har jeg av mine barn? Jeg håper ikke jeg stiller de spørsmålene for ofte, selv om de er gode å ha, disse menneskene» (Syse 2017). Implikasjonen er sjølvsagt at spørsmålet om konkret nytte somme gonger rett og slett er feil spørsmål å stilla. I denne samanhengen kunne det vera høveleg å avslutta med å minna om den store verdien som ligg i den vitskapelege dokumentasjonen av eit immaterielt kulturobjekt alle brukarar av norsk språk har ein konkret eigardel i. Vonleg vil den endelege dommen med dette utgangspunktet vera at *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folke-målet og det nynorske skriftmålet* er nyttig for konkrete brukarar i spesifikke bruksituasjonar, og at det som verk har ein grunnleggjande verdi for heile det norske samfunnet.

Litteratur

- Aksnes, Marita (2003): *Konstruksjoner med formelt subjekt i stavangerdialekten*. Hovudoppgåve, NTNU.
- Askedal, John Ole (2016): Anmeldelse av *Norsk Ordbok* bind 12 – med noen betraktninger omkring verket i sin helhet. I: *Lexico-Nordica* 23, 185–205.
- Bakken, Kristin (2006): Relevans, legitimitet og resultatkrav – eit komparativt blikk på utfordringane for dei store nasjonale ordboksverka i Norden i dag. I: *Nordiske Studier i Leksikografi* 8, 11–24.
- Blix, Dagmar (1972): Folkemedisin og magi. I: *Håloygminne* 13, 246–249.
- Dikken, Marcel den (1995): *Particles. On the Syntax of Verb-Particle, Triadic, and Causative Constructions*. New York: Oxford University Press.
- Eide, Kristin Melum (2005): *Norwegian Modals*. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Eide, Kristin Melum (2011): The Ghost of the Old Norse Subjunctive: the Norwegian Subjunctive Participle. I: *Groninger Arbeiten sur germanistischen Linguistik* 53.2, 1–28.
- Faarlund, Jan Terje (2003): Reanalyse og grammatikalisering i norske infinitivskonstruksjonar. I: Jan Terje Faarlund (red.): *Språk i endring. Indre norsk språkhistorie*. Oslo: Novus, 53–79.
- Faarlund, Jan Terje (2010): Melding av Norsk Ordbok, band VIII. I: *LexicoNordica* 17, 313–319.
- Grepstad, Ottar (2015): *Språkfakta 2015. Ei forteljing om språk i Noreg og i verda gjennom 850 tabellar*. Hovdebygda: Nynorsk kultursentrum. <http://www.aasentunet.no/iaa/no/sprakfakta_2015> (august 2017).
- Johannessen, Janne Bondi, Joel Priestley, Kristin Hagen, Tor Anders Åfarli & Øystein Alexander Vangsnes (2009): The Nordic Dialect Corpus – An Advanced Research Tool. I: Kristiina Jokinen & Eckhard Bick (red.): *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics, NODALIDA 2009*, 73–80.
- Mål og meining* (2007–08) = Det kongelege kultur- og kyrkje-departement: *Mål og meining. Ein heilskapleg norsk språk-politikk*. St.meld. 35 (2007–2008). <<https://www.regjeringen.no/no/no/dokumenter/stmeld-nr-35-2007-2008-/id519923/sec1>> (august 2017).
- NO = *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet* (1966–2016). Oslo: Samlaget.
- Ordbog over det danske Sprog*, 1–28 (1919–1956). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal.
- Pedersen, Karen Margrethe (2017): Syntaktiske opplysninger i dialektordbøger og store nationale ordbøger. I: Jan-Ola Östman, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård (red.): *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10*. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet, 43–56.
- Sandøy, Helge (1991): Attraksjon av supinum i færøysk og norsk. I: *Danske folkemål* 33, 251–262.

- Språknytt* (1981): Norsk Språkråd [Språkrådet], 3/1981.
- Språknytt* (1991): Norsk Språkråd [Språkrådet], 2/1991.
- Språkrådet (2005): *Grammatiske termer til bruk i skoleverket. Tilråding fra Norsk språkråd og Utdanningsdirektoratet. Mai 2005.* <<http://www.sprakradet.no/localfiles/gramterm.pdf>> (mars 2017).
- Syse, Henrik (2017): *Teknologi, krig, vold, brutalitet: Hvordan bygge etisk beredskap mot ondskap og voldelighet? Refleksjoner fra en filosof og fredsforsker.* Innlegg på symposium ved regjeringa sin presentasjon av stortingsmeldinga om humaniora 22.3.2017. <https://regjeringen_live.23video.com/v.ihtml/player.html?source=embed&photo_id=16375945> (august 2017).
- Vesaas, Tarjei (1957): *Fuglane*. Oslo: Gyldendal.
- Vikør, Lars (2016): Språkdokumentasjon og språkforskning. To sider av same sak, eller to saker? I: Helene Urdland Karlsen, Lars S. Vikør & Åse Wetås (red.): *Livet er æve, og evig er ordet. Festschrift til Norsk Ordbok 1930–2016*. Oslo: Det Norske Samlaget, 105–131.
- Vinje, Aasmund Olavsson (1921): *Skrifter i Samling. V. Bandet. Enskilde dikt, Umsette dikt og vers, Storegut og Staale*. Kristiania: Cappelen.
- Zeller, Jochen (2001): *Particle Verbs and Local Domains*. Amsterdam: John Benjamins.
- Aa, Leiv Inge (2015): *The Grammar of Verb-Particle Constructions in Spoken Norwegian*. Doktoravhandling, NTNU.
- Aasen, Ivar (1864): *Norsk Grammatik*. Christiania: Mallings.

Åse Wetås
direktør, dr.art.
(prosjektdirektør Norsk Ordbok i
perioden 2008–2015)
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
NO-0032 Oslo
ase.wetas@sprakradet.no

Leiv Inge Aa
førsteamanuensis, ph.d.
Noregs teknisk-naturvitskaplege
universitet
Institutt for lærarutdanning
NO-7491 Trondheim
leiv.inge.aa@ntnu.no

MEDDELELSER

Nytt från styrelsen för Nordiska föreningen för lexikografi

Pär Nilsson

Ny styrelse

Fredagen den 2 juni 2017 hölls generalförsamling i Nordiska föreningen för lexikografi (NFL) i samband med den 14:e nordiska konferensen i lexikografi. Den nyvalda styrelsens konstitution ser ut på följande sätt:

Pär Nilsson, Sverige, ordförande
Henrik Hovmark, Danmark, vice ordförande
Hanne Lauvstad, Norge, kassör
Kristin Marjun Magnussen, Färöarna, sekreterare
Maria Lehtonen, Finland
Þórdís Úlfarsdóttir, Island, suppleant
Caroline Sandström, Finland, suppleant

Tillbakablick

Den avgående ordföranden, Henrik Hovmark, redogjorde i sin årsberättelse för föreningens verksamhet de senaste två åren. Årsberättelsen och protokoll från generalförsamlingen finns på föreningens hemsida (<<http://sprogkoordinationen.org/aktoerer/andre-aktoerer/nordisk-forening-for-lexikografi/vedtaegter-bestyrelse-referater/>>).

Under den gångna tvåårsperioden har föreningen arrangerat två *LexicoNordica*-symposier. Symposiet som hölls i januari 2016 hade temat *Nordiska ordböcker och pedagogik* (publicerat i *Lexico-*

Nordica 23). I januari 2017 var temat *Namn i nordiska ordböcker* (publicerat i *LexicoNordica* 24, detta nr). Båda symposierna hölls på Schæffergården utanför Köpenhamn.

Den 14:e konferensen om lexikografi i Norden hölls 30 maj–2 juni 2017 i Reykjavík. Konferensen arrangerades av Árni Magnússon-institutet for islandske studier (SAM) i Reykjavík i samarbete med NFL. Liksom vid förra tillfället hade NFL-konferensen även denna gång ett tema: *Ordböcker och språkliga resurser*. Konferensen presenterade ett fullt program med parallella föredrags-sessioner med ämnesmässig bredd. Totalt hölls 34 föredrag både inom och utanför temat och dessutom en stor postersession.

Konferensrapporten från den 13:e konferensen om lexikografi i Norden, *Nordiske Studier i Leksikografi* 13 (redigerad av Asgerd Gudiksen och Henrik Hovmark) kom ut i juli 2016.

Framåt

Nästa konferens arrangeras i Helsingfors i Finland 2019. Närmare upplysningar om tid och plats meddelas så småningom på föreningens hemsida och Facebooksida.

Styrelsen arbetar vidare med att underlätta och förenkla föreningens administration av medlemmar och med att förbättra kommunikationsvägarna. Ett mål är att nå ut till fler och snabbare. Som ett led i detta arbete har flera av styrelsens medlemmar engagerat sig i ett nytt administrationssystem som kommer att kunna hantera både medlemsregister och korrespondens. Styrelsen arbetar också vidare med NFL:s Facebooksida som ett komplement till hemsidan och som en väg att nå nya medlemmar och för att sprida information snabbt och enkelt. Styrelsen ser också över möjligheterna att under framtida konferenser filma och lägga ut något eller några föredrag på nätet, som en sätt för föreningen att bli mer tillgänglig.

Tack

NFL:s ekonomi står fortsatt på stabil grund. Dock är föreningen även framöver beroende av bidrag för sina kommande arrangemang och publikationer. NFL har under den gångna tvåårsperioden mottagit stöd från Nordplus Nordiska Språk för arbetet med symposierna, konferensen samt ovannämnda publikationer. Ett stort tack riktas till Nordplus för detta stöd. Tack även till Fondet för dansk-norsk samarbejde för stöd i samband med symposierna.

Styrelsen vill också rikta ett stort tack till alla dem som med sina arbetsinsatser på olika sätt bidragit till föreningens verksamhet. Tack till *LexicoNordica*-redaktionen, till landsredaktörerna och till huvudredaktörerna Emma Sköldbberg och Henrik Lorentzen, för stora och engagerade insatser. Stort tack till konferenskommittén för den 14:e konferensen för lexikografi i Norden: Ásta Svavarsdóttir, Halldóra Jónsdóttir, Helga Hilmisdóttir och Þórdís Úlfarsdóttir. Även redaktionskommittén för *Nordiske Studier i Leksikografi* 13 tackas för sina insatser.

Laurids Kristian Fahl tackas för hjälp med layout och distribution av *LexicoNordica*, och Anni Renner Mortensen på Dansk Sprognævn för hjälp med uppladdning av föreningens publikationer. Rikke Hauge tackas för betydande insatser för föreningens administration och ekonomi.

Till sist riktas ett stort tack till den avgående ordföranden, Henrik Hovmark, för sina hängivna och viktiga insatser för föreningen.

Pär Nilsson
redaktör
Redaktionen för Svenska Akademiens ordbok
Dalbyvägen 2
SE-224 60 Lund
Par.Nilsson@svenskaakademien.se

Rapport fra den 14. Konference om Leksikografi i Norden, Reykjavík 31. maj – 2. juni 2017

Mette-Marie Møller Svendsen & Jonas Jensen

Et tiår forud for undertegnede skribenters debut udi disciplinen leksikografiske konferencer fandt NFL's 9. af slagsen sted i Akureyri i den nordlige del af Island. Dermed markerede den 14. Konference om Leksikografi i Norden 2017 for flere af foreningens medlemmer et jubilæum i form af en tilbagevenden til østaten i Nordatlanten. I denne omgang gik turen (i øvrigt som ved den 3. Konference om Leksikografi i 1995) til hovedstaden Reykjavík, og for at sikre friske øjne på arrangementet havde *LexicoNordicas* redaktion bedt undertegnede rapportere fra denne fællesnordiske konference, som dette år omhandlede temaet *Ordbøger og sproglige resurser*.

Konferencen samlede i år 64 deltagere og var arrangeret af en komité bestående af fire lokalkendte ildsjæle: Ásta Svavarsdóttir, Halldóra Jónsdóttir, Helga Hilmisdóttir og Þórdís Úlfarsdóttir.

De konferencedeltagere der allerede tirsdag satte fødderne på islandsk lavamark, var indbudt til velkomstreception og registrering på Árni Magnússon-instituttet for islandske studier. Institutet har til huse på et af Reykjavíks hovedstrøg, Laugavegur, og her kunne de fremmødte nyde hinandens selskab, snacks, gode oste og lidt vådt til ganen inden afgang til sovegemakkerne.

Onsdag

Morgenen efter gik turen til bygningen Askja, der til daglig huser det naturvidenskabelige fakultet under Islands Universitet. Her

blev årets faglige program indledt med en kort introduktion og officiel velkomst ved Ásta Svavarsdóttir.

Ved den efterfølgende plenumforelæsning om semantisk processing på basis af leksikografisk viden guidede Bolette Sandford Pedersen fra Nordisk Forskningsinstitut i København behændigt konferencedeltagerne rundt i sprogteknologiens verden. Her blev vi klogere på FrameNets og stiftede bl.a. bekendtskab med *Krip-pendorffs alfa*, en betegnelse for et decimaltal der angiver annotør-enighed, fx i forbindelse med opmærkningen af supersenses.

Efter den indledende plenumforelæsning forløb onsdagen (og, med få undtagelser, de øvrige konferencedage) i to parallelle spor. Det betyder desværre at Deres udsendte ikke er i stand til at aflægge en fuldstændig udtømmende rapport. For en komplet oversigt over forelæsninger og foredrag henvises til konferencens program, hjemmeside og abstracts.

Mens den ene del af konferencedeltagerne lod sig oplyse om *Finska språkets lånordförråd i ljuset av Martti Rapolas ordsamling*, var nærværende signaturer bænket med resten af forsamlingen i det tilstødende lokale 131 på Askja, hvor Carsten Hansen og Jakob Steensig forelæste om samtalegrammatik under den polemiske overskrift *Ord i samtaler – findes de?* Foredragsholderne havde efter eget udsagn været på fisketur i talesprogets hav. Her havde de bl.a. fanget dén pointe at ord i samtaler når det gælder form, opdeling, ordgrænser etc., adskiller sig markant fra ord i monologer eller i skriftsproget. Som eksempel gav Hansen og Steensig fire varianter af ordet *hvad* med hver sin distinkte funktion i talesproget. Den madding bed flere tilhørere velvilligt på, og en livlig diskussion fulgte.

Sceneskift til Askja 130, hvor Taru Laanti fra Institutet för de inhemska språken i Helsinki fortalte om sit arbejde med *Vanhan kirjasuomen sanakirja*, en ordbog over historisk finsk der dækker årene 1543-1810, med særligt fokus på indlån af ord og sammensætninger af svensk oprindelse.

Herefter fulgte en fælles frokost i universitetets udmærkede kantine, Háma – et ritual der i øvrigt gentog sig den følgende dag.

Onsdagens anden session indledtes med fugtige håndflader og tør mundhule, for nu var tiden kommet til undertegnede eget foredrag om nedsættende ord, stereotyper og ligestilling i *Den Danske Ordbog*.

I Askja 131 fortsatte onsdag eftermiddag med Lennart Larssons undersøgelser af kønsroller som de afspejles i citaterne i forskellige årgange af udvalgte svenske ordbøger, herunder SAOB, som Larsson er tilknyttet. Gennemgangen havde fokus på ordene *vildbasare* og *vildhjärna* og deres association med det biologiske hhv. grammatiske køn gennem tiden, og analysen afslørede skiftende holdninger til kønsproblematikken i samtiden (og hos redaktionerne) i ordbøgernes forskellige udgaver.

Efter en af mange behagelige og veltilrettelagte kaffepauser tog Dansk Sprognævns Jørgen Schack fat på en af leksikografiens klassiske problemstillinger: Hvornår og hvordan skelner vi mellem verber i perfektum participium og ordklassen adjektiver? Schacks undersøgelser afslørede at tilfælde som *anholdt*, *aflyst* og *solgt* i verbal brug alle har hvad han kaldte en tidsprofil, og at det er den der ligger til grund for deres bøjningsmønster.

Det følgende foredrag ved Carina Nilstun fra NAOB og *Kunnskapsforlaget* blev ved bøjningsformerne og spørgsmålet om hvordan de leksikaliseres. Nilstun kom ind på hvordan nye ord kan dannes ved konversion når et eksisterende ord skifter ordklasse. Hun sagde videre at ordklassen imidlertid ikke kun afgøres af syntaks, men også af sprogbrugernes adfærd. Fx opfører adjektivet *skrigende* sig hhv. verbalt og adjektivisk når det modificerer børn hhv. farver.

Onsdagens faglige program i lokale 131 sluttede med et indlæg fra en af dansk sprogforskningens grand old (gentle)men, Lars Brink, der, kun udstyret med sin færdige artikel i papirkopi, fuldendte en tredje session i ordklassernes navn ved at tage den klassiske diskus-

sion om valget mellem adjektiv og adverbium under behandling.

Efter en onsdag med fuldt program på Askja stiledede konferencens deltagere mod Alvar Aaltos *Norræna húsið*, hvor de nordiske ambassader i fællesskab havde indbudt til reception. Huset, der åbnede i 1968, er en arkitektonisk perle der undertiden kaldes Reykjavíks smukkeste bygning. Velkomsttalen ved husets danske direktør, Mikkel Harder, introducerede forsamlingen til fænomenet *blandinavisk*, der syntes ovenud relevant i netop vores regi (se figur 1). Talen i særdeleshed og huset i almindelighed emmede i det hele taget af fællesnordisk forbrødring. Stærkest mærkedes denne grundstemning i det imponerende og labyrintiske bibliotek der kunne bryste sig af litteratur på samtlige nordiske sprog, grønlandsk og samisk inklusive.

blandinavisk substantiv, intetkøn

UDTALE [blandi'næ'visg]

OPRINDELSE kendt fra 2006 • dannet i analogi med [skandinavisk](#)

Betydninger

1. blandingsprog der kombinerer elementer fra de skandinaviske nationalsprog

kurserne gives dels på engelsk, dels på *blandinavisk* -- en blanding af svensk, norsk og dansk. Det tager lidt tid at vænne sig til, men er en del af charmen [Sygepl2012](#)

Oftentimes kan jeg .. tage mig selv i at bruge enkelte ord, som, synes jeg, lyder henholdsvis norsk eller svensk. I en form for *blandinavisk*. Det får som regel ikke samtalen til at glide lettere -- tværtimod [Jyp2015](#)

[...flere citater](#)

Figur 1: Udkast til artiklen *blandinavisk* i *Den Danske Ordbog*.

Torsdag

Konferencedagene bød på omskifteligt vejr, og særligt på ekskursionsdagen fik de deltagende leksikografer elementernes rasen at føle.

Dagen påbegyndtes med en plenumforelæsning ved Jón Hilmar Jónsson med titlen *Íslenskt orðanet: Tekstbasert kartlegging og presentasjon av leksikalske relasjonar*. Forelæsningen omhandlede Íslenskt orðanet og digitaliseringen heraf. En enkelt parallelsession blev dernæst klemmt ind mellem kaffepausen og frokosten med i alt seks hold foredragsholdere.

Christian-Emil Ore og Oddrun Grønvik var første hold der kunne opleves i dagens parallelle sessions med et oplæg om samindeksering af nynorsk og bokmål. Sideløbende med dette oplæg fortalte Ellert Þór Jóhannsson og Simonetta Battista om brugen af middelaldertekster som sproglig resurse.

Publikum blev budt på et stærkt oplæg af Henrik Simonsen og Patrick Leroyer om deres undersøgelse af studerendes brug af ordbøger kontra andre sprogresurser. Da Håkan Janssons oplæg om nordiske standardkorpora desværre måtte aflyses, trak Asgerd Gudiksen og Henrik Hovmark fulde huse med deres oplæg om *Ømålsordbogen* som sproglig resurse. Her blev budt på en lærerig og underholdende oplevelse hvor foredragsholderne fremdrog en række gode eksempler i deres oplæg (og bl.a. genoplivede det obscure, men evigyldige substantiv *herregårdsskide* om et langvarigt ophold på lokum med det primære mål at undslå sig for hårdt arbejde).

Efter frokost gav ekskursionen mulighed for at opleve Suðurnes på nærmere hold. Første del af busturen blev tilbagelagt til tonerne af velsyngende islandske leksikografer, og inden længe nåede vi første stop på ruten, Klipfiskmuseet i Grindavík. Museet bød ikke kun på fiskerihistorie, men på alt godt fra havet – bl.a. udstillinger om den islandske undergrund, Bláa Lónið og lokal-

helten Guðbergur Bergsson – alt under ét tag! Vejret insisterede på at fuldende oplevelsen af den islandske natur med regn og kraftig blæst som effektive virkemidler, og undertegnede, der optimistisk havde negligeret det velmenende råd fra arrangørerne om at huske regnbukser, fik glæde af dén beslutning resten af eftermiddagen og aftenen med.

Stemningen var alligevel høj da den gennemblødte flok leksikografer fra bussens varme kiggede ud på den fremmedartede, islandske natur (komplet med en velvoksen edderfuglekoloni), mens Elly Vilhjálms' *Ein ég vaki* bragede ud over bussens højtaleranlæg. Aftenen afsluttedes med fiskesuppe (og en behagelig øl) i Garður og efterfølgende hjemtransport.

Fredag

Konferencens sidste dag bød på en ny perlerække af oplæg. Morgenens plenumforelæsning var på engelsk ved Matthew Whelpton fra Islands Universitet med titlen *The Variability of Semantic Categories. An Experiment in Extensional Semantics (PCA)* der introducerede en omfattende undersøgelse af hvilken indflydelse geografisk placering har på semantisk kategorisering af genstande, farver, koncepter mv.

Dagens første parallelle sessioner blev afholdt af Pär Nilsson med et oplæg om metaftonymi (sammensætning af metafor og metonymi) og billedsprog i SAOB. Kristine Eide fortalte sit publikum om syntaktiske oplysninger i monolingvale ordbøger og så nærmere på en gruppe intransitive verber som eksempel på disse.

Blandt fredagens højdepunkter var NFL's generalforsamling der bød på større ændringer i sammensætningen af både bestyrelsen og *LexicoNordicas* redaktion, herunder følgende: Afgående formand Henrik Hovmark afløses af Pär Nilsson, og i *LexicoNordica*-regi overtager Sturla Berg-Olsen efter Henrik Lorentzen, der

har valgt at træde tilbage. Dermed kommer Berg-Olsen fremover til at dele posten som hovedredaktør på *LexicoNordica* med Emma Sköldberg, der fortsætter i embedet.

Efter en opkvikkende kaffepause kunne man opleve endnu et engelsksproget indslag på programmet, nemlig Tarrin Wills' oplæg om *Lexicon Poeticum*, en nydigitaliseret ordbog over det norrøne skjaldesprog.

Herefter fulgte Ágústa Þorbergsdóttirs oplæg om Islandsk Sprogsekretariats Ordbanks forskellige resurser, dens struktur samt en vurdering af hvorvidt denne termbank har indfriet de store forventninger, og forsamlingen stiftede bekendtskab med den islandske sprogpolitikens motto 'Íslenskt till allt'.

Den efterfølgende postersession voksede sammen med kaffepausen, hvilket gav mulighed for at stille mere uddybende spørgsmål til posterfolket. Efter at have nærstuderet de nydelige og informative postere var det tid til sidste omgang parallelsessioner.

Sturla Berg-Olsen forklarede med udgangspunkt i norske eksempler om deskriptivitet og præskriptivitet i polyfunktionelle ordbøger. Anna Helga Hannesdóttir berettede om kontrastiv konstruktionsgrammatik og tosproget leksikografi – og tilhørerne fik mulighed for at udvide deres aktive islandske ordforråd med den nyttige frase *bara að hann rigni ekki*. Ved den samtidige session benyttede Poul Hansen principalkomponentanalyse i sit pilotstudie af brugen af internettet som korpus. Her undersøgte han hvor anvendeligt internettet kan være til at fastsætte frekvenser af ordparsvariationer i dansk og svensk, og præcisionen fra Googles side viste sig at være overraskende stor. Med en fælles afrunding afsluttedes det faglige program på årets NFL-konference.

Festmiddagen i Iðnó med udsigt til søen var et overflødheds-horn af fællessang på en håndfuld af de nordiske sprog, dejlige retter og finurlig underholdning. Vores fiskeglade kolleger Carsten Hansen og Jakob Steensig kunne atter opleves på slap line med deres videnskabelige undersøgelse af et fuldvoksnet eksemplar af

racen Lexicographicus Piscus og dens bankende hjerte, og Jóhan-
nes Sigtryggsson og Ellert Þór Jóhannsson blev lokket til at give en
reprise på ekskursionens populære sangoptræden.

Afslutningsvis vil Deres udsendte takke for det gode selskab, de
lærerige oplæg, de underholdende indslag og for en i det hele ta-
get uforglemmelig konference i Reykjavík. Vi håber på et glædeligt
gensyn når NFL's 15. konference finder sted i Finland i 2019!

Mette-Marie Møller Svendsen
assisterende redaktør
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
mette.svendsen@dsl.dk

Jonas Jensen
redaktør
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
jj@dsl.dk

REDAKTIONELT

1. LexicoNordica **udkommer** hvert år i november. Tidsskriftet indeholder leksikografiske bidrag som er skrevet på et af følgende nordiske sprog: dansk, finsk, færøsk, islandsk, norsk (bokmål eller nynorsk) og svensk. Bidrag på engelsk, fransk eller tysk kan også optages hvis særlige forhold taler for det.
2. **Bidrag** sendes til det medlem af redaktionskomitéen som repræsenterer bidragerens land:
 - Anna Braasch, Københavns Universitet, Center for Sprogteknologi, Njalsgade 136, DK-2300 København S. <braasch@hum.ku.dk>.
 - Kjetil Gundersen, Nils Huus' gate 9a, NO-0482 Oslo. <gunderkj@yahoo.com>.
 - Annika Karlholm, Institutet för språk och folkminnen, Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Box 135, SE-751 04 Uppsala. <annika.karlholm@sprakochfolkminnen.se>.
 - Mariann Skog-Södersved, Vasa universitet, Tyska språket och litteraturen, PB 700, FI-65101 Vaasa. <mss@uwasa.fi>.
 - Ásta Svavarsdóttir, Árni Magnússon-institutet for islandsk studier, Neshaga 16, IS-107 Reykjavík. <asta@hi.is>.

Seneste tidspunkt for aflevering af bidrag er **den 1. april** hvis artiklen skal kunne trykkes i det nummer af tidsskriftet som udkommer i november samme år. Bidraget indleveres digitalt i både tekstbehandlingsformat og i PDF-format.

3. **Illustrationer** der skal medtages i artiklen, indsættes i manuskriptet og vedlægges som separate grafikfiler, helst i JPG-format og minimum 300 ppi.

4. **Manuskript:** Bidraget forfattes i LexicoNordicas stilark, der kan rekvireres ved henvendelse til redaktionen. Manuskriptet **indledes** med titel på artiklen og forfatterens navn. For tematiske og ikke-tematiske bidrag følger et **abstract** på engelsk på op til 10 linjer og dernæst selve artiklen, som opdeles i kapitler. Bidraget afsluttes med angivelse af forfatterens navn, titel samt post- og e-mailadresse. Bidrag kan normalt have et omfang på højst 20 sider.
5. **Citater:** Kortere citater (op til 3 linjer) bringes som en del af teksten med dobbelte anførselstegn omkring, mens længere citater eller fremhævelser af større vigtighed gives i et afsnit for sig selv **uden** anførselstegn.
6. Vi anbefaler en tilbageholdende brug af **fodnoter**. Evt. nødvendige noter gennemnummereres i teksten med højtstillet angivelse uden parentes.
7. **Litteraturhenvisninger** foretages i teksten efter følgende model:

som det fremgår af Herbst (2009)
 som det fremgår af Borin & Forsberg (2011:18)
 (se Herbst 2009:158ff.)

I den løbende tekst angives ikke hele internetadresser, men et forfatternavn eller en angivelse af titlen på internetbidraget, som bruges i litteraturlisten. Her angives internetadresser uden understregning, men omgivet af < >.

8. Særlige angivelser: Vær tilbageholdende med brug af **fede** typer; **sprogksempler** markeres med kursiv, fx: ordet *ungkarl* har synonymet *alenemand*; **betydninger** af sproglige enheder

angives ved hjælp af enkelte anførselstegn, fx: ‘en ugift mand’; dobbelte anførselstegn bruges ved citater eller forbehold, fx: De er vokset op i de “glade” tressere. Tegnsætningsreglerne, bl.a. for brug af komma, tankestreg, bindestreg (i betydningen ‘fra ... til’), er forskellige i de nordiske lande, og forfatterne bør naturligvis følge reglerne for det sprog som bruges i artiklen.

9. Litteraturangivelser

I tilfælde af en længere litteraturliste kan den inddeles i to dele i lighed med nedenstående eksempel. Hvad angår angivelser som *red.*, *eds.*, *Hrsg.*, anbefales det så vidt muligt at bruge originalsproget. Det vigtigste er dog konsekvens inden for samme liste.

Litteratur

Ordbøger

ALD (1948) = A.S. Hornby, E.V. Gatenby & H. Wakefield: *A Learner's Dictionary of Current English*. London: Oxford University Press.

COBUILD (1987) = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.

ELEXIKO = Annette Klosa m.fl.: *elexiko*. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache. <www.elexiko.de> (maj 2008).

Jarvad, Pia (1999): *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998*. København: Gyldendal.

Norstedts stora engelska ordbok (2000). Stockholm: Norstedts.

Oxford-Hachette French Dictionary (1994). Oxford: Oxford University Press.

STO = Anna Braasch m.fl. (red.): *Sprogteknologisk Ordbase*. København: Center for Sprogteknologi. <www.cst.dk/cgibin/defisto> (april 2007).

Anden litteratur

Haiman, John (1980): Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329-357.

Lakoff, George & Mark Johnson (1980): *Metaphors we live by*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

Mugdan, Joachim (1985a): Grammatik im Wörterbuch: Wortbildung. I: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie IV*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 237-308.

Nikula, Kristina (2012): Samspelet mellan text och bild i enspråkigt svenska ordböcker. I: *LexicoNordica* 19 (dette bind).

NRG = Jan Terje Faarlund, Kjell Ivar Vannebo & Svein Lie (1997): *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

Svenonius, Peter (1996): The Verb-Particle Alternation in the Scandinavian Languages. <<http://ling.auf.net/ling-Buzz>> (september 2011).

Zgusta, Ladislav (1971): *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

10. LexicoNordica udkommer både som trykt tidsskrift og i en **internetudgave**. Ved indsendelse af et bidrag til redaktionen erklærer forfatterne sig derfor indforstået med både trykt og digital publicering.